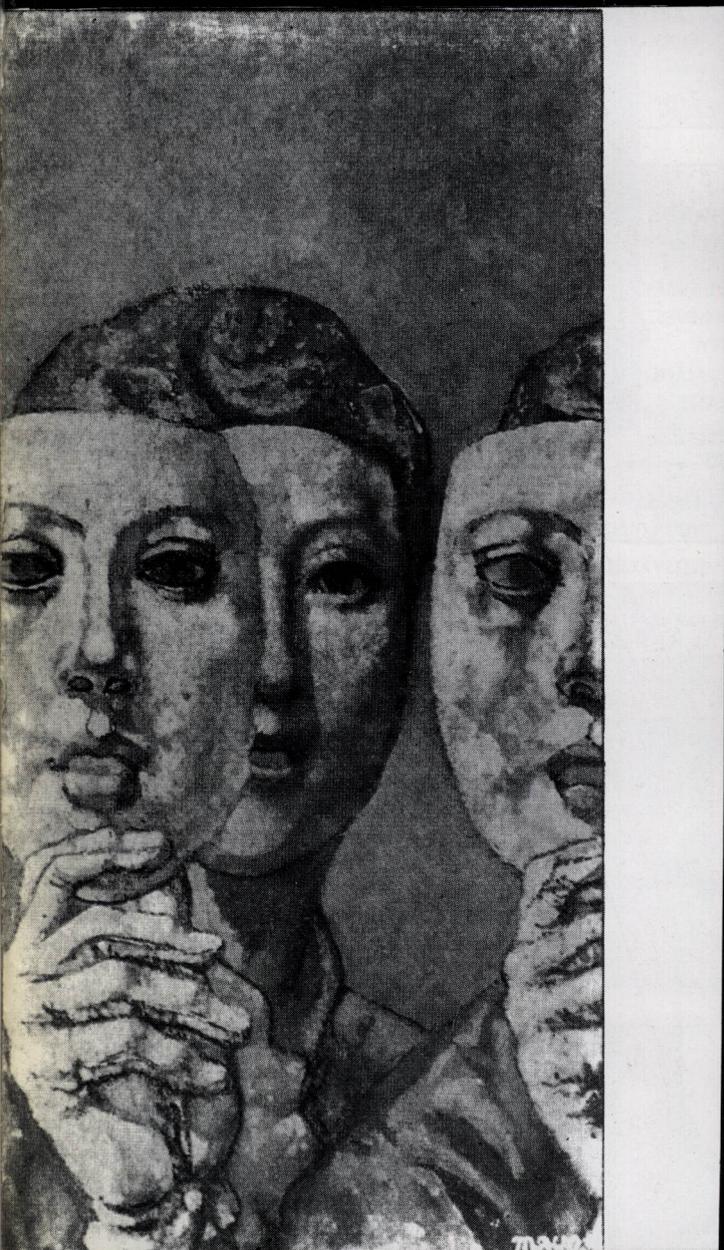

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Συνέχεια του ἀρχαιακοῦ ὀλοκαυτώματος
Γιῶργος Μαργαρίτης

•
Τό συνέδριο τῆς νεολαίας τοῦ ΠΑΣΟΚ
Σταῦρος Λιθαδάς

•
Γραμματεία γυναικῶν τῆς ΓΣΕΕ
Μαρία Ρεπούση

•
Γνώση καί πράξη στήν κοινωνία τῆς πληροφορίας
Χαρίδημος Τσοῦκας

•
Μιά ἐναλλακτική πρόταση χωροθέτησης
τῶν ἔργων τῆς Ὀλυμπιάδας τοῦ 2004
Ἐρευνητική Ὁμάδα Πολυτεχνείου

•
Ὁ Καρτέσιος καί ἡ Μέθοδος
Ἀριστείδης Μπαλιτᾶς

•
Περί θεωρίας καί θεάτρου
Σάββας Πατσαλίδης

•
Μεταπολίτευση καί Ἑλληνική Πολιτική Ἐπιστήμη
Σπύρος Μακρῆς

Παρασκευή 6 Μαρτίου 1998 • τεῦχος 49 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 6 Μαρτίου 1998
τεύχος 49 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (21 τεύχη): 15.000 δρχ.

Έξαμηνιαία (11 τεύχη): 7.500 δρχ.

Φοιτητική (21 τεύχη): 10.000 δρχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (21 τεύχη): 17.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (21 τεύχη): 20.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146

αριθ. λογ. 403988-23

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Γιώργος Μαργαρίτης, Στά έπόμενα του άρχειακού
όλοκαυτώματος έτη 5

Σταύρος Λιβαδάς, Νεολαία ΠΑΣΟΚ: έλπιδοφόρα
ανάβάθμιση από τάξη καθ' έαυτήν σε τάξη για
τόν έαυτό της 6

Κώστας Βούλγαρης, Κορυδαλλοί σφαζόμενοι
μειλίχως 8

Μαρία Ρεπούση, Γραμματεία Γυναικών ΓΣΕΕ10

Νίκος Μπελαβίλας, Μαρία Καλαντζοπούλου (έπιμ.),
Πολεοδομική και Περιβαλλοντική διάσταση των
Όλυμπιακών του 200412

Χαρίδημος Τσούκας, Η ψυχή και ό καθρέφτης23

Άριστειδης Μπαλτάς, Η φιλοσοφική έπιβολή
της Μεθόδου: Εύλογία ή κατάρα32

Σάββας Πατσαλίδης, Περί θεωρίας και θεάτρου40

Σπύρος Μακρής, Μεταπολίτευση και Έλληνική
Πολιτική Έπιστήμη46

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

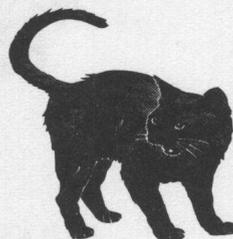
Κέκροπος 2 Άθήνα 10558

τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706

Έκτύπωση: Άφοί Χρυσσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 5719937

Στά ἐπόμενα τοῦ ἀρχεῖακοῦ ὀλοκαυτώματος ἔτη...

Ἡ πυρπόληση τῶν «φακέλων» στό ὄνομα τῆς ἐθνικῆς συμφιλίωσης τῶν Ἑλλήνων καί στόν βωμό τῶν τότε κομματικῶν ἀναγκῶν, εἶναι ἤδη μία παλαιά καί ξεχασμένη ὑπόθεση. Δέν ἔχει διαπιστωθεῖ ἀκόμα ἐάν ὄντως αὐτή ἡ κίνηση ἦταν καταλυτική, ἂν σφράγισε ἅπαξ καί διά παντός τοὺς ἐν τῷ πανελληνίῳ σώμα διχασμούς, καί ἂν ἔκανε τοὺς Ἑλληνας νά νοιώθουν ἀδελφοί. Ἰσχυρές ἐνδείξεις μᾶς κάνουν νά ἀμφιβάλλουμε τόσο γιά τήν ἐνοποιητική ἐπί τῶν Ἑλλήνων ἐπίδραση τῆς πρωτοβουλίας, ὅσο καί γιά τήν πολιτική της λειτουργικότητα. Τό ἀχάριστο πανελλήνιο μᾶλλον δέν ἐκτίμησε δεόντως τήν κίνηση στίς μετέπειτα ἐκλογικές ἀναμετρήσεις. Τό μόνο ἐπακόλουθο αὐτῆς τῆς κίνησης φαίνεται, λίγα μόλις χρόνια μετά, ὅτι εἶναι ἡ πρωτοφανής γιά σύγχρονο κράτος καταστροφή τεκμηρίων τῆς ἱστορίας του καί ἡ σκωπτική διάθεση πού προκαλεῖ τό γεγονός στά μέλη τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς κοινότητας.

Μιά ἄλλη ὅμως πλευρά τοῦ θέματος ἀναδεικνύεται προοδευτικά, καί παίρνει διαστάσεις μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου. Ὑλικά πού γιά διάφορους λόγους δέν καταστράφηκαν, συνήθως ἀποσπασματικά καί ἀνάμικτα, κάνουν τήν ἐμφάνισή τους σέ παλαιοπωλεῖα ἢ σέ ἐμπορικά συλλεκτικῶν εἰδῶν. Οἱ τιμές τους, λόγω τῆς σπανιότητος πού ἡ γενική πυρπόληση προκάλεσε, εἶναι μᾶλλον ὑψηλές —συλλεκτικές— σέ σχέση μέ τήν ἐπιστημονική τους χρησιμότητα. Ὅπως ἔχουν ὅμως τά πράγματα, ἀκόμα καί ἐτοῦτα τά σπαράγματα ἀποτελοῦν πολύτιμες μαρτυρίες μιᾶς ἐποχῆς τῆς ὁποίας τά ἀρχεῖακά ὑλικά ἔχουν ἰδιαίτερα φτωχύνει. Ὑπάρχει λοιπόν ἐνδιαφέρον γι' αὐτά, πουλιοῦνται καί προκαλοῦν τήν ἀνθιση τῆς σχετικῆς ἀγορᾶς καί τῆ δημιουργία ἐνός ἀποδοτικῆς ἐμπορικῆς κλάδου. Τίποτα τό μεμπτό σέ ὅλα αὐτά, ἀντίθετα μάλιστα: μέσα στόν συνολικό παραλογισμό πού κυριάρχησε στήν ὅλη ὑπόθεση, μᾶλλον χάρη χρωστάμε στοὺς ἀνθρώπους πού φάχουν γιά τέτοιου εἶδους ὑλικά καί τελικά τά διασώζουν. Τό παράδοξο ἄλλοῦ βρίσκεται.

Σημαντική θέση ἀνάμεσα στοὺς ἀγοραστές τέτοιων ὑλικῶν κατέχουν δημόσιες ἢ ἡμιδημόσιες ὑπηρεσίες: Παραρτήματα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, Πανεπιστήμια, Βιβλιοθήκες, Ἰδρύματα Ἐρευνας, μερικές φορές νομαρχιακά ἢ δημοτικά γραφεῖα. Εἶναι δύσκολο νά ἐκτιμήσει κανεὶς σέ τί ὕψος ἀνέρχονται τά ποσά πού ξοδεύει τό δημόσιο γιά τήν ἀγορά καί διάσωση ἀρχεῖακῶν σπαραγμάτων, ἀπό τά λίγα ὅμως πού ἔχω ὑπ' ὄψη μου, πρόκειται γιά ἀρκετά ἑκατομμύρια τόν χρόνο. Δηλαδή, τό ἀπίθανο μικροκομματικό νεοελληνικό κράτος, ἀφοῦ κατέστρεψε καί ἐξάρθρωσε μέ μανία δικά του ἱστορικά ἀρχεῖα, ξοδεύει σήμερα σημαντικά ποσά γιά νά διασώσει τά ξεσκλιδία πού ξέφυγαν ἀπό τήν καταστροφική του μανία. Ἄν δέ τό πράγμα πάρει διαστάσεις —καθώς ἡ ζήτηση φέρνει στό φῶς φακέλους καί ἔγγραφα— δέν ἀποκλείεται μεθαύριο, κάποιος ὑπουργός πολιτισμοῦ νά κηρύξει σταυροφορία γιά τή διάσωση αὐτῶν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας μας.

Ἄνεπανάληπτα ὅλα ἐτοῦτα ἢ ἀπλῶς ἀπερίγραπτα; Γιά γέλια ἢ γιά κλάματα;

Γιῶργος Μαργαρίτης

Νεολαία ΠΑΣΟΚ: ἐλπιδοφόρα ἀναβάθμιση ἀπό τάξη καθ' ἑαυτήν σέ τάξη γιά τόν ἑαυτό της

Παρά τά ἀντιθέτως γραφέντα, τό πρόσφατο συνέδριο τῆς νεολαίας τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀποτελέσει γεγονός σταθμό, τόσο γιά τήν ἱστορία τῆς συγκεκριμένης ὀργάνωσης, ὅσο καί γιά τά κινήματα τῶν κομματικῶν νεολαιῶν γενικότερα.

Οἱ ἀπόψεις γιά «προσκόλληση σέ ξεπερασμένες πρακτικές τοῦ παρελθόντος» ἢ γιά «στροφή πρὸς τά πίσω», πού διατυπώθηκαν ἀπό ἀρχετές πλευρές μέ ἀφορμή ὀρισμένα γεγονότα τοῦ συνεδρίου, ἀποτελοῦν μεμφίμοιρες καί ἀφ' ὑψηλοῦ κρίσεις τῶν «μεγάλων» ἀπέναντι στά προβλήματα τῶν «νέων». Ἀντιθέτως ὅσοι, λίγοι, ἔσκυψαν μέ ἐνδιαφέρον στό πρόβλημα, διάκριναν ἐλπιδοφόρα σημάδια δυναμικῆς καί διά νέων τρόπων ἐπανόδου τῶν νέων, ὡς πρωτοπορίας μάλιστα, στά κοινωνικά καί πολιτικά δρώμενα. Ἀντιλήφθηκαν μάλιστα ἕνα δημιουργικό μπόλιασμα, μιά ἐπιστροφή στίς ρίζες συνδυασμένη μέ καινοτομίες πρακτικές γιά τή δημιουργία τῆς νέας βάσης, τοῦ νέου ἐφαλτηρίου πού πολύ ἔχει ἀνάγκη ὁ τόπος γιά τό ἄλμα πρὸς τό μέλλον, τήν τρίτη χιλιετία.

Μέ τό συνέδριο αὐτό εἰσάγονται πολλές καινοτομίες πού σχετίζονται μέ τή σύνθεση, τίς διαδικασίες, τίς δεσμεύσεις καί τούς στόχους ἀνάλογων συνεδρίων. Κυρίως ὅμως ἀνοίγονται νέοι δρόμοι καί προοπτικές γιά τούς κομματικούς νεολαίους τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἀλλά καί αὐτούς τῶν κομματικῶν νεολαιῶν γενικότερα καί, δι' αὐτῶν, γιά ὅλους τούς νέους, δεδομένου ὅτι τά κόμματα συνιστοῦν τήν πρωτοπορία τῆς κοινωνίας.

Γιά νά μήν ὑποπέσω καί ἐγώ μέ τή σειρά μου στό ἴδιο λάθος, τῆς ἀνευ συγκεκριμένων ἐπιχειρημάτων κριτικῆς — κριτικῆς ὑποστήριξης ἐν προκειμένῳ — ἐξηγοῦμαι ἀμέσως περί τῶν ἰσχυρισμῶν μου.

Τήν πρώτη σημαντική καινοτομία συνιστᾷ ἡ ἴδια ἡ σύνθεση τοῦ σώματος τοῦ συνεδρίου. Ὅλοι, οἱ σύεδροι εἶναι κρατικοὶ ὑπάλληλοι. Μόνιμοι ἢ στή διαδικασία μονιμοποίησής τους σέ διάφορα πόστα τῆς κρατικῆς μηχανῆς, σέ ΔΕΚΟ, σέ ὑπουργικά καί βουλευτικά γραφεῖα, σέ δήμους καί ἰδρύματα. Προλαβαίνω κρίσεις καί ἐπικρίσεις περί «κρατικοδίαιτων», «θεσιθῆρων», κ.λπ. Τό κύριο ἐν προκειμένῳ εἶναι πῶς αὐτό τό «βόλεμα», τούς ἐπιτρέπει ν' ἀσχοληθοῦν μέ τά προβλήματά τους μέ πῖο ἀνεξάρτητο πνεῦμα, μέ πῖο καθαρό μυαλό, μέ λιγότερες δεσμεύσεις καί χωρίς τίς δουλειές γιά τό χαρτζιλίκι, τό μεροκάματο ἢ τό ἐπάγγελμα, πού φυσικό εἶναι νά ἀλλοιώνουν τήν ὀπτική καί νά φαλιδεύουν τήν προοπτική.

Δεύτερον, ἀλλά ἴσης σημασίας, γεγονός οἱ διαδικασίες: ἀνοικτή καί ἐνώπιον τῆς κοινωνίας διαπάλη τῶ παρατάξεων, μπροστά στους φακούς, τίς κάμερες καί τά μικρόφωνα, καί ὄχι ἐν κρυπτῶ, μέσα στά κομματικά γραφεῖα καί «πίσω ἀπό τίς πλάτες τοῦ λαοῦ» ἀντιπαραθέσεις. Ὡς ὑγιῆς ἐξέλιξη γιά τήν ἐνίσχυση τῶν θεσμῶν τοῦ λαϊκοῦ ἐλέγχου θά πρέπει νά ἐρμηνεύσουμε τίς τηλεοπτικές εἰκόνες τῶν ἐμφύλιων ξυλοδραμῶν, τίς δημόσιες ἀλληλοκατηγορίες γιά αὐθαιρεσίες, μεθοδεύσεις, πραξικοπήματα καί «χτυπήματα κάτω ἀπό τή ζώνη».

Μέ τίς διαδικασίες σχετίζεται καί ἕνα ἀκόμη νέο στοιχεῖο: ἡ ἀνεξάντλητη ἔμπνευση στήν ἀνάπτυξη τεχνικῶν γιά τήν ἐξασφάλιση τῶν «κουκιῶν». Οἱ γνωστές ἀπό τό παρελθόν πρακτικές γιά μέλη ὀργανώσεων - δένδρα, γιά ὀργανώσεις- φαντάσματα, γιά διπλό καί τριπλοψηφίες ὑπαρκτῶν ἢ ἀνύπαρκτων ἐκλεκτόρων, συντέθηκαν ἀπό κοινῶν σέ μιά δημιουργική σύνθεση μέ νέες τεχνικές καί μεθόδους. Ἐνα μικρό παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ προαγορές ψήφων καί συνεδρῶν: «πᾶρε δεκαπέντε ἑκατομμύρια γιά ἐγγραφές νέων μελῶν καί δῶσε μου τίς ἀνάλογες συνεδριακές κάρτες· τά ὀνόματα τῶν νεοεγγραφομένων δέν ἐνδιαφέρουν τώρα, θά στά δῶσω ἄλλοτε». Καταλαβαίνετε τί δρόμους ἀνοίγει γιά τούς θεσμούς τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημο-

κρατίας μας, γενικότερα, αὐτή ἢ πετυχημένη μεταφορὰ μοντέλων καί πρακτικῶν πού συναντῶνται πρὸς τὸ παρόν μόνο στὶς χρηματοπιστηριακὲς διαδικασίες.

Ὡστόσο τὸ πραγματικὰ νέο στοιχεῖο, ἢ νέα διάσταση στὰ πράγματα, δίνεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ θεματικὴ τοῦ συνεδρίου. Εἶναι τὸ πρῶτο συνέδριο τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει νὰ πραγματοποιεῖται, οὔτε ὡς πρόσημα κανένα ἄλλο θέμα, παρὰ μόνο τὸ μέλλον καί τὴν προοπτικὴ τῶν συνεδρίων του.

Τέρμα οἱ ὑποκρισίες, οἱ πλαστοπροσωπίες, οἱ καρναβαλισμοί. Τέρμα τὰ ἐμμέσως, τὰ ὑπονοούμενα, τὰ δῆθεν. Τέρμα οἱ προσχηματικὲς καί ἀδιέξοδες συζητήσεις γιὰ τὴ νεολαία γενικῶς καί τὰ προβλήματά της, τέρμα οἱ ἀποπροσανατολιστικὲς κουβέντες γιὰ τὴν προοπτικὴ καί τὸ μέλλον τῆς χώρας, τὰ ἔθνικα, τὰ οἰκονομικά, τὰ κοινωνικά...

Τὸ ἐνδιαφέρον ἐντοπίζεται στὴν οὐσία, ἢ συζήτηση περιστρέφεται στὸ ζουμί καί τὴν ταμπακέρα. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο ἡ πάρτη μας, ὁ ἑαυτός μας, ἡ βόλεψή μας, τὸ προσωπικὸ μας μέλλον. Γι' αὐτὸ ἀγωνιζόμαστε, αὐτὸ ἤρθαμε νὰ συζητήσουμε καί νὰ διαπραγματευτοῦμε, μέ τούς ὅποιους ἄλλους ἐνδιαφερόμενους νὰ τὰ ἔχουν καλά μαζί μας, νὰ τὸ «παίζουμε μαζί τους» ἢ νὰ εἴμαστε πραγματικὰ «δικοί τους». Μὲ ἀποτελεσματικὴ εἰλικρίνεια περὶ τίς προθέσεις καί μέ ἀπροκάλυπτο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τίς θέσεις ἢ νεολαία ΠΑΣΟΚ ἀνοίγει νέες προοπτικὲς —δὲν ὑπερβάλλω— γιὰ τὸ παγκόσμιο κίνημα.

Ἐφ' ὅσον σήμερα, ἡ πολιτικὴ ἀσκεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τούς ἐπαγγελματίες τῆς πολιτικῆς, ἔχουν βαρύνουσα γιὰ ὅλους μας σημασία, τὸ μέλλον τῆς κ. Τῶνιας καί τῆς παρέας της. Αὐτοὶ θ' ἀποτελέσουν τούς μελλοντικούς μας ἡγῆτορες, εἶναι φυσικὸ οἱ τύχες μας νὰ περάσουν ἀργὰ ἢ γρήγορα στὰ χέρια τους, τὸ μέλλον μας θὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ δικό τους. Βλέποντας λοιπὸν αὐτὴ τὴν ὠριμότητα, αὐτὸ τὸ προχώρημα, στὶς ἰδέες καί τίς πρακτικὲς, ὅπως ἀποκαλύπτονται μέσα ἀπὸ τὰ πεπραγμένα τοῦ συνεδρίου, μπορούμε νὰ ἐλπίζουμε, σέ μιὰ νέα ἀνάκαμψη, στὴ βάση τοῦ μαρξισμοῦ. Ἡ (οἱ) κομματικὴ(ές) νεολαία(ες) μετατρέπεται(ονται) ἀπὸ «τάξη καθ' ἑαυτὴ σέ τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της» καί στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ δικὴ της χειραφέτηση δὲν μπορεῖ παρά ν' ἀπελευθερώσει καί ὀλόκληρη τὴν κοινωνία, ὅλους μας.

Ποιὸς ὑπολόγιζε σέ παρόμοια ἀνανέωση καί σέ τέτοια ὀρηκτικὴ ἐπάνοδο τοῦ μαρξισμοῦ στὶς μέρες μας καί μάλιστα μέ πρωτοπόρους τούς νεολαίους τοῦ ΠΑΣΟΚ; «Dum spiro spero» ἢ κατὰ τὸ πασοκικότερον «ἡ ἐλπίδα πεθαίνει τελευταία».

Σταῦρος Λιβαδάς

Τὰ ξέρει ὅλα!

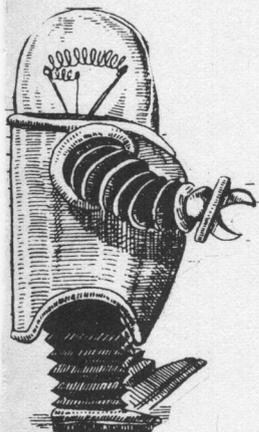
Μέ τὸν τίτλο «Ἐνας Ἄμλετ Κβαντικός», ὁ θεατρικὸς κριτικὸς Κώστας Γεωργουσόπουλος ἔγραψε στὰ Νέα (9.2.1998) μιὰ ἐντυπωσιακὴ κριτικὴ γιὰ τὴν παράσταση τοῦ Ἄμλετ τοῦ Γιώργου Κιμούλη.

Σπάνια θὰ βρεῖ κανεὶς στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς θεατρικῆς κριτικῆς, ἴσως καί τῆς εὐρωπαϊκῆς, σέ ἕνα τόσο σύντομο κείμενο παρόμοια σειρά ἀπὸ ἀναφορὲς στὴν παγκόσμια λογοτεχνία, φιλοσοφία καί ἐπιστήμη.

Ὁ ἀναγνώστης τῶν Νέων λαχανιάζει προσπαθώντας νὰ μαζέψει τόσα ὀνόματα καί ἔννοιες: «ὁ ἀγγλικὸς φιλοσοφικὸς ἐμπειρισμὸς», «τὸ Νέον Ὀργανον τοῦ Βάκωνα», «ὁ σχολαστικισμὸς», «ὁ δογματικὸς ὤμισμὸς», «τὰ Μετὰ τὰ φυσικά τοῦ Ἀριστοτέλη», «ὁ νεοστωϊκισμὸς τοῦ Μονταίνι», «ὁ ἠθικὸς ἐμπειρισμὸς», «ὁ πραγματισμὸς», «ὁ τραγικὸς ὑπαρξισμὸς τοῦ Κίρχεγκωρ», «ἡ θεωρία τῆς ἀβεβαιότητας τοῦ Χάιζενμπεργκ», «ἡ βιολογία τοῦ τυχαίου τοῦ Ζάκ Μονό», ὅλα παρελαύνουν καμαρωτὰ-καμαρωτὰ.

Καί μετὰ μερικοὶ θεωροῦν τὸν Γεωργουσόπουλο ἡμιμαθὴ!

Κ.Α.

Κορυδαλλοί σφαζόμενοι μειλιχίως

Ἡ «ἐπιχείρηση» ἀναβάθμισης τοῦ Ψυρρῆ εἰσέπραξε ἀρκετά ἀρνητικά σχόλια. Τά περισσότερα ἦταν «συναισθηματικοῦ» τύπου καί ἐπικέντρωσαν στήν ἐξαφάνιση τοῦ χρώματος πού εἶχε ἡ περιοχή αὐτή, μέ τά ἀμέτρητα μικρομάγαζα καί τίς μικροβιοτεχνίες, πολλά ἀπό αὐτά τελευταία δείγματα ἐπαγγελμάτων πού χάνονται. Κάποιοι μάλιστα ἔφθασαν νά τήν καταγγείλουν ὡς καταστροφή μιᾶς παλιᾶς ἀθηναϊκῆς γειτονιάς, ἔστω καί ἂν πρό πολλοῦ εἶχε πάψει νά εἶναι ταυτόχρονα καί τόπος κατοικίας καί τήν «γειτονιά» μπορούσες νά τήν δεῖς μόνο στόν Ἐπιτάφιο. Ὅμως, ἄς μήν ἐπιμεινουμε ἄλλο ἐπ' αὐτοῦ καί ἄς συμφωνήσουμε, πώς ἐκεῖνο πού κυρίως μᾶς ἐνοχλεῖ, εἶναι ἡ ἔπαρση μέ τήν ὁποία ἐπώνυμοι καί γιάπηδες, νεόπλουτοι καί μεγαλοαστοί, ἀποβαρβαρισθέντες πασόκοι καί μοντέλα, μέ συνοδοῦς καί ἀσφάλειες, μπόλικο χρῆμα καί ἀλαζονεία, θά διασχίζουν τά στενά δρομάκια γιά νά πᾶνε στό μουσικάδικο Ἡ Φόνισσα, στό μεζεδάδικο Ἡ Φραγκογιαννοῦ, στό ἀρτοποιηματοποιεῖον Ἡ Σταχομαζώχτρα καί στό μπαράδικο Ἡ Νοσταλγός. Ἄς ὁμολογήσουμε, δηλαδή, ὅτι ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού μᾶς ἐνοχλεῖ εἶναι ἡ φαντασίωσή τους πώς «διασκεδάζουν» στό ἴδιο πάνω-κάτω σημεῖο, ὅπου ἔπινε τό κρασάκι του ὁ Παπαδιαμάντης, καί μάλιστα, μέ «κάτι ἀπό τότε». Ἄς συμφωνήσουμε, λοιπόν, κι ἄς μείνουμε ἐδῶ.

Ἄλλωστε, τό κέντρο τῆς πόλης πάντα ἀνῆκε στούς προαναφερθέντες καί στούς προκατόχους τους. Τό κέντρο πάντα ἦταν σχετικά μετακινούμενο, ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες (τους) καί τίς συνήθειες τῆς κάθε ἐποχῆς, διευρυνόμενο ὅπως τώρα, ἀναβαθμιζόμενο ἢ συρρικνούμενο. Ὅλο τό ὑπόλοιπο, δηλαδή ἡ περιρρέουσα μαγεία, ἀφοροῦσε ἀνθρώπους καί δραστηριότητες πού ἀναπτύχθηκαν στίς παρυφές τοῦ κέντρου. Στό ὑπόγειο τοῦ Μπάγκειον, στό Νέον ἀπέναντι, στά δεκάδες ἐθνικοτοπικά καφενεῖα περί τήν Ὀμόνοια. Καί ἔτσι παραμένουν τά πράγματα, ἔστω καί ἂν τά ὄρια τοῦ κέντρου, ἄρα καί οἱ παρυφές, μετακινοῦνται. Τό Νέον ἔγινε αὐτό πού ἔγινε καί μόνο ὁ πίνακας τοῦ Τσαρούχη ἀπέμεινε νά μᾶς θυμίζει αὐτό πού ἦταν. Ἀλλά, τίς πρωινές ὥρες, μπροστά ἀπό τό πρῶν καφενεῖο συνεχίζουν νά μαζεύονται ὅσοι φάχουν γιά τό μεροκάματο. Ναί, ἀλλά εἶναι Ἀλβανοί, θά πεῖ κάποιος. Ναί, ἀλλά οἰκονομικοί μετανάστες, ἀκριβῶς ὅπως παλιότερα. Μέ προβλήματα στή γλώσσα, στή συνεννόηση καί στήν ἔνταξη—ὅπως ἀκόμα παλιότερα.

Καί ὁ Παπαδιαμάντης στίς παρυφές σύχναζε, στίς μπακαλοταβέρνες τοῦ Ψυρρῆ καί στό ἀπόμερο καφενεῖο τῆς Δεξαμενῆς. Σάν νά πίνεις σήμερα τσίπουρο στό ὄρθιο στήν ΕΒΓΑ, οὔσκι στό καφενεῖο τῆς γειτονιάς, ἢ νά τρώς κεφτεδάκι σ' ἕνα ἀπό τά τρία τραπέζια τῆς κυρά-Εὐγενίας, στίς παρυφές τῆς Πλάκας. Ἄς μήν ἀνησυχούμε λοιπόν. Ἄν ὑπάρχουν καί σήμερα συγγραφεῖς καί διανοούμενοι τοῦ εἴδους καί τῶν προτιμήσεων τοῦ κυρ-Ἀλέξανδρου, οἱ προαναφερθέντες δέν πρόκειται νά τοῦς συναντήσουν...

Κώστας Βούλαρης

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΓΣΕΕ

Ίστορία σέ τρείς πράξεις

τῆς Μαρίας Ρεπούση

Λίγοι χώροι παρέμειναν γιά νά θυμίζουσιν σ' αὐτόν τόν τόπο πόσο —καί ἂν μποροῦν καί πῶς— παραβιάζονται τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου στήν περίπτωση ἀνθρώπων γένους θηλυκοῦ· ὅτι δικαιώματα καί γυναικες ἀποτελοῦν παραδειγματικές διχοτομικές κατηγορίες, ἀκόμα καί στό ἐσωτερικό κοινωνικά ἀποκλεισμένων ομάδων· ὅτι οἱ γυναῖκες ὑπόκεινται σέ παραβιάσεις ἀκόμα καί μέσα στό ἴδιο τους τό σπίτι· ὅτι τά ὑποκείμενα τῆς παραβίασης εἶναι φυσικά πρόσωπα μέ σάρκα καί ὀστά, τά ὅποια συνήθως ἀντλοῦν ὀφέλη ἀπό τίς παραβιάσεις πού διαπράττουν καί παραμένουν συχνά ἀτιμώρητα γι' αὐτές· ὅτι τό φαινόμενο —πού ἀκούει στό ὄνομα τῶν σχέσεων ἐξουσίας ἀνάμεσα στά δύο φύλα, κατά φύλα διάκριση τῆς κοινωνίας, ἀνδροκρατία, πατριαρχία καί λοιπά— μακρᾶς διάρκειας καί καθολικῆς ἰσχύος μέ τίς πολλαπλές στό χρόνο καί στό χώρο διαφοροποιήσεις του, ἔχει ἀποδέκτες ἐπίσης φυσικά πρόσωπα, πραγματικούς ἀνθρώπους, γυναῖκες πού τό ὑφίστανται τόσο στίς πρακτικές του μορφές ὅπως τή βία καί τήν ἐκμετάλλευση ὅσο καί στό λόγο καί στίς ἀναπαραστάσεις γιά τό φύλο τους.

Ἐνας ἀπ' αὐτούς τούς λιγοστούς πλέον χώρους ὑπενθύμησης τοῦ ζητήματος, παρενόχλησης τῆς κοινωνικῆς ἀναληθσίας ἀλλά καί ἐναλλακτικῆς εὐαισθησίας, διεκδίκησης μιᾶς καλύτερης μοίρας ἐδρεῦει σέ ἓνα εὐαίσθητο κοινωνικά ὅσο καί δύσκολο γιά τίς γυναῖκες χώρο, αὐτόν τοῦ ἐργατικοῦ συνδικαλισμοῦ καί τῆς ἐπίσημης ἐκφρασῆς του, τῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας Ἑργατῶν Ἑλλάδος. Πρόκειται γιά τή Γραμματεία Γυναικῶν τῆς ΓΣΕΕ πού ἰδρύθηκε τό 1989 καί λειτουργεῖ ἔκτοτε ὡς μιά ἀπό τίς γραμματείες τῆς Διοίκησής της.

Ἡ γραμματεία αὐτή πολλῶν ζητημάτων μνεία καί φορτίο ἔφερε. Δυναμικό φορτίο μιᾶς ἐργασιακῆς πραγματικότητας πού, παρά τίς ἀλλαγές στά ἐργασιακά πρότυπα, κατευθύνει τίς γυναῖκες σέ θέσεις ἐργασίας χαμηλά ἀμειβόμενες, ἐπισφαλεῖς καί μέ λίγες δυνατότητες ἐξέλιξης, ἢ καί μετασχηματίζει τίς θέσεις μέ ὑψηλή συγκέντρωση γυναικῶν σέ θέσεις ὑποβαθμισμένες· πού δημιουργεῖ ἀνεργία καί τή χρεώνει περισσότερο στίς γυναῖκες· πού ἀμείβει στό ὄριο τῆς ἀσφάλειας μεγάλο ποσοστό τῶν γυναικῶν ἐργαζομένων· πού προτιμᾷ τίς γυναῖκες στίς εὐέλκτες θέσεις μέ ἔλλειμμα νομοθετικῆς κατοχύρωσης· πού τίς ἐμποδίζει νά ἐξελιχθοῦν σέ θέσεις εὐθύνης· πού τίς καθιστᾷ ἀντικείμενο ἀνισότητος εὐκαιριῶν, διακρίσεων καί σεξουαλικῶν παρενοχλήσεων.

Ἐκρηκτικό φορτίο μιᾶς ἐργασιακῆς πραγματικότητας πού δέν περιλαμβάνεται στή συνδικαλιστική ἀτζέντα, δέν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τοῦ κοινωνικοῦ διαλόγου καί γιά τήν ὁποία ὁ ἐργατικός συνδικαλισμός δέν ἔχει ματιά, λόγο καί πολιτική.

Βαρύ φορτίο μιᾶς πραγματικότητας πού διέπεται ἀπό μιά ἐργασία ὀριζόντια καί κάθετα διαχωρισμένη μέ ὅλες τῆς τίς συνέπειες στήν ἀπασχόληση τῶν γυναικῶν καί τῶν ἀνδρῶν· πού ὑποστηρίζεται ἀπό ἀντίστοιχη κοινωνική ὀργάνωση καί ἰδεολογία καί πού ἰσχυροποιεῖται ἀπό τό ἔλλειμμα ἀμφισβήτησής της ἀπό τό καθεστῶς καί τίς προβαλλόμενες ἐναλλαγές ἢ καί ἀνατροπές του.

Μέ τό φορτίο αὐτό ἀναμετρήθηκαν τά χρόνια πού πέρασαν οἱ συνδικαλιστρίες τῆς ΓΣΕΕ πού συγκεντρώθηκαν στή γραμματεία. Δέν ἦταν οἱ ἴδιες αὐτό πού λέμε ἀνεξάρτητες. Κομματικές ἦταν, σέ συνδικαλιστικές παρατάξεις ἀνακατεμένες καί μερικῆς αὐτό πού λέμε «πρωτοκλασάτες», ὅσο φυσικά τούς τό ἐπιτρέπουν οἱ ἀντιλήψεις γιά τά φύλα.

Στήν πρώτη τους συνδιάσκεψη, πού ἔγινε τό Φεβρουάριο τοῦ 1990 ἔθεσαν τά ἐρωτήματα: «Γιατί ἡ πολιτική, οἱ διεκδικήσεις, ὁ τρόπος λειτουργίας καί οἱ διοικήσεις τῶν συνδικάτων συγκροτοῦνται ἀγνοώντας τή ζωή, τίς ἀνάγκες καί τίς προτεραιότητες, τήν ἴδια τήν ὑπαρξή τῶν γυναικῶν;», «Γιατί εἶναι οἱ ἄνδρες μοναδικοί ἀρμόδιοι καί ἱκανοί νά ὀρίζουν καί νά διαχειρίζονται τά συμφέροντα ἀνδρῶν καί γυναικῶν ἐργαζομένων;».

Τά ἐρωτήματα παλαιά ὅσο καί τά κινήματα τῶν γυναικῶν, ἐπαναλαμβανόμενα καί ἀπαντημένα μέ πολλούς τρόπους κατά τή διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αἰώνων. Ἀρχή τῆς ἐκάστοτε ἀμφισβήτησης πού σημειώνεται, ἔνδειξη μιᾶς πορείας μέ πολλά διλήμματα.

Νά συμφωνήσουν ἢ νά διαφωνήσουν γιά παράδειγμα μέ τήν ἀπαγόρευση —Ν. 3924/59— τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν; Νά ὑποστηρίξουν ἢ ὄχι τήν καθιέρωση τῆς Διεθνούς Σύμβασης 171 τοῦ 1990 γιά τήν ἄρση αὐτῆς τῆς ἀπαγόρευσης; Οἱ ἴδιες γνώριζαν καλύτερα ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλον ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας γιά τίς γυναῖκες κατέληξε νά εἶναι διάκριση στόν ἐργασιακό τους χώρο. Παράλληλα συνειδητοποιοῦσαν ὅτι ἡ ἄρση τῆς ἀπαγόρευσης ἰσοδυναμοῦσε μέ πρόσθετες δυσκολίες, καθῶς οἱ γυναῖκες στή συντριπτική τους πλειοψηφία δέν ἔχουν τή δυνατότητα νά ἀναπληρώσουν τό ἔλλειμμα ἕντου γυρίζοντας σπίτι τους. Νά προτεῖ-

νουν τήν ἄρση τῆς ἀπαγόρευσης ὅταν ἡ πρότασή τους συναντᾶ τήν ἀποδοκιμασία τῶν ἰδίων τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν σέ κλάδους ἐργασίας πού δουλεύουν τρίτη βάρδια. Διλήμματα τῆς ζωῆς καί τῆς πραγματικότητας τῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν, διλήμματα τά ὁποῖα ἡ γραμματεία δέν ἀπέφυγε, ἀναλαμβάνοντας καί τό σχετικό κόστος.

Στή δεύτερη πανελλαδική τους συνδιάσκεψη, τό 1995, ἀποφάσισαν νά συγκροτήσουν δίκτυο συνδικαλιστριῶν μέσα στά ἐργατικά κέντρα καί τίς ὁμοσπονδίες, «σά μέσο γιά νά γονιμοποιηθεῖ ἡ συνδικαλιστική πολιτική καί θεματολογία μέ τά νέα πολυσύνθετα προβλήματα πού θέτει ἡ ἐξέλιξη τῆς γυναικείας ἐργασίας, μέ τή διάσταση τοῦ κοινωνικοῦ φύλου». ἀποφάσισαν μέ ἄλλα λόγια νά συγκροτήσουν τό δικό τους δίκτυο ἐπικοινωνίας στό ἐσωτερικό τοῦ ὀργανωμένου συνδικαλιστικοῦ κινήματος.

Πλήθαιναν ἀπό τότε οἱ πρωτοβουλίες τους: δημόσιες συγκεντρώσεις, ὀργάνωση συζητήσεων γιά τήν κοινωνική ἀσφάλιση, γιά τήν ἴση ἀμοιβή γιά ἴση ἀξία ἐργασία, ἀνάπτυξη δεσμών μέ συλλογικότητες γυναικῶν ἐκτός ΓΣΕΕ, μέ ἐπιτροπές γυναικῶν σέ εὐρωπαϊκά συνδικάτα. Πλήθαιναν παράλληλα καί οἱ καταγγελίες ἐργαζομένων γυναικῶν γιά τήν παραβίαση στοιχειωδῶν δικαιωμάτων τους. Παράνομες ἀπολύσεις, σωματική κακοποίηση, σεξουαλική παρενόχληση στούς χώρους ἐργασίας τους, ἀκόμα καί σέ περιπτώσεις πού ὁ χώρος ἐργασίας ἦταν τό ἴδιο τό ἐργατικό κέντρο, ἡ ὁμοσπονδία ἢ ἡ διοίκηση καί τά ὑποκείμενα οἱ συνδικαλιστές τους.

Δυό ἀπ' αὐτές τίς περιπτώσεις καταγγέλθηκαν δημόσια. Στίς 22.4.97, «ἡ γραμματεία γυναικῶν τῆς ΓΣΕΕ, καταγγέλλει (ὀνομαστικά) τόν πρόεδρο τῆς Νέας Ὁμοσπονδίας Προσωπικοῦ ΔΕΗ, γιά τήν ἀπόλυση ὑπαλλήλου τῆς Ὁμοσπονδίας ἢ ὁποῖα πραγματοποιήθηκε μετά ἀπό ἄρνησή της νά ὑποκύψει στίς μακρόχρονες φορτικές του πιέσεις νά συνάψει μαζί του ἐρωτικές σχέσεις». Στίς 12.11.97, ἐκφράζει τήν ἀλληλεγγύη της στίς ὑπαλλήλους τοῦ ἐργατικοῦ κέντρου Καβάλας πού ὑφίστανται τήν παρενόχληση καί τήν χειροδικία τοῦ προέδρου τοῦ κέντρου. Παράλληλα, ἀναδεικνύει τό ζήτημα ὡς θέμα αἰχμῆς γιά τήν ἀξιοπρέπεια τῶν γυναικῶν στήν ἐργασία, ἐνημερώνει γι' αὐτό τίς ἐργαζόμενες καί τίς καλεῖ νά «σπάσουν τή σιωπή» τους.

Ἡ δεύτερη πράξη αὐτῆς τῆς μικρῆς ἱστορίας δλοκληρώθηκε μόλις πρὶν ἀπό λίγες ἡμέρες. Ἡ Γραμματεία Γυναικῶν ὀργά-

νωσε τήν τρίτη της πανελλαδική συνδιάσκεψη συνδικαλιστριῶν ἐν ὄψει τοῦ 29ου συνεδρίου τῆς ΓΣΕΕ πού πρόκειται τό μήνα Μάρτιο νά πραγματοποιηθεῖ στήν Καβάλα. Συμμετείχαν σ' αὐτήν 175 συνδικαλίστριες, ἐκπροσωπώντας 41 ἐργατικά κέντρα καί 32 ὁμοσπονδίες. Ἐκανε τόν ἀπολογισμό της, μέ τήν εἰσήγηση τῆς ὑπεύθυνης γι' αὐτήν Φωτεινῆς Σιάνου, ἀνέδειξε τά προβλήματα καί τίς διχῆς της καθυστερήσεις, πρότεινε στόχους γιά τήν ἐπόμενη περίοδο καί δικαιώθηκε ἀπό τήν ἀποδοχή τους. Κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς τρίτης πανελλαδικῆς αὐτῆς συνδιάσκεψης διάχυτες ἦταν ὡστόσο οἱ ἀνησυχίες γιά τήν τύχη της. Τίς ἀνησυχίες ἐνίσχυαν τά μέχρι τότε γνωστά ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν γιά τήν ἀνάδειξη ἀντιπροσώπων στό ἐπερχόμενο συνέδριο τῆς ΓΣΕΕ, ἀποτελέσματα πού προέκλυαν ἀπό τίς ἀντίστοιχες λίστες τῶν Συνδικαλιστικῶν Παρατάξεων. Στούς 117 ἀντιπροσώπους ἀπό 57 ἐργατικά κέντρα —ἐπί συνόλου 88— μόνο 5 ἐκλεγμένες στό συνέδριο συνδικαλίστριες. Στούς 163 ἀντιπροσώπους ἀπό 44 ὁμοσπονδίες —ἐπί συνόλου 75—, 12 μόνο συνδικαλίστριες.

Γιά τήν τρίτη αὐτή πράξη πού ἐρχεται πολλά καί διαφορετικά τά σενάρια. Ἀνάμεσά τους, ἡ ἐνόχληση τῆς ἡγεσίας τῶν συνδικαλιστικῶν παρατάξεων ἀπό τίς δραστηριότητες τῆς γραμματείας γυναικῶν καί ἡ ἀτυπία συμφωνία γιά τήν ἐκκαθάριση της μέ νόμιμες διαδικασίες. Ἐκκαθάριση μέ τή στέρηση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ της, μέ τήν ἀπομάκρυνση τῶν γυναικῶν πού ἐγγυῶνται μέ τήν παρουσία τους τή μνεία τοῦ φύλου, μέ τή χρέωσή της σέ συνδικαλιστικές δυνάμεις καί πρόσωπα πού εἴτε δέν βλέπουν καί δέν ἀξιολογοῦν τίς διακρίσεις στή βάση τοῦ φύλου, εἴτε θεωροῦν, στό τέλος τοῦ αἰῶνα μας, ὅτι γιά ὅλες τίς διακρίσεις ὑπεύθυνο εἶναι τό κεφάλαιο ἢ καί τό ἀκριβῶς ἀντίθετο μέ ἔμφαση στίς ἴσες εὐκαιρίες πού ὁ καπιταλισμός παρέχει σέ ὅλους καί σέ ὅλες.

Οὔτε γάτα, οὔτε ζημιά, πού θά ἔλεγε καί ὁ Φλωράκης. Μπορεῖ, ὅμως, καί ὁ Κωνσταντόπουλος. Ὅσο γιά τό Σημίτη, ἔτσι κι ἄλλιῶς εἶναι πολύ ἀπασχολημένος, δέν ἔχει χρόνο. Ὅσοι ἀσχολοῦνται στή θέση του, ἀπέκλεισαν τίς γυναῖκες ἀκόμα καί ἐκεῖ πού ἐπιδόθηκαν σέ ἄγρα συνομιλιῶν, ἐν ὄψει τοῦ «κοινωνικοῦ διαλόγου».

Ἀναμένουμε μέ ἐνδιαφέρον τή συνέχεια. Ἀναμένοντας, ἀναρωτιόμαστε καί γιά τή δική μας εὐθύνη, ὅσον ἐντός, ἐκτός καί ἐπί τά αὐτά παρακολουθοῦμε νά λιγοστεύουν οἱ συλλογικότητες τῶν γυναικῶν πού θέτουν ζητήματα τοῦ φύλου μας.

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΤΟΥ 2004

Έναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης

επιμέλεια Νίκος Μπελαδίας, Μαρία Καλαντζοπούλου

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1997, σχεδόν ἕνα μῆνα μετὰ τὴν ἀνάληψη τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων τοῦ 2004 ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, μία ὁμάδα πρωτοβουλίας πού συνεργάστηκε στὸ πλαίσιο τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀστικοῦ Περιβάλλοντος τοῦ Τμήματος Ἀρχιτεκτόνων ΕΜΠ, ἀρχισε νὰ διερευνᾷ τὶς πολεοδομικὲς καὶ περιβαλλοντικὲς ἐπιλογές τοῦ Φακέλου Ὑποψηφιότητας ὅπως αὐτές ἀντανανκλῶνται στὶς προτεινόμενες ὀλυμπιακὲς ἐγκαταστάσεις. Στόχος τῆς ἔρευνας αὐτῆς ἦταν ἀφενὸς ἡ κατανόηση, ἡ καταγραφή, ἡ κριτικὴ αὐτῶν τῶν ἐπιλογῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἡ συμβολὴ στὴν προώθηση τεκμηριωμένων λύσεων γιὰ τὰ ἀπαιτούμενα ἔργα σὲ μία θετικὴ κατεύθυνση γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὴν ποιότητα ζωῆς στὸ σύνολο τοῦ Πολεοδομικοῦ Συγκροτήματος τῆς Πρωτεύουσας.

Πρῶτο στάδιο τῆς ἔρευνας ἦταν ἡ ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τοῦ Φακέλου Ὑποψηφιότητας μὲ γνώμονα βασικὲς ἀρχές σχεδιαμοῦ γιὰ τὴν πόλη πού ἐν πολλοῖς εἶναι θεσμοθετημένες καὶ μέσα ἀπὸ τὸν ἴσχυον Ρ.Σ.Α. Μὲ βάση αὐτές τὶς στρατηγικὲς ἐπιλογές σχεδιασμοῦ διατυπώθηκαν ἐναλλακτικὲς προτάσεις χωροθέτησης καὶ σχεδιασμοῦ γιὰ κάποιες ἀπὸ τὶς προτεινόμενες ὀλυμπιακὲς ἐγκαταστάσεις.

Τὰ μέλη τῆς ὁμάδας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ, ἀρνητικὴ ἢ θετικὴ θέση τους σχετικὰ μὲ τὴ σκοπιμότητα τῆς ἀνάληψης τῆς Ὀλυμπιάδας ἀπὸ τὴ χώρα μας, ἐκτίμησαν ὅτι μέσω τῆς

ἔρευνας καὶ πρὸ τῆς δρομολόγησής τῶν ἔργων, ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα διατύπωσης λύσεων πού θὰ βοηθοῦσαν νὰ ἀνατραποῦν αὐτονόητες ἕως πρότινος ἐπιλογές τοῦ Φακέλου Ὑποψηφιότητας, ὥστε τὰ ἔργα πού θὰ πραγματοποιηθοῦν, ὄχι μόνον νὰ μὴ ἐπιβαρύνουν τὸ φυσικὸ καὶ κτισμένο περιβάλλον τῆς Ἀθήνας, ἀλλὰ, ἀντίθετα, νὰ συμβάλλουν σὲ μία ἀναδιοργάνωση τῆς πόλης, φιλικὴ πρὸς τὴ φύση καὶ τοὺς κατοίκους τῆς.

Φάνηκε, ἢ καλύτερα ἐπιβεβαιώθηκε, αὐτὸ πού ἕνα ψυχραίμο βλέμμα μποροῦσε νὰ διακρίνει ἤδη ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀναγνώσεις τοῦ Φακέλου, ὅτι ὑπάρχουν ὄχι μόνον ἐναλλακτικὲς δυνατότητες χωροθέτησης τῶν ἀπαιτούμενων ἐγκαταστάσεων, ἀλλὰ καὶ — τὸ πιὸ σημαντικό — ἐναλλακτικὲς λογικὲς καὶ ἀρχές γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἔργων καὶ τῶν ἐπιπτώσεών τους στὴν πόλη τῆς Ἀθήνας, ἀκόμη καὶ μέσα στὶς κατεστῆσιν πού θέτει ἡ ἴδια ἡ Διεθνὴς Ὀλυμπιακὴ Ἐπιτροπὴ.

Δὲν χρειάζεται, στὸ πλαίσιο ἐνός ἀρθροῦ, νὰ παραθεθοῦν οἱ ἀναλύσεις τῆς ἔρευνας γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς πόλης τῆς Ἀθήνας, μιᾶς πόλης πού ὁ μὲν Φάκελος θεωρεῖ «μιά ἀπὸ τὶς πιὸ ζωντανές, πιὸ κοσμοπολίτικες καὶ πιὸ δυναμικὲς πόλεις τοῦ σύγχρονου κόσμου»,¹ ὁ δὲ ἐπίσημος κεντρικὸς πολεοδομικὸς σχεδιασμός θεωρεῖ «πόλη σὲ κρίση... ὅπου ἡ κίνηση, ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ λειτουργία τῆς ἔχουν στιγματισθεῖ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κάθε σχεδιασμοῦ, κάθε ὀργάνωσης, κάθε προγραμματισμοῦ καὶ πρόβλεψης».² Εἶναι σαφές ὅτι ἐκινῶντας ἀπὸ τὸ πρῶτο, ἀπλόχερα σκορπᾶ κανεὶς ἐγκαταστάσεις, στάδια καὶ κτίρια, ἐνῶ θὰ ὀφείλε διαπιστώνοντας τὸ δεύτερο νὰ ἀναζητήσει διορθωτικὲς κινήσεις ἀνακούφισης τοῦ ταλαιπωρημένου Λεκανοπεδίου. Κάτι πού ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου Ἀθήνας,³ ἀνατράπηκε σὲ σημαντικό βαθμὸ ἀπὸ τὶς αὐθαίρετες καὶ ἐκτός σχεδιασμοῦ ἐπιλογές κυρίως τῶν μεγάλων ἔργων τῆς δεκαετίας καὶ ἤλθε νὰ ἐγκαταλειφθεῖ πλέον ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ Φάκελο Ὑποψηφιότητας.

Ἡ Ἀθήνα ἀναλαμβάνει τὴ διοργάνωση τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων σὲ μία φάση ἔντονης μεγέθυνσης τῶν δραστηριοτήτων τῆς, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τὸ πεδίο «ἐνός προγράμματος ἔργων ὑποδομῆς καὶ σχεδίων ἀναβάθμισης τοῦ περιβάλλοντος χωρὶς προηγούμενο».⁴ Πρόκειται γιὰ τὰ γνωστὰ «Μεγάλα Ἐρ-

Στὸ ἄρθρο παρουσιάζονται τὰ βασικὰ συμπεράσματα καὶ προτάσεις τῆς ἔρευνας «Πολεοδομικὴ καὶ Περιβαλλοντικὴ Διάσταση τῶν Ὀλυμπιακῶν τοῦ 2004. Ἐναλλακτικὲς Προτάσεις Χωροθέτησης» πού ἐκπονήθηκε στὰ πλαίσια τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀστικοῦ Περιβάλλοντος τοῦ ΕΜΠ. Τὴν ἐρευνητικὴ ὁμάδα στελέχωσαν οἱ: Γ. Πολύζος, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Ἀν. Καθηγητῆς ΕΜΠ (Συντονιστὴς Ὁμάδας), Θ. Βλαστός, συγκοινωνιολόγος, Ἐπίκ. Καθηγητῆς ΕΜΠ, Τ. Γεωργακόπουλος, ἀθλητικὸς συντάκτης, Μ. Καλαντζοπούλου, πολιτικὸς μηχανικός, Ρ. Κλουτσιωτῆ, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Μ. Μαντουβάλου, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Ἀν. Καθηγήτρια ΕΜΠ, Μ. Μαυρίδου, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Ἐπίκ. Καθηγήτρια ΕΜΠ, Ν. Μπελαδίας, Δρ. ἀρχιτέκτων μηχ., Δ. Πολυχρονόπουλος, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Λ. Τσακαλία, Δρ. βιολόγος-οικολόγος.

γα» (Μετρό, Αεροδρόμιο Σπάτων, ταχεία λεωφόρος Έλευσίνας-Σταυρού-Σπάτων κ.ά.), αλλά και για πληθώρα «μικρότερων», κυρίως οδικών έργων (περιφερειακές Ύμηττου και Αιγάλεω, ολοκλήρωση κυκλοφοριακών δακτυλίων, ταχεία λεωφόρος Πειραιώς-Κερατσινίου-Σχιστού, κ.ά.). Συγχρόνως, με δεδομένους τούς σημερινούς όρους, ή Αθήνα, με τη βοήθεια και των έργων αυτών, διεκδικεί να προσελκύσει δραστηριότητες στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού και παγκόσμιου καταμερισμού. Ήδη, μεγάλα οικονομικά συγκροτήματα έχουν επίδραση στο χώρο της πόλης, ενώ οι πιέσεις για απόκτηση μεγάλων —για τα ελληνικά δεδομένα— πακέτων γης είναι έντονα αισθητές. Πέρα από τα μεγάλα ερωτήματα από κοινωνική άποψη που θέτει αυτή η εξέλιξη, επισημαίνεται ότι ακολουθεί και αυτή το ίδιο πλαίσιο «της έλλειψης κάθε σχεδιασμού, κάθε οργάνωσης, κάθε προγραμματισμού και πρόβλεψης» που καταγγέλλεται⁵ από το ίδιο το ΥΠΕΧΩΔΕ!

Τά έργα για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων, και μάλιστα με τις προδιαγραφές πόλωσης που επιβάλλει η ΔΟΕ, έρχονται να προστεθούν και να εντείνουν την τάση μεγέθυνσης των δραστηριοτήτων της Πρωτεύουσας, να αμβλύνουν τις αντιδράσεις στην έπιμονή σε ένα πρότυπο πόλης που κυριαρχείται από το Ι.Χ. αυτοκίνητο προωθώντας το σημαντικά με τον προτεινόμενο Ολυμπιακό Δακτύλιο και, τελικά, να συνεχίσουν την παράδοση «της έλλειψης κάθε προγραμματισμού και πρόβλεψης».

Ήδη, από τη δεκαετία του '80, και μετά από τη διευρυνόμενη συνειδητοποίηση των οικολογικών αδιεξόδων, εντάθηκε η άμφισβήτηση για τις ενεργοδότες και ρυπογόνες πολεοδομικές επιλογές που θέλουν την πόλη στηριγμένη στο Ι.Χ. αυτοκίνητο. Ο προβληματισμός αυτός έχει εισαχθεί, τόσο στις προτάσεις ύποψηφιοτητας των πόλεων που διεκδικούν τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων, όσο και στην όπτική της ΔΟΕ, σαν αναγκαία συνέπεια της φιλοδοξίας της να ενισχύσουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες τη θέσης τους ως γεγονότος παγκόσμιας σημασίας, όχι μόνο στο άθλητικό, αλλά και στο πολιτιστικό πεδίο, με την ανάλογη μεγιστοποίηση της οικονομικής τους διάστασης.

Ήθενα κατέληξε ότι για να ενταχθούν οι σχεδιασμοί για την «Αθήνα 2004» στην προοπτική της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης και να έπωφεληθεί ή Αθήνα από την ευκαιρία των έπενδύσεων και έργων που ούτως ή άλλως θα γίνουν, πρέπει να συνειδητοποιηθούν και να κυριαρχήσουν, τόσο στην επισημονική όσο και στην δημόσια συζήτηση, μερικές βασικές αρχές. Ήθενα κατέληξε στους πύο κάτω άξονες:

1. Προώθηση της μεγαλύτερης δυνατής αποκέντρωσης, εκτός Αττικής, εγκαταστάσεων και δραστηριοτήτων που συναρτώνται με τη Ολυμπιάδα. Αυτό είναι έφικτό, άκμα και στο πλαίσιο των απαιτήσεων της ΔΟΕ για πόλωση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων. Μία συστηματική πολιτική αποκέντρωσης δέν μπορεί να καλύπτεται μόνο από τη διεξαγωγή προγραμματικών αγώνων ποδοσφαίρου στην περιφέρεια, αλλά θα έπρεπε να χωροθετεί στην περιφέρεια και άλλες άθλητικές εκδηλώσεις, ενισχύοντας την ύφιστάμενη ύποδομή που λειτουργεί σήμερα με έπιτυχία. Σε σχέση με τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, ή προοπτική του Φακέλου είναι «να έπικεντρωθούν και αυτές στην Αθήνα»,⁶ ενώ κάτι τέτοιο δέν προκύπτει από τις διεθνείς έπιλογές. Ή γενικότερη ώφέλεια από μία πολιτική αποκέντρωσης και των πολιτιστικών εκδηλώσεων στο σύνολο του έλλαδικού χώρου είναι προφανής.⁷

2. Αύξηση της διασποράς των εγκαταστάσεων εντός του Λεκανοπεδίου. Να δοθεί προτεραιότητα στην ύποαθμισμένη και φτωχή σε ανάλογους χώρους νοτιοδυτική Αθήνα, καθώς και σε περιοχές που δύνανται μελλοντικά να έξυπηρετηθούν από ένα ολοκληρωμένο δίκτυο Μέσων Μαζικής Μεταφοράς. Γνώμονες στο σχεδιασμό πρέπει να είναι ή ανάπλαση προβληματικών περιοχών, τό άνοιγμα της πόλης προς τη θάλασσα και, γενικά, ή βελτίωση της σχέσης αστικού ιστού/φυσικού τοπίου.

3. Αποφυγή χωροθετήσεων που εντείνουν τις τάσεις επέκτασης του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Πρωτεύουσας και προκαλούν κατασπατάληση εδάφους, άδόμητων χώρων και φυσικών πόρων. Οί χώροι που αναγκαστικά θα δεχτούν τις εγκαταστάσεις που δέν καλύπτονται με έπανάχρηση, πρέπει να αξιολογούνται με βάση την ανταπόκρισή τους στους στόχους του ΡΣΑ και τις ανάγκες ανάπλασης και έπανασχεδιασμού. Απόλυτη προτεραιότητα έχει ή προστασία από κατάληψη χώρων με οικολογική σημασία (Σχοινιάς, Θαλάσσιο Μέτωπο και εκβολές Ίλισου, Ορεινοί Όγκοι), καθώς και τόπων μεγάλης σημασίας για τη λειτουργία και τό περιβάλλον της πόλης (Φάληρο, Ίππόδρομος, Άλσος Βείκου και Σελεπίτσαρι).

4. Οργάνωση ενός ολοκληρωμένου και συνεκτικού πλέγματος Μέσων Μαζικής Μεταφοράς σταθερής τροχιάς. Τό πλέγμα αυτό πρέπει να άποτελεί τον κορμό του δικτύου έξυπηρετήσης των μετακινήσεων στο Πολεοδομικό Συγκρότημα της Πρωτεύουσας και κατά τη διάρκεια των Αγώνων αλλά, κυρίως, την «έπόμενη ήμέρα».

5. Συστηματική προσφυγή στην αρχή της έπανάχρησης. Αυτό μπορεί να γίνει με αξιοποίηση ή και αντικατάσταση του ύπάρχοντος δυναμικού χώρων, κτιρίων και άθλητικών εγκαταστάσεων (Δραπετσώνα και Ρούφ). Τά παραπάνω εντάσσονται στο στόχο της έλαχιστοποίησης της προσθήκης νέων έπιφανειών στην πόλη.

6. Αναθεώρηση της ιδέας των «λυόμενων εγκαταστάσεων» και έλαχιστοποίηση της εφαρμογής τους στις απόλυτως άπαρηκτές περιπτώσεις. Έπισημαίνεται ότι οι κατασκευές αυτές εγκυμονούν κινδύνους ποιότητας, ύποδομών αλλά και πιθανής μη άπομάκρυνσής τους.

7. Σχεδιασμός των εγκαταστάσεων και του περιβάλλοντος χώρου τους σε μία προοπτική φιλική για την πόλη και τό περιβάλλον, με σεβασμό στην ιστορία της και τό Αττικό τοπίο. Άξονες της προοπτικής αυτής πρέπει να είναι ό ήπιος αστικός σχεδιασμός, αντί των αυθαίρετων χωροθετήσεων, ή ένταξη των τεχνικών έργων στην πόλη, ή πολυλειτουργικότητα των νέων εγκαταστάσεων, ή δυνατότητα πολλαπλών έπαναχρήσεων, ή χρήση οικολογικών ύλικών και συστημάτων έξοικονόμησης ένέργειας, ό περιορισμός της χρήσης του Ι.Χ. αυτοκινήτου.

Έναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης και σχεδιασμού

Οί έναλλακτικές προτάσεις που ακολουθούν, άφορούν τό δυσκολότερο από πολεοδομική άποψη αντικείμενο του Φακέλου, τη χωροθέτηση δηλαδή και σχεδιασμό νέων εγκαταστάσεων στην Αττική. Δέν διεκδικούν τό άλάθητο, ούτε θεωρείται ότι έχουν έξαντληθεί οι δυνατότητες περαιτέρω διερεύνησης. Δημοσιοποιούνται από την πλευρά της έρευνθηκής ομάδας τά μέχρι τώρα άποτελέσματα της έργασίας για να φανεί

ότι υπάρχουν και άλλες δυνατότητες, ότι είναι δυνατόν οι Όλυμπιακοί Αγώνες να μὴν σημαίνουν μόνον ένταση τῶν ἀρνητικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ἀθήνας, ἀλλὰ μιά θετική προοπτική «στὴν ἀρχὴ τῆς νέας χιλιετίας».

Οἱ συγκεκριμένες ἐναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης πού διατυπώνονται ἀποσκοποῦν σέ πολεοδομικά καὶ περιβαλλοντικά ὄφελῃ πού μποροῦν νά κωδικοποιηθοῦν ὡς ἑξῆς:

Προστασία τῆς παραλίας τοῦ Φαληρικοῦ Ὀρμου μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν τεσσάρων μεγαλύτερων γηπέδων ἀπὸ τὰ ἑξὶ προβλεπόμενα. Ἀπόδοση τῆς περιοχῆς μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Κηφισοῦ-Ἴλισοῦ γιὰ οἰκολογικὸ πάρκο, σέ συνδυασμὸ μὲ τὸν ὑφιστάμενο διότοπο Ἴλισοῦ. Τὰ δύο γήπεδα Μπήτσβολεῦ πού παραμένουν θά ἀποτελέσουν, μετὰ τοὺς Ἀγώνες, πόλους ψυχαγωγικῶν καὶ πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων, πού θά τὼνώσουν τὴν προσέλαση τῆς παραλίας ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Λεκανοπεδίου.

Προστασία τοῦ χώρου τοῦ Ἴπποδρόμου, μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν τριῶν ἀπὸ τὰ πέντα προβλεπόμενα Κλειστά Γήπεδα. Ἀπόδοση τοῦ χώρου γιὰ τὴ δημιουργία ἀστικῶν πάρκου, πού θά λειτουργήσει παράλληλα μὲ ἀθλητικές καὶ πολιτιστικές δραστηριότητες στὰ δύο προβλεπόμενα Κλειστά Γυμναστήρια μετὰ τοὺς Ἀγώνες.

Ἀπόδοση καὶ ἀνάδειξη τοῦ θαλασσοῦ μετώπου τῆς πόλης στὴ Δραπετσώνα, μὲ τὴν ἀνάπλαση τῆς περιοχῆς Λιπασιμάτων-Ὀρμου Παλαιῶν Σφαγείων γιὰ νά δεχθεῖ τρία ἀπὸ τὰ Κλειστά Γήπεδα πού ὁ Φάκελος χωροθετεῖ στὸν Ἴππόδρομο. Ὁ ἥπιος ἀστικός σχεδιασμὸς τῆς περιοχῆς θά εὐνοήσει τὴν προσέλαση τῆς παραλίας ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῶν διατηρητέων βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων ὡς τμήματα τοῦ προτεινόμενου Συνεδριακοῦ καὶ Ἐκθεσιακοῦ Κέντρου, πυρήνα τοῦ ὁποῖου ἀποτελοῦν τὰ δύο Κλειστά Γήπεδα.

Προώθηση τῆς ἀνάπλασης τοῦ ἱστορικοῦ ἄξονα τῆς Πειραιῶς, μὲ ἐπέμβαση στὶς περιοχές Ρούφ καὶ Καραϊσκάκη. Ὁ προσεκτικός σχεδιασμὸς τῶν σημαντικῶν πακέτων γῆς αὐτῶν τῶν περιοχῶν, μὲ τὴν ἐνίσχυση τῶν ὑφιστάμενων ἀθλητικῶν ἐγκαταστάσεων, θά ἀποτρέψει τὴν ἀνοικοδόμηση ἐκεῖ μεγάλων κτιριακῶν συγκροτημάτων μὲ τρόπο ἀποσπασματικὸ καὶ ἀσχεδιαστο, ὅπως προοιωνίζεται ἀπὸ τὶς ἔντονες σημερινές πιέσεις.

Προστασία τοῦ Ἄλσους Βεῖκου, ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ μεγάλου ὄγκου Κέντρου Πίνγκ-Πόνγκ καὶ τοῦ Ὑπερτοπικοῦ Πόλου Ἀναψυχῆς, Ἀθλητισμοῦ καὶ Πολιτιστικῶν λειτουργιῶν στὸ Σελεπίτσαρι ἀπὸ τὴν λειτουργικὴ καὶ περιβαλλοντικὴ ὑποβάθμιση πού θά προκαλέσει ἡ προτεινόμενη στὸ Φάκελο χωροθέτηση τοῦ Κέντρου Ἄρσης Βαρῶν.

Διάσωση τοῦ διότοπου τοῦ Σχοινιά, ἰδιαίτερης οἰκολογικῆς σημασίας μὲ ἀπομάκρυνση τοῦ προτεινόμενου Κωπηλατοδρομίου.

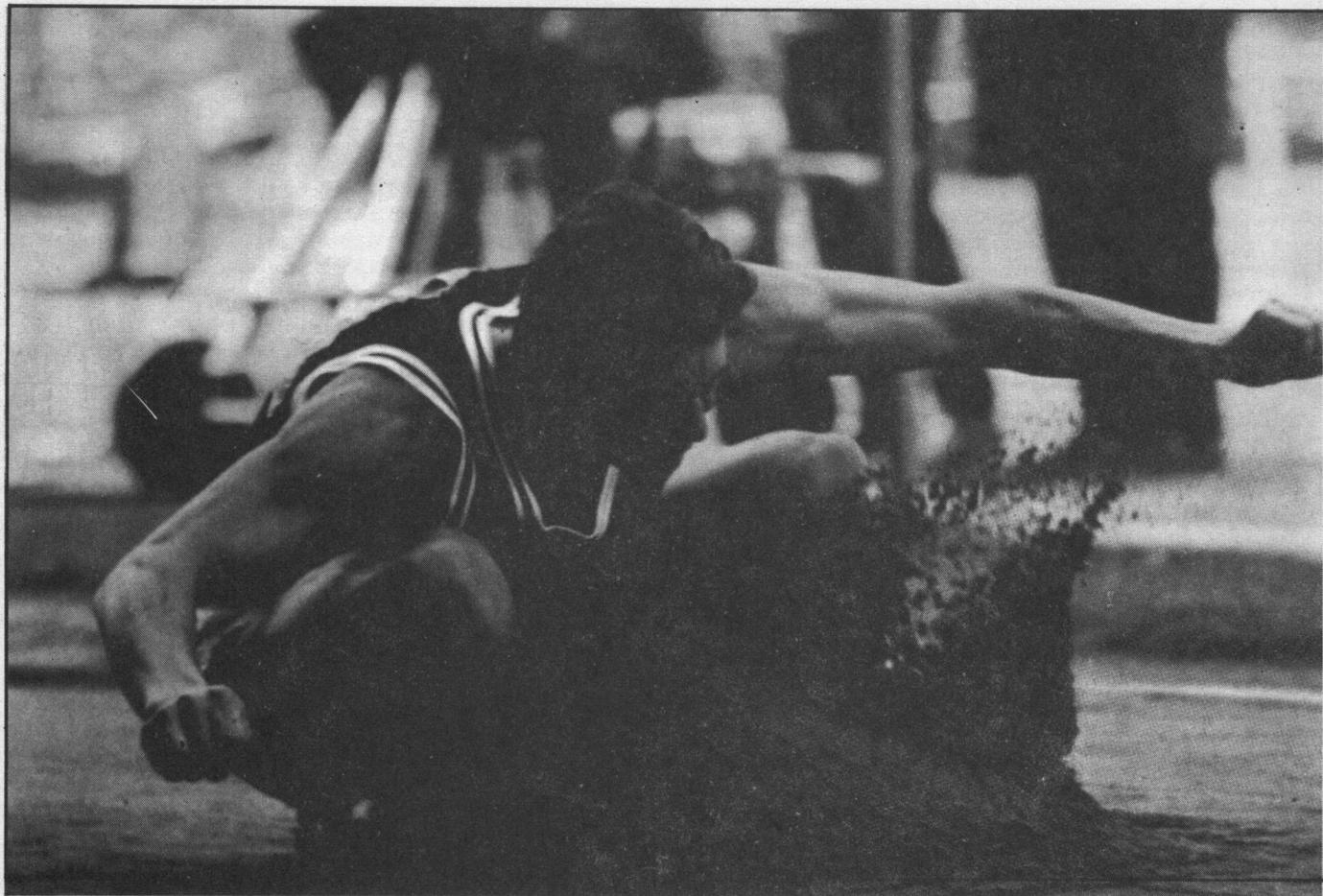
Προστασία τοῦ Ἐθνικοῦ Δρυμοῦ τῆς Πάρνηθας, μὲ ἀπομάκρυνση τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Χωριοῦ ἀπὸ τοὺς Θρακομακεδόνες καὶ τῶν ὑπολοίπων προτεινόμενων ἐγκαταστάσεων ἀπὸ τὸ Τατόι.

Μεγαλύτερη διασπορά τῶν νέων ἀθλητικῶν ἐγκαταστάσεων στὸ Λεκανοπέδιο, σέ ὄφελος ὑποβαθμισμένων περιοχῶν καὶ μὲ εὐνοϊκότερες προοπτικές ἐπανάρχησης μετὰ τοὺς Ἀγώνες.

1. Θαλάσσιο μέτωπο

Στὶς *Ἐπιχωματώσεις τοῦ Φαληρικοῦ Ὀρμου*, σύμφωνα μὲ τὸ Φάκελο Ὑποψηφιότητας στὴ ζώνη κάτω ἀπὸ τὴν Λεωφόρο Ποσειδῶνος προβλέπεται ἡ διεξαγωγή τῶν ἀθλημάτων Μπέηζμπολ, Σόφτμπολ καὶ Μπίτσβολεῦ σὲ 6 Ἀνοικτὰ Γήπεδα. Μὲ βάση τὴν ἑλληνικὴ ἐμπειρία, ἡ μόνιμη ὑποδομὴ πού ἀπαιτοῦν οἱ περιγραφόμενες στὸ Φάκελο αὐτὲς ἀθλητικές ἐγκαταστάσεις (θεμελιώσεις, κλειστοὶ συνοδευτικοὶ χώροι κάτω ἀπὸ τὶς κερκίδες τῶν ἀνοικτῶν γηπέδων), ἀνεξάρτητα ἀν μὲν νεώτερες δηλώσεις τοῦ ΥΠΕΧΩΔΕ ἀναφέρονται ὡς «προσωρινές», θά ἐπιβαρύνει ἀνεπανόρθωτα τὸ θαλάσσιο μέτωπο. *Ἡ ἔρευνα κατέληξε στὴ πρόταση γιὰ ἀποφόρτιση τῶν ἐπιχωματώσεων τοῦ Φαληρικοῦ Ὀρμου, μὲ μεταφορά τῶν προγραμματισμένων ἀθλημάτων τοῦ Μπέηζμπολ καὶ τοῦ Σόφτμπολ, καὶ διατήρηση μόνο τοῦ ἀθλήματος τοῦ Μπητσβολεῦ.* Οἱ στόχοι τῆς ἐναλλακτικῆς πρότασης εἶναι στὴν οὐσία τους συμβατοὶ μὲ τὴ σχετική μελέτη τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἀθήνας, πού θέλει τὴν ἀντιπλημμυρική προστασία περιοχῶν Μοσχάτου, Καλλιθέας καὶ Παλαιοῦ Φαλήρου μὲσω τῆς δημιουργίας ἀντιπλημμυρικοῦ καναλιοῦ, τὴν ἀπόδοση τοῦ θαλάσσιου μετώπου στοὺς κατοίκους τῆς πρωτεύουσας γιὰ ἀναψυχὴ καὶ ἥπιες δραστηριότητες πολιτισμοῦ καὶ ἀθλητισμοῦ, καθὼς καὶ τὴν προστασία τοῦ οἰκονομικοῦ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἴλισοῦ. Στὴ λογικὴ τῆς παραπάνω μελέτης τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἀθήνας δὲν ἐντάσσεται ἀσφαλῶς ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη λεωφόρων ταχείας κυκλοφορίας στὴν περιοχὴ τοῦ Φαληρικοῦ Ὀρμου ὅπως π.χ. ἡ προγραμματιζόμενη ἐπέκταση καὶ ἀναβάθμιση τῆς Λεωφόρου Κηφισοῦ σὲ ὅλο της τὸ μήκος μέχρι τὴν ἀκτὴ, σὲ λεωφόρο ταχείας κυκλοφορίας, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κάλυψη τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ. Πιστεύουμε ὅτι ἡ παραπάνω παρέμβαση πρέπει νά ἐπανεξεταστεῖ μὲ στόχο τὴν ἀποτροπὴ τῆς κάλυψης τοῦ ποταμοῦ. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς προτεινόμενες ἀθλητικές ἐγκαταστάσεις, ἐκτιμᾶται ὅτι ἡ διατήρηση μόνο μίας περιορισμένης κλίμακας ἀθλητικῆς ἐγκατάστασης, αὐτῆς τοῦ Μπητσβολεῦ στὸν ἴδιο τῶν ἐπιχωματώσεων μπορεῖ νά λειτουργήσῃ ὡς κίνητρο γιὰ τὴν ὑλοποίηση ὅλης τῆς ὑπόλοιπης ὑποδομῆς πού προαναφέρθηκε (ἀντιπλημμυρικὸ κανάλι, μέσο σταθερῆς τροχιάς, διαδρομὲς πεζῶν). Προϋπόθεση γιὰ τὰ παραπάνω ἡ πρόβλεψη ἀπομάκρυνσης τμήματος τοῦ ἔργου καὶ ἡ λειτουργία τῶν μονίμων κατασκευῶν, μὲ ἀνάλογες τροποποιήσεις, γιὰ ἥπιες χρήσεις ἀναψυχῆς.

Στὸν ἴδιο τῶν ἐπιχωματώσεων προβλέπονται ἀπὸ τὸ Φάκελο πέντε Κλειστά Γήπεδα (pavilions) πού ἀποτελοῦν τὸ Πολυδύναμο Ἀθλητικὸ Κέντρο πού θά φιλοξενήσουν τὰ ἀθλήματα, τῆς Πάλης-Τζούντο, τῆς Ξιφασκίας-Ταεκβοντό, τῆς Πυγμαχίας καὶ τμήματα τοῦ Χάντμπολ, τοῦ Βόλεϊμπολ καὶ τῆς Ξιφασκίας Πεντάθλου. Προτείνεται ἐναλλακτικὰ ἡ ἐλαχιστοποίηση τῶν ἀθλητικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ Ἴπποδρόμου, μὲ μεταφορά τῶν προγραμματισμένων ἀθλημάτων τῆς Πάλης-Τζούντο, τῆς Ξιφασκίας-Ταεκβοντό καὶ τῆς Πυγμαχίας, καὶ διατήρηση μόνο τοῦ Χάντμπολ καὶ Βόλεϊμπολ. Ἡ ἔρευνα κατέληξε στὴν πρόταση τῆς περιορισμένης ἐκμετάλλευσης τοῦ χώρου τοῦ Ἴπποδρόμου, ἀντὶ τῆς ἀσφυκτικῆς «ἀξιοποίησής» του. Συγκεκριμένα, προτείνεται ἡ ἐλαχιστοποίηση τῆς ἐγκατάστασης ἀθλητικῶν δραστηριοτήτων μὲ τὴ δημιουργία δύο Κλειστῶν Γηπέδων πού θά φιλοξενήσουν ἀντίστοιχα τοὺς προγραμματικούς τοῦ Χάντμπολ καὶ τοῦ Βόλεϊμπολ, ἀθλήματα τῶν ὁποῖων οἱ τελικοὶ θά διεξαχθοῦν στὸ γειτονικὸ

Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας. Μετά τους Αγώνες, προτείνεται ή απόδοση των εγκαταστάσεων μόνο για άθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Για τον υπόλοιπο χώρο του Ίπλοδρόμου, που υπερβαίνει τα 2/3 της συνολικής έκτασης, προτείνεται να καλυφθεί από ύψηλό πράσινο και να διερευνηθεί ή δυνατότητα ήπιας επανάρρησης όρισμένων χαρακτηριστικών ιστορικών κτιρίων του.

Στό συγκρότημα του Σταδίου Ειρήνης και Φιλίας και του Γηπέδου Καραϊσκάκη προβλέπεται να φιλοξενηθούν οι τελικοί Χάντμπολ και Βόλεϊμπολ, οι προκριματικοί του Μπάσκετμπολ και τό άθλημα του Χόκεϊ. Τό Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας ήδη λειτουργεί από μιά δεκαετία ως μητροπολιτικής εμβέλειας άθλητικός πόλος. Έκτιμάται ότι αυτή ή λειτουργία του πρέπει να προστατευθεί και να ενισχυθεί στους γειτονικούς αδόμητους χώρους προς την Πειραιώς σέ συνάρτηση με τό έντονα υποβαθμισμένο σήμερα Γήπεδο Καραϊσκάκη. Από τήν έρευνητική ομάδα προτείνεται ή διατήρηση των άθλητικών εγκαταστάσεων που προγραμματίζονται στό Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας και στό Γήπεδο Καραϊσκάκη και επέκταση του δευτέρου με τίς εγκαταστάσεις του Σόφτμπολ. Συγκεκριμένα προτείνεται ή εγκατάσταση του άθλήματος του Σόφτμπολ στήν περιοχή Σούδα, δυτικά του Γηπέδου Καραϊσκάκη με στόχο τή συνύπαρξη του συγκροτήματος με τόν Ιστορικό Άξονα τής Όδοϋ Πειραιώς. Παράλληλα εκτιμάται ότι οι έμπορικές

-έκθεσιακές χρήσεις που τά τελευταία χρόνια καταλαμβάνουν τους ελεύθερους χώρους του Σταδίου Ειρήνης και Φιλίας είναι ασύμβατες με τά χαρακτηριστικά του θαλασσίου μετώπου του Φαλήρου.

Στά Λιπάσματα Δραπετσώνας, στόν όρμο Παλαιών Σφαγείων προτείνεται από τήν έρευνα ή χωροθέτηση τριών Κλειστών Άθλητικών Κέντρων. Η πρόταση εντάσσεται στή λογική τής αποφόρτισης του θαλάσσιου μετώπου του Φαλήρου και τής ενίσχυσης τής υποβαθμισμένης δυτικής άκτής του Πειραιά. Πρόκειται για τους χώρους του ιστορικού βιομηχανικού συγκροτήματος των Λιπασμάτων που ακολουθεί φθίνουσα λειτουργία και σήμερα βοίσκειται υπό τήν συνδιάχειριση του Δήμου Δραπετσώνας, τής Διαδημοτικής ΑΝΔΗΠ και τής «Κτηματικής Τουριστικής» ΑΕ, θυγατρικής τής Έθνικής Τράπεζας. Η συνολική έκταση εντάσσεται στόν ευρύτερο σχεδιασμό ανάπλασης τής λιμενοβιομηχανικής ζώνης του Πειραιά. Ειδικά για τά Λιπάσματα έχει προταθεί ήδη, από τήν «Κτηματική Τουριστική» ΑΕ, ή μετατροπή τους σέ Ναυτιλιακό Κέντρο Πειραιά. Έναλλακτικά προτείνεται ή κατασκευή τριών κλειστών γηπέδων για τήν ενότητα των αγωνισμάτων τής Πάλης-Τζούντο, τής Ξιφασκίας-Τάεχοντο και τής Πυγμαχίας στό μυχώ του Όρμου Παλαιών Σφαγείων και σέ οικόπεδο που είχε παραχωρηθεί από τήν Έταιρεία Μποδοσάκη στόν Δήμο Δραπετσώνας. Τά τρία Κλειστά Γήπεδα θά δεχθούν τίς

ένότητες των αγωνισμάτων Πάλη-Τζούντο, Ταεκβοντό-Ξιφασκία και Πυγμαχία. Μετά τους Αγώνες, τό ένα κέντρο από τά τρία προτείνεται νά άποδοθει στους δήμους Πειραιά, Κερατσινίου και Δραπετσώνας γιά άθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Τά άλλα δύο μπορούν νά άποτελέσουν τόν πρώτο πυρήνα ενός μελλοντικού Έκθεσιακού-Συνεδριακού και Έκθεσιακού Κέντρου, επιπέδου πόλης. Η πρόταση αυτή συνδυάζεται μέ τήν ήδη κατατεθειμένη μελέτη τής «Κτηματικής Τουριστικής» ΑΕ.⁸ Όμως, προϋπόθεση αυτής τής χωροθέτησης είναι ή πολεοδομική διαμόρφωση των ελεύθερων χώρων, έτσι ώστε νά άποκατασταθεί ή άπρόσκοπτη πρόσβαση στό θαλάσσιο μέτωπο, καθώς και ή ύπογειοποίηση του άξονα ταχείας κυκλοφορίας Πειραιώς-Κερατσινίου-Σχιστού. Η έξυπηρέτηση του παραπάνω Κέντρου προτείνεται νά γίνει, είτε μέ τήν προέκταση του προαστικού τράινου πού διέρχεται από τόν σταθμό Άγ. Διονυσίου, είτε μέ τήν κατασκευή γραμμής τράμ μέσω τής όδου Κανελλοπούλου στή Δραπετσώνα. Άξίζει νά σημειωθεί ότι ιδιαίτερη σημασία στό σχεδιασμό έχει ή προσπάθεια νά συνυπάρξουν άρμονικά οι άθλητικές έγκαταστάσεις μέ τά παλαιά βιομηχανικά συγκροτήματα τής περιοχής. Οι παραπάνω άθλητικές έγκαταστάσεις μέ τήν προοπτική τής άπόδοσής τους και σέ άλλες χρήσεις μετά τους Αγώνες, έντάσσονται στό γενικότερο σχέδιο γιά τήν άνάπλαση των βιομηχανικών έγκαταστάσεων τής περιοχής πού προγραμματίζεται ή βρίσκεται σέ εξέλιξη.

Στό Άθλητικό Κέντρο του Άγ. Κοσμά, σέ άκτογραμμή μήκους 3,5 χλμ. προγραμματίζονται έγκαταστάσεις γιά τό άγώνισμα τής Ίστιοδρομίας. Επίσης, προγραμματίζεται ή βελτίωση των ύφιστάμενων άθλητικών έγκαταστάσεων προκειμένου νά διεξαχθούν εκεί τά άγωνίσματα του Τρίαθλου. Η χερσόνησος και ή άκτή του Άγίου Κοσμά είναι από τά λίγα σημεία του θαλασσίου μετώπου πού μέχρι σήμερα έχουν διατηρήσει σέ μεγάλο βάθος τά ήπια χαρακτηριστικά του φυσικού τοπίου, παρά τήν άσφυκτική πίεση από τή λειτουργία του Άεροδρομίου και τίς προβληματικές χρήσεις των παραθαλάσσιων κέντρων άναψυχής. Στόν Άγιο Κοσμά και λίγο νοτιότερα, στή χερσόνησο ΠΙΚΠΑ τής Βούλας, έχουν επιβιώσει νησίδες ύψηλής οικολογικής ποιότητας. Επίσης, σημειώνεται ή ύπαρξη αρχαιολογικών εύρημάτων σέ διάφορα σημεία τής περιοχής. Προτείνεται ή άποφόρτιση των άθλητικών έγκαταστάσεων του Άθλητικού Κέντρου Άγίου Κοσμά και ή άποτροπή δημιουργίας νέας μαρίνας. Ο προβληματισμός τής ομάδας έρευνας σχετικά μέ τίς προγραμματιζόμενες έγκαταστάσεις στήν περιοχή του Άγίου Κοσμά σχετίζεται μέ τίς επιπλέον κρηπιδώσεις πού προγραμματίζονται και τή δημιουργία μεγάλης μαρίνας, πού προβλέπεται νά δημιουργηθεί μετά τους Αγώνες. Πρέπει νά ληφθεί σοβαρά ύπόψη ή ήδη άρνητική έλληνική έμπειρία, από τήν κατασκευή λιμενικών έγκαταστάσεων γιά σκάφη άναψυχής, οι όποιες συνήθως έχουν τεράστια μεγέθη και χρήση πολύ βαρέων υλικών γιά κρηπιδώσεις. Θεωρούμε ότι οι άπαιτούμενες γιά τους Αγώνες έγκαταστάσεις πρέπει νά διευθετηθούν μέ υλικά και κατασκευές φιλικές προς τό εύαίσθητο περιβάλλον τής παραλίας και νά είναι άναστρέψιμες. Η έγκατάσταση μεγάλης μαρίνας στό χώρο του Άγίου Κοσμά θεωρείται, όπως έχει ήδη διατυπωθεί σέ σχετική έρευνα του ΕΜΠ,⁹ καταστρεπτική γιά τό Σαρωνικό πού ύποβαθμίζει τόν γενικότερο χαρακτήρα του θαλασσίου μετώπου τής Προτεύουσας.

2. Ίστορικός άξονας όδου Πειραιώς

Στό Ρούφ, επί τής όδου Πειραιώς προτείνεται ή χωροθέτηση άθλητικών έγκαταστάσεων μέ ένίσχυση του ύφιστάμενου άθλητικού κέντρου του Δήμου Άθηναίων. Σέ χώρους πού σήμερα καταλαμβάνονται από τό Ύπουργείο Έθνικής Άμυνας (στρατόπεδο έπίατρου Άποστολίδη), από τό ΥΠΕΧΩΔΕ (ΚΕΔΕ) και τό Δήμο Άθηναίων (γήπεδο ποδοσφαίρου και άλλων άθλημάτων του Όργανισμού Νεολαίας και Άθλησης και σέ έπαφή μέ τό «Σεράφειο» Κολυμβητήριο), προτείνεται ή χωροθέτηση των έγκαταστάσεων πού άπαιτούνται γιά τή διεξαγωγή του άθλήματος του Πίνγκ-Πόνγκ. Τό άθλημα αυτό σύμφωνα μέ τό Φάκελο προορίζεται νά φιλοξενηθεί σέ νέο άθλητικό κέντρο στό Άλσος Βείκου τής περιοχής Γαλασίου. Η ένίσχυση του σημερινού ύποβαθμισμένου άθλητικού πόλου στο Ρούφ, μέ τή δημιουργία ενός ισχυρού άθλητικού κέντρου μέ δυνατότητες γιά πολλαπλές μεταολυμπιακές χρήσεις, βοηθά μέ πολλούς τρόπους τους στόχους τής αναβάθμισης των γύρω περιοχών. Στό χώρο σώζονται μία σειρά αξιόλογα ιστορικά κτίρια πού δέν έμποδίζουν τή δημιουργία του άθλητικού κέντρου. Προτείνεται ή άνάδειξη και ένταξή τους στους βοηθητικούς χώρους του άθλητικού συγκροτήματος. Πρόκειται γιά μία πτέρυγα ισόγειων στρατιωτικών κτισμάτων, τό νεοκλασικό διώροφο Διοικητήριο του Στρατοπέδου και τό μικρό Σιδηροδρομικό Σταθμό του Ρούφ, πού βρίσκονται στήν νότια πλευρά του χώρου.

Στήν Περιοχή Σούδας μεταξύ του Γηπέδου Καραϊσκάκη και τής Όδου Πειραιώς προτείνεται ή ένίσχυση και επέκταση του άθλητικού κέντρου Καραϊσκάκη. Στό Γήπεδο Καραϊσκάκη προβλέπονται έκτεταμένα έργα αναβάθμισης ώστε νά διεξαχθεί εκεί τό άθλημα του Χόκεϊ. Πέρα από τό άθλημα του Χόκεϊ, προτείνεται ή ένίσχυση του εκεί ύφιστάμενου άθλητικού πόλου μέσω τής αξιοποίησης παρακείμενων άδόμητων οικοπέδων γιά άνοιχτές άθλητικές έγκαταστάσεις. Συγκεκριμένα, προτείνεται ή δημιουργία των άπαιτούμενων έγκαταστάσεων γιά τό Σόφτμπολ. Οι έγκαταστάσεις περιλαμβάνουν δύο Άνοιχτά Γήπεδα. Προτείνεται νά κατασκευαστούν στά κατάλληλα γιά αυτό τόν σκοπό άδόμητα οικόπεδα πίσω από τό Γήπεδο Καραϊσκάκη, προς τήν Όδό Πειραιώς. Οι ελεύθεροι αυτοί χώροι άνήκουν σήμερα στο Δήμο Πειραιά, τήν Έπιτροπή Όλυμπιακών Αγώνων, τήν ΕΥΔΑΠ και τή ΔΕΗ. Βρίσκονται στήν πίσω πλευρά ενός από τά σημαντικότερα ιστορικά μέτωπα τής Όδου Πειραιώς, πού περιλαμβάνει έξαιρετικά βιομηχανικά μνημεία όπως ή «ΗΒΗ, ή «ΧΡΩΠΕΙ», οι Άποθήκες Χαράκογλου, ένταγμένα ήδη στήν προοπτική άνάπλασης του άξονα από τό ΥΠΕΧΩΔΕ. Λίγο βορειότερα, υλοποιούνται ήδη ή προγραμματίζονται οι άναπλάσεις στή «ΣΑΝΙΤΑΣ», στόν ΑΗΣ Νέου Φαλήρου κ.ά. Έκτιμάται ότι ή προτεινόμενη χωροθέτηση θά προστατεύσει τήν περιοχή από τίς τάσεις γιά ύψηλή δόμηση στους παραπάνω άδόσεμντους χώρους και θά συμβάλει στήν έν εξέλιξη άνάπλαση.

3. Μεγάλοι ελεύθεροι χώροι έντός πολεοδομικού ίστού

Στήν Περιοχή Σελεπίτσαρι μεταξύ τής Νίκαιας και του Κερατσινίου, χωροθετείται από τό Φάκελο τό Κέντρο τής Άοσης Βαρών. Η πρόταση του Φακέλου τοποθετεί τήν νέα αυτή έγκατάσταση στο κέντρο του συγκροτήματος των λόφων, στήν όψη του Κατράκειου Θεάτρου. Τό συγκρότημα των λόφων Σε-

λεπίτσαρι είναι ο μεγαλύτερος ένιαιος ελεύθερος χώρος εντός του αστικού ιστού στο Δυτικό Λεκανοπέδιο. Στο μεγαλύτερο τμήμα των λόφων λειτουργούσαν από τις αρχές του αιώνα λατομεία άδρανων. Μετά τη διακοπή των λατομείων, το ήμισυ περίπου της επιφάνειας των λόφων διατηρούσε τα χαρακτηριστικά του φυσικού τοπίου. Από το 1993 προβλέπεται και κατασκευάζεται Υπερτοπικός Πόλος Αναψυχής, Αθλητισμού και Πολιτιστικών Λειτουργιών.¹⁰ Το Κατράκειο, μαζί με το Θέατρο Πέτρας βορειότερα, είναι τα δύο μεγάλα υπαίθρια θέατρα της Δυτικής Αθήνας. Έχουν ήδη δημιουργήσει μία επιτυχημένη παράδοση θερινών πολιτιστικών εκδηλώσεων υπερτοπικού χαρακτήρα. Η μοναδικότητα του υπαίθριου θεάτρου έγκειται στην πανοραμική του θέση και στην ένταξη του κοίλου του στο έσωτερικό των κρατήρων των παλαιών λατομείων. Προτείνεται η προστασία του Υπερτοπικού Πόλου Αναψυχής, Αθλητισμού και Πολιτιστικών λειτουργιών με μετατόπιση του Κέντρου Άρσης Βαρών. Η πρόταση του Φάκελου για τη δημιουργία του Κέντρου της Άρσης Βαρών στο Σελεπίτσαρι μπορεί να γίνει αποδεκτή μόνο υπό την αυστηρή προϋπόθεση να μη θιγούν οι χώροι του Κατράκειου Θεάτρου και των υπαίθριων διαμορφώσεών του, το παλιό νταμάρι στά ΝΔ του θεάτρου και το διαμορφωμένο Άλσος στά ΒΑ του θεάτρου. Η μόνη εναλλακτική χωροθέτηση που πληροί αυτούς τους όρους συνίσταται στην κατασκευή του Κέντρου στά ΒΑ του συγκροτήματος, σε σημείο όπου υπάρχει δύθιση του εδάφους. Η κατασκευή του μεγάλου όγκου του Κέντρου σε αυτό το σημείο είναι δυνατή. Το συγκεκριμένο οικόπεδο είναι σήμερα καταπατημένο και χρησιμοποιείται για ύποδοξη οικοδομικών υλικών. Η συγκεκριμένη χωροθέτηση δεν προσβάλλει το τοπίο, ακριβώς λόγω της δύθισης του εδάφους, και δεν απειλεί τη θέα του Κατράκειου και των υπαίθριων διαμορφωμένων χώρων που το συνοδεύουν προς την Αθήνα.

Στό Γαλάτσι, στο Άλσος Βείκου, προβλέπεται η κατασκευή του Κλειστού Αθλητικού Κέντρου Πίνγκ-Πόνγκ. Το Κέντρο αυτό, σύμφωνα με το Φάκελο, προβλέπεται ότι θα περιλαμβάνει εκτός του αγωνιστικού χώρου και χώρους προπόνησης, στάθμευσης κ.λπ. Το Κέντρο πρόκειται να εγκατασταθεί σε τμήμα του αδόμητου μέχρι σήμερα χώρου στην περιοχή Τουρκοδοιανών. Η έκταση έχει κηρυχθεί ή προγραμματίζεται να κηρυχθεί αναδασωτέα. Προτείνεται η προστασία του Άλσους Βείκου με την απομάκρυνση του προγραμματιζόμενου αθλητικού κέντρου του Πίνγκ-Πόνγκ. Έκτιμάται ότι με την κατασκευή των εγκαταστάσεων του νέου Κέντρου για το Πίνγκ-Πόνγκ περιορίζεται η ενότητα της αναδασωτέας έκτασης και υποδαθμίζεται ή προοπτική της λειτουργίας του υπερτοπικής σημασίας άλσους. Προτείνεται η μεταφορά του παραπάνω Κέντρου στο αθλητικό κέντρο Ρούφ - Δήμου Αθηναίων.

Στις Στρατιωτικές εγκαταστάσεις των Αγίων Αναργύρων προτείνεται η κατασκευή νέου αθλητικού κέντρου για τις αθλητικές εγκαταστάσεις του Μπέηζμπολ. Συγκεκριμένα, προτείνεται η μετατόπιση των δύο Άνοιχτων Γηπέδων για το Μπέηζμπολ που προβλέπονται από το Φάκελο Υποψηφιότητας, από το χώρο των επιχωματώσεων του Φαληρικού Όρμου, στην περιοχή Αγίων Αναργύρων στο χώρο του σημερινού στρατοπέδου. Πέρα από το κέρδος της αποφόρτισης του Φαληρικού Όρμου, η χωροθέτηση ενός μεγάλου αθλητικού πόλου στην περιοχή των Αγίων Αναργύρων είναι συμβατή με το στόχο

της αποκέντρωσης των μεγάλων επενδύσεων που συνιστούν έργα κλίμακας Ολυμπιάδας σε πιο υποδαθμισμένες περιοχές. Οι περιοχές αυτές θα αξιοποιηθούν τους χώρους σύμφωνα με τις αυξημένες τοπικές ανάγκες, αναβαθμίζοντας την καθημερινή ζωή των κατοίκων τους. Η χωροθέτηση αυτή έχει το επίπλεον πλεονέκτημα ότι εξασφαλίζει καλή σύνδεση των εγκαταστάσεων μέσω του προαστιακού Σιδηροδρόμου.

4. Περιαστικό πράσινο - ευαίσθητα οικοσυστήματα

Στό Τατόι προβλέπεται η δημιουργία εγκαταστάσεων προκειμένου να διεξαχθούν εκεί ή Ίππασία και ή Τοξοβολία. Τα αντίστοιχα γήπεδα χωροθετούνται το πρώτο στο χώρο του σημερινού ίππικού όμιλου περίπου, και το δεύτερο στά ΒΑ του πρώτου. Προτείνεται η ελαχιστοποίηση των προγραμματιζόμενων αθλητικών εγκαταστάσεων της Τοξοβολίας και της Ίππασίας για την προστασία των παρυφών του Έθνικου Δρομού Πάρνηθας. Η ομάδα έρευνας προτείνει την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος στην κατεύθυνση της αναζήτησης εναλλακτικών χωροθετήσεων.

Στόν Σχοινιά, στις παρυφές του ύδροδιότου, χωροθετείται από το Φάκελο Υποψηφιότητας το Αθλητικό Κέντρο Κωπηλασίας. Πρόκειται για διαμορφώσεις σε μία έκταση 2.550 στρεμμάτων στην θέση του σημερινού αεροδρομίου του Μαριθώνα που περιλαμβάνουν κυρίως αγωνιστικό χώρο, βοηθητικές δεξαμενές νερού για προπονήσεις κ.λπ. Ο Σχοινιάς θεωρείται ο σημαντικότερος παράκτιος διότοπος της Αττικής. Είναι επίσης χαρακτηρισμένος ως αρχαιολογικός χώρος. Με βάση τη σπουδαιότητα της περιοχής έχει συνταχθεί από τον Όργανισμό Αθήνας σχέδιο Προεδρικού Διατάγματος για την προστασία, διατήρηση, διαχείριση και αναβάθμιση της γύρωσης και του τοπίου. Από το 1996 βρίσκεται επίσης σε εξέλιξη¹¹ πρόγραμμα προστασίας και αναβάθμισης της περιοχής. Με τη χωροθέτηση του τεράστιου Κωπηλατοδρομίου στην πλέον κεντροβαρική θέση του μυχού του κόλπου του Μαριθώνα, ακόμα και με τη νέα τροποποιημένη διάταξη των εγκαταστάσεων, ανατρέπεται η προοπτική προστασίας και αναβάθμισης του φυσικού τοπίου της ευρύτερης περιοχής του Σχοινιά. Για τη διάσωση του διότοπου του Σχοινιά προτείνεται η απομάκρυνση του προγραμματιζόμενου Κωπηλατοδρομίου. Εναλλακτικά έρευνήθηκαν και αντιπροτείνονται ως θέσεις για το Κωπηλατοδρόμο, κατά σειρά μικρότερης επιβάρυνσης, ή Λίμνη Ιωαννίνων, Λίμνη Υλίκη, ή Λίμνη Παραλίμνη ή χωροθέτηση σε θάλασσα ακτή της Αττικής-Βοιωτίας.

Η διεξαγωγή του αγωνίσματος της Κωπηλασίας έχει δυνατότητα να γίνει στα Γιάννενα, με αξιοποίηση της υφιστάμενης σχετικής ύποδομης. Πρόκειται για μία λύση που εντάσσεται στη λογική της μεγαλύτερης δυνατής αποκέντρωσης μέσω της ενίσχυσης της περιφέρειας, και που έχει ως επίπλεον πλεονεκτήματα το ελάχιστο οικονομικό κόστος, καθώς και τα σημαντικά όφελη που θα αποφέρει στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων. Κυρίως, όμως, η λύση αυτή συμβάλλει στην αποτροπή του κινδύνου υποδάθμισης οποιουδήποτε άλλου φυσικού οικοσυστήματος.

Η Υλίκη πληροί τις προδιαγραφές των Αγώνων και βρίσκεται σε απόσταση μικρότερη των 100 χλμ. από το κέντρο της Αθήνας. Δεν αποτελεί ευαίσθητο οικοσύστημα όπως ο

Σχοινιάς και έχει σημαντικά μικρότερο οικονομικό κόστος σε σχέση με την κατασκευή των τεχνητών λιμνών που θα χρειαστεί να γίνουν στο Σχοινιά. Η χρήση του νερού της Υλίκης για ύδρευση δεν παρεμποδίζεται από τη λειτουργία σ' αυτήν κωπηλατοδρομίου, πόσο μάλλον που η Υλίκη σε σχέση με την ύδρευση του Λεκανοπεδίου αποτελεί πια δεύτερη ή τρίτη έφεδρεία. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη χωροθέτηση του Κωπηλατοδρομίου στην Υλίκη, είναι η οριοθέτηση ζώνης προστασίας του περιβάλλοντος.

Υπό την παραπάνω αυστηρή προϋπόθεση, εξετάζεται θετική ή χωροθέτηση του Κωπηλατοδρομίου στην Παραλίμνη. Η λύση αυτή έχει τα ίδια πλεονεκτήματα με την περίπτωση της Υλίκης και επιπλέον μπορεί να συνδυαστεί με τον επαναπλημμυρισμό της, γεγονός που μπορεί να αποφέρει και οικονομικά οφέλη στην περιοχή.

Μία πρόσθετη εναλλακτική πρόταση εγκρίνεται στη χρήση άλμυρου νερού για την κωπηλασία, παράγοντας που δεν αντιβαίνει στους κανονισμούς της Διεθνούς Κωπηλατικής Ομοσπονδίας. Κοντά στην Αθήνα υπάρχουν σημεία κατάλληλα που πληρούν τόσο τις προδιαγραφές για το αγώνισμα, όσο και πολεοδομικούς και περιβαλλοντικούς όρους, όπως π.χ. ο κόλπος της Αγίας Μαρίνας, βόρεια του κόλπου του Μαραθώνα, που προτείνεται, εξάλλου, από την Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ή όποια δεν αποδέχεται τη χωροθέτηση του Κωπηλατοδρομίου στο Σχοινιά.

5. Ολυμπιακό χωριό

Η εγκατάσταση των μελών της Ολυμπιακής Οικογένειας προβλέπεται, σύμφωνα με το Φάκελο Υποψηφιότητας, σε μία ελάχιστα δομημένη έκταση που βρίσκεται στο Μενίδι, στους πρόποδες της Πάρνηθας, πολύ κοντά στην Κοινότητα Θρακομακεδόνων. Το 50% της έκτασης ανήκει στο Κράτος και το Υπ. Γεωργίας δεν τό έχει συμπεριλάβει στις αναδασοτέες περιοχές. Το Ολυμπιακό Χωριό θα κατασκευαστεί από κοινοπραξία κατασκευαστικών εταιρειών με το σύστημα της αυτοχρηματοδότησης και προβλέπεται μετά τους Αγώνες να στεγάσει οικογένειες μέσου εισοδήματος.

Με γνώμονα το ότι οι Ολυμπιακές εγκαταστάσεις πρέπει να μην αντιστρατεύονται τις αρχές της διώσιμης ανάπτυξης, ή προτεινόμενη θέση για το Ολυμπιακό Χωριό στα ανατολικά του συνοικισμού Θρακομακεδόνων κρίνεται ακατάλληλη για τους ακόλουθους λόγους:

- Καταλαμβάνει χώρο που αποτελεί σήμερα τμήμα του περιαστικού πρασίνου της Πρωτεύουσας και είναι κατά μεγάλο μέρος δημόσια αδόμητη έκταση.
- Δημιουργεί προϋποθέσεις για την προσέλκυση της αστικής ανάπτυξης προς μία περιοχή, η οποία βρίσκεται έξω από τους άξονες μελλοντικής επέκτασης των δραστηριοτήτων της Πρωτεύουσας, που προδιαγράφουν τα Μεγάλα Έργα (Σταυρού-Ελευσίνας, Νέο Αεροδρόμιο).

Ανάλογη κριτική θα μπορούσε να διατυπωθεί και για τη χωροθέτηση του Ολυμπιακού Χωριού στην έκταση ιδιοκτησίας του Οργανισμού Έργατικής Κατοικίας στη θέση Πάτημα Δήμοκλη, ανατολικά του οικισμού Θρακομακεδόνων, που έχει ήδη συζητηθεί. Μειονεκτήματα και αυτής της χωροθέτησης είναι το ότι οικοδομείται αδόμητη περιοχή στις παρυφές του Λεκανοπεδίου και το ότι αιχάνονται οι προϋποθέσεις προσέλκυσης και άλλων δραστηριοτήτων προς αυτή την περιοχή.

Η διερεύνηση για εναλλακτική θέση του Ολυμπιακού Χωριού βασίστηκε σύμφωνα και με τα προηγούμενα στις εξής ιδέες:

- Ένταξη του Ολυμπιακού Χωριού εντός του ήδη ύφιστάμενου αστικού ιστού ή σε περιοχή που πρόκειται μελλοντικά να αναπτυχθεί λόγω των μεγάλων έργων που πραγματοποιούνται στο Λεκανοπέδιο.
- Αξιοποίηση των έργων που θα πραγματοποιηθούν για το Ολυμπιακό Χωριό ώστε να συμβάλλουν στη δημιουργία μιας περιοχής κατοικίας σχεδιασμένης με αρχές που θα λειτουργήσουν υποδειγματικά.

Αρχικά διερευνήθηκαν οι πιο κάτω περιπτώσεις:

- **Γκασοχώρι και Μεταξουργείο**, συνοικίες, οι οποίες έχουν από πολλές πλευρές υποδειχθεί, διότι η ανάπλαση και οργάνωσή τους θα είχε θετικά αποτελέσματα για τις γειτονικές περιοχές, και ειδικότερα για το κέντρο της Αθήνας. Η υλοποίηση, όμως, των προγραμμάτων αυτών έχει θεωρηθεί ανέφικτη σε σχέση με τα χρονικά περιθώρια πραγματοποίησης και τους καθορισμένους από τη ΔΟΕ όρους λειτουργίας και ελέγχου του χώρου, κατά την διάρκεια των Αγώνων. Επίσης, καθώς πρόκειται για περιοχές με μεγάλη κατάτμηση γης, κατοίκους χαμηλού εισοδήματος και πληθώρα μικρών παραγωγικών μονάδων, η ένδεχόμενη ανάπλαση, ή θά ανέτρεπε τον σημερινό χαρακτήρα, με σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις, ή θά προϋπέθετε την ενεργοποίηση διαδικασιών και σχεδιασμών ιδιαίτερα δύσκολων, με δεδομένη και την έλλειψη σχετικής εμπειρίας.

- **Ελληνικό**. Ο χώρος μετά την απομάκρυνση του αεροδρομίου θα μπορούσε να δεχτεί το Ολυμπιακό Χωριό, αφού ήδη συζητείται σε αυτόν και η ανάπτυξη οικισμού. Συνεχιστώντας, όμως, τα γενικότερα χαρακτηριστικά του χώρου και τη θέση του στο Λεκανοπέδιο δεν κρίνεται σκόπιμη αυτή η χωροθέτηση, γιατί θα δημιουργήσει μία επιπλέον φόρτιση στην ήδη υπερβολικά φορτισμένη παραλιακή ζώνη. Η περιοχή του Ελληνικού αποτελεί μία μοναδική ευκαιρία για την αναβάθμιση του Λεκανοπεδίου, μέσω της καλύτερης σύνδεσής του με την παραλία και τη θάλασσα. Από αυτή την άποψη ο χώρος του αεροδρομίου δεν πρέπει να οικοπεδοποιηθεί και να οικιστεί ευκαιριακά, αλλά να αντιμετωπισθεί ως ενιαίος χώρος πρασίνου και αναψυχής. Μέσα από τις πιο πάνω ιδέες και διερευνήσεις οι επιλογές μας οδηγήθηκαν προς περιοχές που ούτως ή άλλως πρόκειται να αναπτυχθούν. Προνομαικοί τέτοιοι χώροι είναι περιοχές κατ' αρχήν εντός σχεδίου, αραιοδομημένες και σε συνάρτηση με τον άξονα Ελευσίνας-Σπάτων. Σ' αυτό το πλαίσιο προτείνεται εναλλακτική θέση για τη χωροθέτηση του Ολυμπιακού Χωριού στα ΝΔ του Κέντρου του Δήμου Αχαρνών και στη διασταύρωση της Σταυρού Έλευσίνας με την οδό Μενιδίου-Αθήνας. Η περιοχή έχει ευνοϊκά φυσικά χαρακτηριστικά, είναι σήμερα, εξαιρετικά αραιοδομημένη και έχει καλές συνδέσεις. Πρόκειται δέ να οικοδομηθεί ούτως ή άλλως, αφού είναι εντός σχεδίου, χωρίς όμως να είναι εξασφαλισμένη και η απαιτούμενη υποδομή για την καλή λειτουργία της. Ως μειονέκτημα εμφανίζεται η σχετικά πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία ύλοποιήσης. Η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να επιταχυνθεί με ανακήρυξη Ζώνης Ένεργου Πολοδομίας ή Αναγκαστικού Οικοδομικού Συνεταιρισμού.

Ανεξάρτητα πάντως από τη θέση που τελικά θα επιλεγεί για την εγκατάστασή του, το Ολυμπιακό Χωριό πρέπει να

είναι ένας τόπος έλκυστικός κατ' αρχήν ως περιοχή κατοικίας και δευτερευόντως ως χώρος εγκατάστασης οικονομικών δραστηριοτήτων. Θα πρέπει να έχει καλή συγκοινωνιακή σύνδεση με το κέντρο της Αθήνας αλλά και τα γειτονικά κέντρα, θα πρέπει επίσης να σχεδιαστεί και να κατασκευαστεί με διοικητικούς όρους και να προσεχθεί ιδιαίτερα η σχέση χτισμένου-ελεύθερου χώρου. Τέλος, θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν κανόνες αστικού σχεδιασμού (urban design) αντί για την οικεία πρακτική της οργανωμένης ομοιόμορφης δόμησης. Μέ αυτές τις προϋποθέσεις το Χωριό θα λειτουργήσει παραδειγματικά και σε αντιδιαστολή με τις ύφιστάμενες περιοχές κατοικίας της Αθήνας και εκτός από το γενικότερο όφελος για την πόλη, θα υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να πωληθεί μετά τους Αγώνες.

6. Μετακινήσεις

Η Αθήνα μέσω της ανάληψης των Όλυμπιακών Αγώνων, αναλαμβάνει την πολιτιστική υποχρέωση να επιχειρήσει κάποιες απαντήσεις στα κρίσιμα ζητήματα της σύγχρονης πόλης που σχετίζονται με το περιβάλλον και την κοινωνική συνοχή έχοντας ως στρατηγικό στόχο τη βιωσιμότητα. Αυτό κατ' αρχήν σημαίνει ότι η Αθήνα θα λειτουργήσει ολοκληρωμένα ως πόλη και δεν θα υποκατασταθεί από ένα διεκπεραιωτικό μη-

χανισμό που θα αναπτυχθεί ανεξάρτητα από την πόλη και μόνο για όσο οι Αγώνες θα διαρκέσουν. Δεν θα είχε νόημα, επίσης, και θα ήταν επιπόλαιο, να υπάρξει επανάπαυση για τόσο μεγάλα θέματα, όπως το περιβάλλον και η κυκλοφορία, στην αποτελεσματικότητα μέτρων που θα παίρνονταν προσωρινά για την περίοδο των Αγώνων (μονά-ζυγά σε ένα διευρυμένο δακτύλιο ή η πλήρης απαγόρευση του αυτοκινήτου στον ύφιστάμενο).

Ο Φάκελος Υποψηφιότητας δίνει έμφαση σε μεμονωμένες συνδέσεις και όχι στη συνολική λειτουργία της πόλης. Οι συντάκτες του Φακέλου περιέλαβαν σ' αυτόν ως έργα που θα γίνουν, ιδιαίτερα στον τομέα των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς, τα σημαντικότερα από όσα κατά καιρούς έχουν μελετηθεί ή και απλά προταθεί, έργα όμως για τα οποία δεν έχει δεσμευθεί η πολιτεία (τράμ κατά μήκος της Λ. Συγγρού, προαστικός σιδηρόδρομος). Με τον τρόπο αυτό αναγνωρίζεται, έστω έμμεσα, ότι μόνο με αυτά, σε συνδυασμό και με περιορισμούς στο αυτοκίνητο, θα μπορούσαν να αντιμετωπισθούν άξιοπρεπώς οι Όλυμπιακοί Αγώνες. Η μοναδική συγκεκριμένη πρόταση, διαχειριστικού πάντα χαρακτήρα, που περιλαμβάνεται στον Φάκελο Υποψηφιότητας είναι ο έπονομαζόμενος «Όλυμπιακός Δακτύλιος». Ουσιαστικά πρόκειται για τους δύο γραμμικούς άξονες που συνδέουν τα δύο μεγαλύτερα κέντρα αθλητικών δραστηριοτήτων, το ΟΑΚΑ και το Φα-

ληρικό Όρμο: η εθνική οδός Αθήνας/Θεσσαλονίκης και η Λ. Συγγρού/Β. Κωνσταντίνου/Κηφισίας. Δακτύλιος ωστόσο υπάρχει όταν συνδυάζεται ένας περιμετρικός άξονας και μία προστατευόμενη περιοχή που αυτός περιβάλλει. Στην συγκεκριμένη περίπτωση απλά έντοπιζονται δύο άξονες που συνδέουν άμεσα ΟΑΚΑ και Φάληρο ενώ δεν υπάρχει καμία πρόθεση προστασίας της περικλειόμενης περιοχής. Υπάρχει, αντίθετα, ένας πολύ μεγάλος κίνδυνος: να δοθεί το πολυπόθητο πρόσχημα κατασκευής μεγάλων ανισόπεδων κόμβων ακόμη και στην καρδιά της πόλης.

Ο Φάκελος Υποψηφιότητας διακρίνει δύο κατηγορίες επικεπτών: τούς επίσημους, περιλαμβανομένης και της Ολυμπιακής Οικογένειας και τούς «άλλους». Οι μεταφορικές απαιτήσεις της πρώτης κατηγορίας είναι ιδιόμορφες και αντίθετες με τους κανόνες. Για αυτήν, η ασφάλεια από τρομοκρατικές ενέργειες είναι η πρωτεύουσα μέριμνα και προδιαγράφει τις συνθήκες μετακίνησης ταυτιζόμενη με την ταχύτητα. Η γνωστή εικόνα της αστυνομικής κινητοποίησης και των προβλημάτων που δημιουργούνται στην κυκλοφορία όταν διασχίζει την πρωτεύουσα ένας επίσημος, θα επικρατεί σε έκθετική μορφή ως προς την αυστηρότητα των μέτρων. Τά παραπάνω, θα έγγραφον σε ένα περιβάλλον πληθυσμιακού κορεσμού κατοίκων και επισκεπτών, ιδιαίτερα στο κέντρο. Αυτά οδηγούν στην εκτίμηση ότι, κατά τη διάρκεια των Αγώνων, οι συνθήκες που θα επικρατούν δεν θα κάνουν την πόλη λειτουργική, προσπελάσιμη, φιλόξενη και φιλική. Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτά θα επικρατούν στο σύνολο της πόλης και όχι μόνο στους δύο άξονες που θα συνδέουν Φάληρο και ΟΑΚΑ. Η πόλη θα ζει σε έντονότερους ρυθμούς στο σύνολό της. Η συζήτηση περί «Ολυμπιακού Δακτύλιου» δείχνει ότι αυτό το υπότιμησαν οι συντάκτες του Φακέλου Υποψηφιότητας. Για την Αθήνα θα χρειαστεί ένα σχέδιο που θα αναπτύσσεται σε ολόκληρη την πόλη.

Τά μεγάλης κλίμακας έργα που δρομολογήθηκαν για την Αθήνα, ανεξάρτητα των Ολυμπιακών Αγώνων, οι αυτοκινητόδρομοι και το μετρό, είναι έργα που άλλες πόλεις τά υλοποίησαν πριν κάποιες δεκαετίες. Δύσκολα μπορεί κανείς να αμφισβητήσει την αναγκαιότητά τους. Μπορεί, ωστόσο, να επισημάνει ότι τά μέν οδικά έργα λειτουργούν ως κίνητρο για έντατικότερη χρήση του αυτοκινήτου, τό δέ μετρό, λόγω της πολύ μικρής ανάπτυξης του στο χώρο, δεν θα μπορέσει να συγκρατήσει τη ζήτηση για μετακινήσεις με αυτοκίνητο. Απέναντι στην προοπτική της προϊούσας υποδάθμισης γίνεται φανερή η άτολμία της πολιτείας να παρέμβει με ριζικά μέτρα υπέρ της επιφανειακής δημόσιας συγκοινωνίας και παράλληλου περιορισμού του αυτοκινήτου. Ωστόσο, η Αθήνα, χάρη στην υψηλή της πυκνότητα, προσφέρεται ως προς την εξυπηρέτησή της στη δημόσια συγκοινωνία, στο ποδήλατο και στο περπάτημα.

Γιά τις αυξημένες απαιτήσεις διαχείρισης των μετακινήσεων κατά τη διάρκεια των Αγώνων αλλά κυρίως για την ίδια την πόλη πριν και μετά από αυτούς, προτείνουμε να δοθεί έμφαση στα εξής:

Υλοποίηση ενός συνεκτικού πλέγματος Μέσων Μαζικής Μεταφοράς σταθερής τροχιάς. Τό δίκτυο αυτό προβλέπει:

- Έπέκταση των κατασκευαζόμενων γραμμών μετρό μέχρι τή Λ. Θηβών στο Αιγάλεω και τό Περιστερί και μέχρι τή Λ. Έλευσίνης-Σπάτων στο Χαλάνδρι.

- Γραμμή τράμ Πατήσια-Φάληρο, προϋπόθεση για τή λειτουργία του Θαλασσίου Μετώπου.
 - Προαστιακό σιδηρόδρομο για τήν υποστήριξη του άξονα τής Πειραιώς, με αξιοποίηση τής γειτονικής του ύποδομής. Αυτή ή προοπτική είναι προς τό γενικότερο όφελος τής σύνδεσης τής Αθήνας με τόν Πειραιά, θά ενίσχυε τήν προσπελασιμότητα τής πόλης από τίσ εργατικές συνοικίες τής δυτικής Αθήνας και θά έφερε τούς Αγώνες πιό κοντά στο ιστορικό κέντρο.
 - Δημιουργία, κατά μήκος τής Λ. Ποσειδώνος από τή Βουλιαγμένη μέχρι τό λιμάνι του Πειραιά, γραμμής τράμ και παραλλήλων με τήν άκτι διαδρόμων για περπάτημα και ποδήλατο για τήν υποστήριξη τής αναβάθμισης του Θαλασσίου Μετώπου: Τό βιομηχανικό θαλάσσιο μέτωπο δυτικά του λιμανιού, ό Φαληρικός Όρμος και οι εγκαταστάσεις του Αγίου Κοσμά συγκροτούν ένα μεγάλο μήκος γραμμικό πόλο πλούσιο και σε χρήσεις αναψυχής.
 - Σύνδεση με προαστιακό σιδηρόδρομο του νέου αεροδρομίου με τήν πόλη, κατά μήκος τής Λ. Έλευσίνης-Σπάτων.
 - Έπεκτάσεις του προαστιακού σιδηρόδρομου προς Χαλκίδα και Κόρινθο.
 - Κατασκευή γραμμής τράμ στη Λ. Θηβών και, στη συνέχεια, κατά μήκος τής παλαιάς σιδηροδρομικής γραμμής Λαυρίου από Αγ. Αναργύρους μέχρι τό Χαλάνδρι.
 - Σύνδεση με τράμ κατά μήκος τής Λ. Βουλιαγμένης του μεγάλου μητροπολιτικού πάρκου που θά δημιουργηθεί στο Έλληνικό με τόν τεματικό σταθμό του μετρό στη Δάφνη.
- Συλλογικές μετακινήσεις.** Τό μετρό που κατασκευάζεται τώρα θά είναι έτοιμο τό 2004. Για τά αξιοποίηση από τήν πόλη πρέπει τά τροφοδοτείται από γραμμές τράμ και από δίκτυα μικρών λεωφορείων που θά αρδεύουν τίσ γειτονίες. Αν ή πόλη οργανωθεί μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά με τή δημόσια συγκοινωνία. Για τούς ξένους επισκέπτες θά απαιτηθεί ένας υψηλός βαθμός πληροφόρησης και συντονισμού των μετακινήσεών τους με άφετηρία τά ξενοδοχεία. Με ανάλογη οργάνωση θά μπορούσε να έξυπηρετηθεί και ένα μέρος των μετακινήσεων τής Ολυμπιακής Οικογένειας.
- Ποδήλατο.** Αν οι Ολυμπιακοί Αγώνες δώσουν τήν ευκαιρία να εισαχθεί τό ποδήλατο στην πρωτεύουσα θά είναι ένα μεγάλο κέρδος. Μέρος των ξένων επισκεπτών ζει με τό ποδήλατο και θεληματικά θά τό χρησιμοποιήσει αν υπάρχουν διάδρομοι κίνησης ασφαλείς. Η Αθήνα μπορεί να αποκτήσει τέτοιους διάδρομους χωρίς να αποκλείσει τό αυτοκίνητο, αλλά μόνο με έλεγχο τής ταχύτητας και τής στάθμευσής του.
- Περπάτημα.** Μπορεί να ένθαρρυνθεί με δύο πολιτικές: 1) διαμόρφωση διαδρόμων άνετης και ασφαλούς κίνησης του πεζού, όχι άπαραίτητα πεζοδρόμων, στο έσωτερικό του κέντρου και μεταξύ κέντρου και περικεντρικών περιοχών κατοικίας (ή προώθηση τής ένοποίησης των αρχαιολογικών χώρων θά είναι, ως προς αυτή τήν πολιτική, μεγάλης σημασίας), 2) οργάνωση περιπάτων επίσκεψης τής πόλης που θά αξιοποιούν τούς παραπάνω διαδρόμους αλλά και θά διευκολύνουν τούς επισκέπτες να χρησιμοποιούν τή δημόσια συγκοινωνία.
- Συλλογική χρήση του αυτοκινήτου.** Για να ένθαρρυνθεί πρέπει να θεσμοθετηθεί ή συλλογική χρήση του ταξί και ή συλλογική χρήση έντοικιαζόμενων αυτοκινήτων με άφετηρία τό ξενοδοχείο.
- Όλυμπιακό Χωριό.** Είναι μία μικρή πόλη που θά κατασκευαστεί με οργανωμένη δόμηση. Δίνεται μία μεγάλη και σπάνια

ευκαιρία να δοκιμαστεί εδώ αυτό που επιχειρείται τώρα στην Εύρωπη: οι πολεοδομήσεις για κατοίκους χωρίς αυτοκίνητο (car free housing). Προϋπόθεση για αυτό είναι το Όλυμπιακό Χωριό να συνδεθεί με το κέντρο και τὰ γήπεδα με καλή δημόσια συγκοινωνία. Χώροι στάθμευσης πρέπει να κατασκευαστούν μόνο στην περιμέτρο του.

Συμπέρασμα

Οι Όλυμπιακοί Αγώνες καθιστούν τήν πόλη διεξαγωγής τους —εκ των πραγμάτων έστια του παγκόσμιου ενδιαφέροντος— επίκεντρο μιάς μεγάλης πολεοδομικής πρόκλησης. Πρέπει ή πόλη όχι μόνο να ανταποκριθεί στην τεχνική πρόκληση να ξευπηρετήσει τήν τεράστια ζήτηση διαμονής και κίνησης από παράγοντες, έπισκέπτες και κατοίκους, με στόχο να ζήσουν στο κλίμα μιάς μεγάλης γιορτής, αλλά και να τήν αντιμετωπίσει με τρόπο που να αποτελεί μέρος τής όλης διοργάνωσης. Θά πρέπει ή πόλη να εκθέσει τόν έαυτό της, αλλά και τίς λύσεις που επέλεξε, ώστε να προσελκύσει τό διεθνές ενδιαφέρον και να δώσει μηνύματα για τόν αστικό πολιτισμό του καιρού μας. Σ' αυτήν τήν προοπτική, θά είχε ενδιαφέρον ή πραγμάτωση τής υπόσχεσης τής ελληνικής διοργάνωσης «να αποτελέσουν οι Αγώνες στην αὐγή τής τρίτης χιλιετίας» ένα πολιτιστικό γεγονός.

Δυστυχώς, όμως, οι προτάσεις του Φακέλου Υποψηφιότητας, όχι μόνο δέν ανταποκρίνονται στους επίκαιρους προβληματισμούς για τή βιώσιμη αστική ανάπτυξη ή σε «όραματα για τήν Αθήνα», αλλά επιπλέον είναι, σε μεγάλο βαθμό, έξω από τούς άξονες των ύφιστάμενων πολεοδομικών σχεδιασμών, ενώ θά έπρεπε να εντάσσονται ρητά σε αυτούς.

Η διερεύνηση, ή μεθοδολογία και οι προτάσεις στίς όποιες κατέληξε ή ομάδα έρευνας και που αναλύθηκαν πιό πάνω, παρουσιάστηκαν σε διημερίδα στο Ζάππειο, που διοργάνωσε τό Διεθνές Ίνστιτούτο Περιβαλλοντικών Μελετών στίς 22 και 23 Ίανουαρίου με θέμα «Όλυμπιακοί Αγώνες και Πόλη». Αρκετές από τίς έπιμέρους προτάσεις κυκλοφορούσαν ως ιδέες και ορισμένες είχαν διατυπωθεί σποραδικά από έπιμέρους φορείς, χωρίς ωστόσο να έχουν συγκεκριμενοποιηθεί ή να έχουν συντονιστεί μεταξύ τους. Αυτό εκδηλώθηκε με τήν υιοθέτηση των περισσότερων από τίς προτεινόμενες εναλλακτικές χωροθετήσεις από τούς μη κυβερνητικούς και τοπικούς φορείς που μετείχαν στην διημερίδα.

Ο διάλογος στο Ζάππειο έδειξε τόν έντονο προβληματισμό σχετικά με τόν κίνδυνο ενός μή αναστρέψιμου αποτελέσματος και τής απώλειας μίας σημαντικής ευκαιρίας για τήν πόλη τήν «έπόμενη μέρα» των Αγώνων. Από πολλές διαφορετικές ομάδες, από τήν Greenpeace έως τίς τοπικές πρωτοβουλίες πολιτών εκδηλώθηκε ή ανησυχία για τήν Αθήνα μετά τό 2004. Έγινε, επίσης, εμφανές ότι ή έλλειψη τής συστηματικής τεκμηρίωσης των έπιλογών χωροθέτησης των όλυμπιακών εγκαταστάσεων, του έπιστημονικού διαλόγου και τής μέγιστης δυνατής σύγκλισης των απόψεων επιδεινώνει τό πρόβλημα στην κατεύθυνση του μή αναστρέψιμου αποτελέσματος.

Είναι αναμφισβήτητο ότι στενεύουν άπελπιστικά τὰ χρονικά περιθώρια για τήν ανάπτυξη του άπαραίτητου έπιστημονικού και κοινωνικού διαλόγου σε σχέση με τίς έπιλογές και τίς στρατηγικές άρχές σχεδιασμού που πρέπει να διέπουν τόν προγραμματισμό και τήν υλοποίηση αυτής τής τεράστιας επιχειρηματικής δραστηριότητας που συνυφαιίνεται με τή διεξαγωγή

γής των Όλυμπιακών Αγώνων του 2004. Υποβλήθηκε ένας Φάκελος Υποψηφιότητας που προετοιμάστηκε χωρίς δημόσια άντιπαράθεση, και με βάση τόν όποιο ανέλαβε ή Αθήνα να διεξάγει τούς Αγώνες. Η Όργανωτική Επιτροπή των Αγώνων έχει ήδη ορίσει, τὰ χρονοδιαγράμματα υλοποίησης των προγραμματισμένων έργων έχουν ήδη τεθεί σε ισχύ και ή όποια συζήτηση για τὰ έργα ακόμα δέν έχει ξεκινήσει. Είναι, λοιπόν, να αναρωτιέται κανείς μήπως τό μόνο που έχουμε να περιμένουμε από τήν πολιτεία είναι άπλώς ή κοινοποίηση των έπίσημων αναθέσεων για τὰ έργα. Άς έπισημανθεί για άλλη μιά φορά ότι πέρα από τήν άταλάντευτη σιγουριά και αυταρέσκεια του Φακέλου Υποψηφιότητας, υπήρχε και συνεχίζει να υπάρχει μιά θεσμοθετημένη αντίληψη σχεδιασμού για τήν πόλη, προϊόν πολυτών ζυμώσεων μεταξύ των αρμόδιων φορέων, που δέν άξίζει να άγνοηθεί υπό τό πρόσχημα τής διεκπεραίωσης ενός —άναμφισβήτητα σημαντικού— γεγονότος που διαρκεί, ωστόσο, μόνο 15 ήμέρες. Άς έπιτραπεί ή άμφισβήτηση των έπιλογών του Φακέλου στα πλαίσια μιάς δημόσιας συζήτησης, έστω και τήν ύστατη στιγμή.

Η πόλη Αθήνα έχει τεράστιες άνάγκες —πανταχόθεν διαπιστωμένες— σε αστικές ύποδομές παντός είδους. Σ' αυτήν τήν πόλη με τίς τόσες άνάγκες, ανατίθεται ή διεξαγωγή των Όλυμπιακών Αγώνων οι όποιοι, με τή σειρά τους, συνιστούν έναν όγκο έπενδύσεων και δαπανών σε κεφάλαια και ένέργεια, πρωτόγνωρο για τὰ ελληνικά δεδομένα. Μοιάζει ως να αποτελεί ή άφορηή που δίνουν οι Αγώνες μιά μοναδική ευκαιρία για τήν πολεοδομική και περιβαλλοντική αναβάθμιση αυτής τής πόλης. Οι Όλυμπιακοί Αγώνες του 2004, εκτός από άθλητικό και πολιτιστικό γεγονός, πρέπει να αποτελέσουν και τομή για τήν ποιότητα ζωής στην πόλη. Άς θεωρήσουμε λοιπόν τήν πόλη πριν και μετά από τή σημαιακό χρονικά γεγονός των Αγώνων, και άς μήν αφήσουμε και αυτήν τήν ευκαιρία να πάει χαμένη.

1. Olympic Bid Committee, "Athens 2004 Candidate City", Vol. I, σελ. 1 (ένδεικτική διατύπωση μεταξύ πολλών αναλόγων).
2. ΥΠΕΧΩΔΕ, «Αττική Σ.Ο.Σ.». Ίούνιος 1994. Α, 1 Η Αττική εκέμπει Σ.Ο.Σ., σελ. 2.
3. «Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας», ΥΧΟΠ 1985.
4. Olympic Bid Committee, "Athens 2004 Candidate City", ό.π..
5. ΥΠΕΧΩΔΕ, «Αττική Σ.Ο.Σ.», ό.π..
6. Olympic Bid Committee, "Athens 2004 Candidate City", Vol. III, σελ. 5.
7. Για τήν Όλυμπιάδα ως έκφραση πολιτισμού, βλ. μεταξύ άλλων. Π. Τριγάκης, «Όλυμπιακοί Αγώνες με τήν Όλυμπία άπούσα:», Έφ. Αὐγή, 5.12.1997.
8. Σύμφωνα με πληροφορίες (Καθημερινή 15-1-98), Όμάδα Έργασίας του ΥΠΕΘΟ που έξέτασε εναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης για τό Συνεδριακό και Έκθεσιακό Κέντρο Αθηνών, μεταξύ των 7 δημοσίων εκτάσεων που επέλεξε, ή περίπτωση των Λιπασμάτων στο Κερατσίνι έρχεται πρώτη.
9. Έρευνητικό Πρόγραμμα ΕΜΠ με τίτλο «Διερεύνηση Μεθόδου Διαχείρισης Προστασίας και Ανάδειξης Παράκτιων Μητροπολιτικών Περιοχών με Έντατική Χρήση», Αθήνα 1994. Βλ. επίσης σχετικό π.δ. που είναι υπό δημοσίευση.
10. Γενικό Σχέδιο Ρύθμισης Υπερτοπικού Πόλου Αναψυχής, Άθλητισμού και Πολιτιστικών Λειτουργιών στην Περιοχή «Σελεπίτσα-ρι» Νίκαιας-Κερατσινίου», Όργανισμός Αθήνας 1993.
11. Τό έργο αυτό για τό όποιο έχει υπογραφεί ή προγραμματική σύμβαση τόν Μάιο του 1997 μεταξύ ΥΠΕΧΩΔΕ και Τοπικής Αυτοδιοίκησης, χρηματοδοτείται από τό Β' Έπιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλοντος.

Η ΨΥΧΗ ΚΑΙ Ο ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ

Γνώση και πράξη στην κοινωνία της πληροφορίας

του Χαρίδημου Τσούκα

Και ψυχή
εί μέλλει γνώσεσθαι αυτήν
είς ψυχήν
αυτή βλέπτεον:
τόν ξένο και τόν έχθρό τόν είδαμε στόν καθρέφτη.

Γ. Σεφέρης, Μυθιστόρημα

Μία μέρα στη ζωή του κ. Κ

Η ζωή του κ. Ίωσηφ Κ δέν έχει τίποτα τό ασυνήθιστο. Όδηγεί στό γραφείο του κάθε πρωί, περνάει ένα σημαντικό μέρος του χρόνου του μπροστά στόν υπολογιστή, κάθε Σάββατο κάνει τά ψώνια της εβδομάδας και κάθε δυό-τρεις μέρες παρακολουθεί μία διντεοταινία. Δέν υπάρχει σχεδόν εβδομάδα πού νά μή λάβει αρκετή άλληλογραφία, τόση μάλιστα ώστε θά νόμιζε κανείς πώς έχει πολλούς φίλους. Οί περισσότερες επιστολές έχουν έναν προσωπικό τόνο («άγαπητέ κ. Κ») και οί επιστολογράφοι φαίνεται νά γνωρίζουν τόσο καλά τίς καταναλωτικές του προτιμήσεις πού θά εξέπλητταν ακόμα και πολύ κοντινά του πρόσωπα.

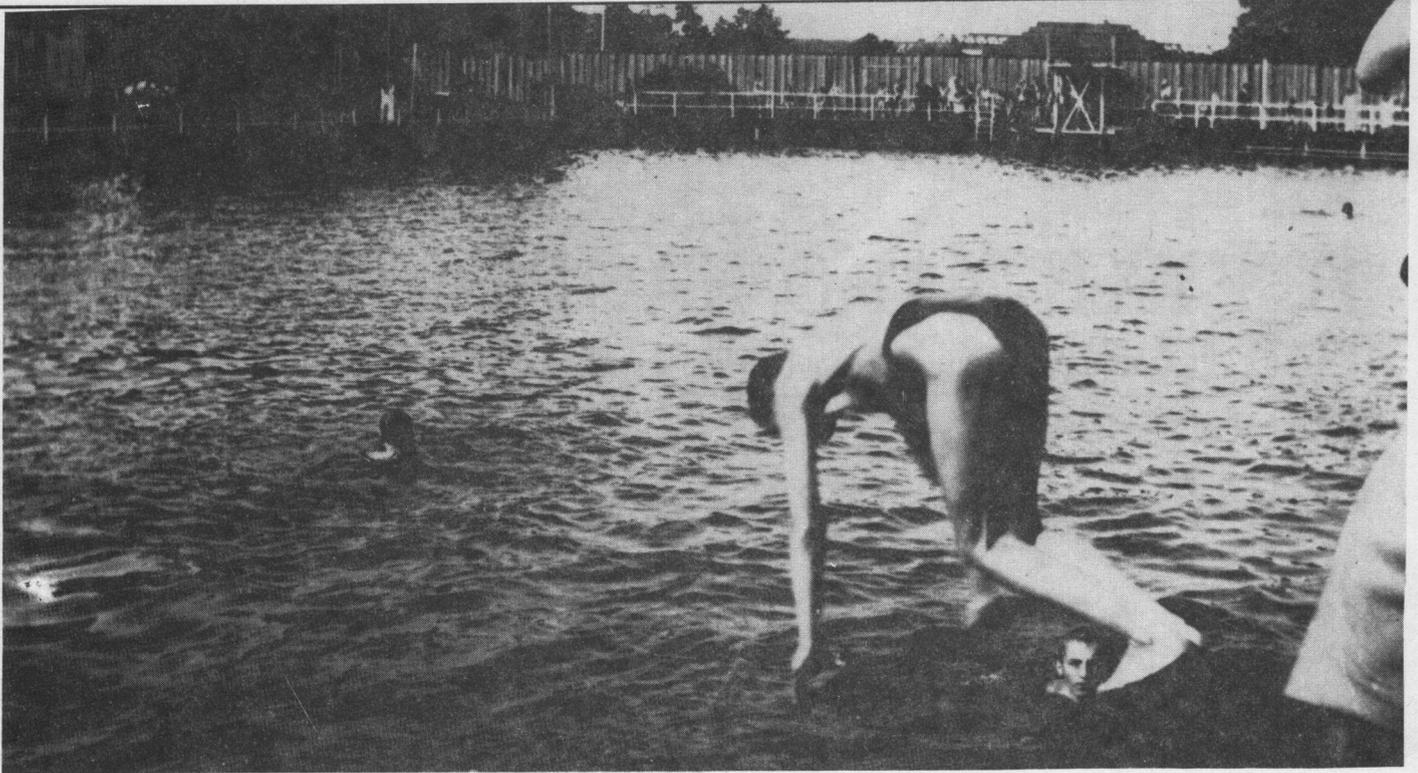
Τόν κ. Κ δέν τόν έχει ποτέ άπασχολήσει τό θέμα, αλλά σχεδόν κάθε δραστηριότητα της εβδομαδιαίας ρουτίνας του καταγράφεται, παρακολουθείται και, μέ τή μορφή πληροφοριών, διατίθεται στό εμπόριο. Όχι δέν είναι κάτοικος της Ώκεανίας, δέν υπάρχει Μεγάλος Άδελφός νά τόν παρακολουθεί, αλλά πολλοί μικροί άδελφοί καταγράφουν τίς συναλλαγές του και τίς κινήσεις του. Όταν λ.χ. οδηγεί τόν παρακολουθούν τά ραντάρ και οί κάμερες της Τροχιάς. Ό χώρος σταθμεύσεως παρακολουθείται από κάμερες — άφθονούν, δλέπετε, οί δάνδαλοι. Στο έμπορικό κέντρο υπάρχουν επίσης κάμερες, γιατί δέν λείπουν, δυστυχώς, οί κλοπές. Όταν πληρώνει μέ πιστωτική κάρτα, και τό κάνει πολύ συχνά, ή τράπεζα πού εξέδωσε τήν κάρτα γνωρίζει ακριβώς τί αγοράζει και πού. Αυτές τίς πληροφορίες ή τράπεζα τίς έμπορεύεται κι έτσι έξηγγείται γιατί, όταν τίς προάλλες ό κ. Κ ψώνισε έπιπλα για τή βεράντα του, άμέσως μετά κατακλύστηκε από προσφορές για υπαίθριες ψητιέρες και φυτά. Νά μήν παραλείψω νά αναφέρω και όλες τίς πληροφορίες πού έπιμελώς συγκεντρώνει τό κράτος για τόν κ. Κ από τόν αριθμό του αυτοκινήτου του μέχρι τόν αριθμό

τετραγωνικών μέτρων του σπιτιού του και τά έξοδα των λογαριασμών του κινητού τηλεφώνου του.¹

Η σκιά της πραγματικότητα

Για τήν κάθε όργάνωση μέ τήν όποία συναλλάσσεται, ό κ. Κ είναι τό σύνολο των πληροφοριών πού έχουν συγκεντρωθεί γι' αυτόν: οί πληροφορίες συνιστούν τό υποκείμενο — για τήν ακριβεία ένα σκιάδες υποκείμενο — πού λέγεται «κ. Κ». Η κοινωνία των πληροφοριών — ή κοινωνία στην όποία όλο και περισσότερες δραστηριότητες μετατρέπονται σε πληροφορίες, οί όποιες μέ τή βοήθεια της τεχνολογίας συλλέγονται, έπεξεργάζονται, αποθηκεύονται, ανακτούνται και μεταδίδονται, ύπερβαίνοντας τούς περιορισμούς του χώρου και του χρόνου — άποτελείται έν πολλοίς από σκιάδη, είκονικά, υποκείμενα. Η έξαυλωμένη ύπαρξη του κ. Κ διαμελίζεται και διασκορπίζεται στις διάφορες βάσεις δεδομένων. Από τά θραύσματα πληροφοριών πού διαθέτουν οί διάφοροι φορείς, ό κ. Κ άνασυντίθεται, γίνεται τό άτομο πού του άρέσουν οί πολεμικές ταινίες, πού έξοφλεί τά έξοδα της πιστωτικής του κάρτας στό τέλος κάθε μήνα, πού έχει ένα άλφα εισόδημα. Σε κάθε περίπτωση, όμως, αυτός ό κ. Κ είναι μία καρικατούρα του έαυτού του — στην όθόνη του κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης καταγράφεται μόνο ό,τι μπορεί νά ιδωθεί· ό κ. Κ όρίζεται από τό τί άναπαρίσταται στό έκάστοτε μέσον καταγραφής.²

Στήν κοινωνία της πληροφορίας, ή ανθρώπινη συμπεριφορά τείνει νά ανάγεται σε ένα σύνολο από πληροφορίες, δηλαδή σε ένα σύνολο από έξατομικευμένες, έξαντικειμενικευμένες, άφηρημένες άναπαραστάσεις. Μέ πιά άπλά λόγια, ή ανθρώπινη δραστηριότητα θεωρείται, έν δυνάμει, σαν ένα άθροισμα φωτογραφικών στιγμιότυπων ή, διαφορετικά, ως ένα σύνολο δεικτών οί όποιοι ύποτίθεται ότι περιγράφουν τήν ουσία

του φαινομένου. Έτσι λοιπόν, για ένα νοσοκομείο, ο ασθενής είναι ένα σύνολο συγκεκριμένων πληροφοριών, ή έγκληματικότητα είναι ό,τι καταγράφουν οι επίσημες στατιστικές, ή ποιότητα της σχολικής διδασκαλίας ό,τι αναφέρουν οι σχετικές αξιολογήσεις. Για όλα υπάρχουν οι κατάλληλοι δείκτες.

Η γνώση των κοινωνικών φαινομένων, ωστόσο, δεν εξαντλείται στους δείκτες περιγραφής τους. Πάρτε για παράδειγμα τον κ. Κ: ή υποκειμενικότητά του υπερβαίνει τις εξαντικειμενικευμένες αναπαραστάσεις που περιέχονται στους κάθε λογής φακέλους, ηλεκτρονικούς και άλλους, που κρατούν διάφορες οργανώσεις γι' αυτόν. Ο σκοπός για τον οποίο υπάρχουν οι πληροφορίες σχετικά με τις, ως πούμε, καταναλωτικές συνήθειες του κ. Κ δεν εμφανίζεται στις ίδιες τις πληροφορίες. Οι ηλεκτρονικοί φακέλοι μπορούν να καταγράψουν πάσης φύσεως γεγονότα, δεν μπορούν όμως να μας πουν για πιαό λόγο καταγράφονται αυτά τα γεγονότα. Αυτή είναι δουλειά των ανθρώπων, όχι των μηχανών.³

Παραδείγματος χάριν, η δανειοληπτική πίστη του κ. Κ δεν εμπεριέχεται στις πληροφορίες που έχει ή τράπεζα γι' αυτόν. Οι μόνες πληροφορίες που έχει η τράπεζα είναι αν και πότε πληρώνονται οι λογαριασμοί και άλλες τέτοιου είδους πληροφορίες που αντιστοιχούν σε απλά γεγονότα. Η δανειοληπτική πίστη του κ. Κ συνάγεται από τις πληροφορίες — είναι προϊόν ανθρώπινης έρμηνείας — δεν εμπεριέχεται στις ίδιες τις πληροφορίες.⁴ Κατά συνέπεια, ή συστηματική αναγωγή των κοινωνικών φαινομένων σε σύνολα δήθεν αντικειμενικών πληροφοριών, και ή χρησιμοποίηση των πληροφοριών αυτών ως να ήταν υποκατάστατα των φαινομένων στα οποία αναφέρονται, μάς εμποδίζει να διακρίνουμε τόσο το λόγο ύπαρξης των πληροφοριών όσο και την ύφή του φαινομένου που περιγράφουν. Όσα στατιστικά στοιχεία κι αν συγκεντρώσουμε για την έγκληματικότητα δεν θα γίνουμε σοφότεροι σχετικά με την

ύφή της ούτε θα μπορέσουμε να χαράξουμε μία πολιτική αντιμετώπισής της, αν δεν την δούμε, πρωτίτως, ποιοτικά, δηλαδή έρμηνευτικά. Το ίδιο ισχύει, φυσικά, και για άλλες έννοιες όπως «μάθηση», «έπιδοση», «υγεία», κ.λπ.

Σε μία κοινωνία γενικευμένης πληροφοριοποίησης, ή κυρίαρχη γνωστική δραστηριότητα τείνει να είναι ή ταξινόμηση και ή συσχέτιση (matching), ο έντοπισμός δηλαδή συστηματικών μορφών (patterns) στις πληροφορίες. Παραδείγματος χάριν, στή Βρετανία, μία στατιστική ανάλυση των αδειών αυτοκινήτων αποκάλυψε τή γεωγραφική διασπορά των κατόχων τους.⁵ Αν σας ενδιαφέρει, στο Χάρουγκειτ συγκεντρώνονται οι περισσότερες Volvo, ενώ τό Fiesta XR2 είναι περισσότερο δημοφιλές μεταξύ των νέων γυναικών του Έσσεξ. Μέ τή σειρά του, τό είδος αυτοκινήτου που οδηγεί κάποιος συνδέεται με τό κοινωνικό-οικονομικό του προφίλ. «Καί λοιπόν:», θά αναρωτηθείτε. «Μιά περιοχή με πολλούς οδηγούς Mazda», έξηγει ό καθηγητής του Πανεπιστημίου Λήντς που προέδρη στις σχετικές αναλύσεις, «χρειάζεται ιδιαίτερη προσέγγιση. Οι άν-

1. Το παράδειγμα αυτό βασίζεται σε αντίστοιχο του *Economist*, 10/2/1996, σσ. 49-50.

2. Βλ. Poster, M., *Databases as discourse, or electronic interpellations*. Στο P. Heelas, S. Lash και P. Morris (έπιμ.), *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*. Blackweel, Oxford, 1996, σσ. 277-293.

3. Βλ. Lakoff, G. (συνέντευξη στον I.A. Boal), *Body, brain, and communication*. Στο J. Brook και I.A. Boal (έπιμ.), *Resisting the Virtual Life: The Culture and Politics of Information*. City Lights, San Francisco, 1995, σσ. 115-130.

4. Βλ. Lakoff, ό.π.

5. Βλ. "Professor proves it: Essex girls love a boy racer in an Escort XR3", *The Independent on Sunday*, 20/4/1997.

θρωποι αυτοί συνήθως δέν έχουν παιδιά και δέν ενδιαφέρονται πολύ για συντάξεις και κουζίνες». ⁶ Άρα: μή σπαταλάτε τό χρόνο σας για νά τούς πωλήσετε πράγματα πού μάλλον δέν τούς ενδιαφέρουν. Άντιθέτως: βρείτε τί τούς ενδιαφέρει και προσελκύστε τους.

Ἡ ἐργαλειακή χρήση αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν εἶναι προφανής. Ἡ κάθε ἐνδιαφερόμενη ἐταιρεία μπορεῖ νά φιλοτεχνήσει διάφορα προφίλ καταναλωτῶν, οἱ ὅποιοι πιθανότατα θά ἐνδιαφέρονταν γιά τά προϊόντα της καί, κατά συνέπεια, νά προσανατολίσει τίς λειτουργίες πώλησης καί διαφήμισης σέ συγκεκριμένες κατευθύνσεις, ἐξοικονομώντας χρόνο καί χρήμα. Ἡ Metromail, λ.χ., ἡ μεγαλύτερη ἐταιρεία πωλήσεων δι' ἀλληλογραφίας, ἔχει στούς φακέλους της πληροφορίες σχετικά μέ τό κοινωνικό-οικονομικό καθεστῶς, τά χόμπυ, καί τίς καταναλωτικές συνήθειες τοῦ 90% τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ΗΠΑ. Ἡ ἴδια ἀκριβῶς λογική διέπει τήν ὀργάνωση τῆς σύγχρονης προεκλογικῆς ἐκστρατείας μέ τήν ἐκτεταμένη χρήση τοῦ computer targeting — τή στόχευση, δηλαδή, ψηφοφόρων μέ συγκεκριμένο κοινωνικό-οικονομικό προφίλ σχετικά μέ θέματα πού στατιστικῶς εἰκάζεται ὅτι τούς ἀφοροῦν. Παρομοίως, ἡ χρήση «χειρουργικῶν χτυπημάτων» («surgical strikes») στή διεξαγωγή τοῦ σύγχρονου πολέμου (γιά πρώτη φορά δοκιμάσθηκε δημοσίως ἀπό τήν ἀμερικανική Ἀεροπορία στόν πόλεμο τοῦ Κόλπου), ὑπακούει στήν ἴδια λογική τῆς μέ-ἀκρίβεια-στόχευσης

διά τῆς συλλογῆς καί ἐπεξεργασίας ἐνός τεράστιου πλῆθους πληροφοριῶν (συνήθως μέσω δορυφόρων).

Ἡ προσομοιωμένη πραγματικότητα

Ἐνῶ στό μεγαλύτερο κομμάτι τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν κυριαρχοῦσε ἡ πρωτογενῆς ἐμπειρία, δηλαδή ἡ ἄμεση βιωματική γνώση καί ἐμπειρία πού ἀποκομίζουμε ἀπό τήν καθημερινή ἀλληλεπίδρασή μας μέ ἀνθρώπους καί γεγονότα, στήν κοινωνία τῆς πληροφορίας κυριαρχεῖ ἡ δευτερογενῆς ἐμπειρία — ἡ μεσολαβημένη γνώση πού μεταφέρουν οἱ τεχνολογίες πληροφοριῶν καί ἐπικοινωνίας. ⁹ Περιδιάλλομεθα τόσο πολύ ἀπό τή μεσολαβημένη γνώση πού σχεδόν ἔχουμε πάψει νά τήν ἀναγνωρίζουμε ὡς τέτοια. Σκεφθεῖτε λ.χ. μιά ἀπλή τηλεφωνική ἐπικοινωνία, ἢ τήν καθημερινή παρακολούθηση τοῦ δελτίου εἰδήσεων τῆς τηλεόρασης.

Τό καθοριστικό στοιχεῖο τῆς μεσολαβημένης ἐπικοινωνίας εἶναι ὁ κατασκευασμένος χαρακτήρας της. ¹⁰ Τοῦτο ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἐνῶ στήν πρωτογενῆ ἐπικοινωνία (π.χ. πρόσωπο-μέ-πρόσωπο συνομιλία) μποροῦμε καί ἐλέγχουμε εὐθέως ὁ ἕνας τίς ἀντιδράσεις τοῦ ἄλλου, στή μεσολαβημένη ἐπικοινωνία κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει. Ἦδη στήν τηλεφωνική συνομιλία ὁ ἀμοιβαῖος ἐλεγχος γίνεται μόνο φωνητικά, ἐνῶ στήν περίπτωση τῆς τηλεόρασης δέν ὑπάρχει καθόλου — ὁ πο-

μπός και ό δέκτης είναι σαφώς διαχωρισμένοι. Τούτο σημαίνει ότι ή τηλεπαρουσία κατασκευάζεται. Από τήν άποψη αυτή, διά τής μεσολαβημένης έπικοινωνίας, δέν γνωρίζουμε πτυχές τών προσώπων. Παραδείγματος χάριν, μέσα από τίσ τηλεοπτικές εικόνες, δέν μπορούμε νά γνωρίζουμε άν όντως ό πρόεδρος Κλίντον είναι φιλόζωος και γι' αυτό προμηθεύτηκε πρόσφατα ένα σκυλάκι, ή άν πρόκειται άπλως γιά μιά προσπάθεια νά έμφανιστεί φιλόζωος στά μάτια μιάς κατά βάση φιλόζωσης άμερικανικής κοινής γνώμης. Η τηλεπαρουσία δημιουργεί τήν ψευδαίσθηση τής πραγματικότητας ή, έν πάση περιπτώσει, καθιστά τή διάκριση μεταξύ πραγματικότητας και μυθοπλασίας, αυθεντικότητας και προσποίησης, δυσδιάκριτη.

Πέρα από ό,τιδήποτε άλλο, ή κοινωνία τής πληροφορίας είναι μιά κοινωνία προσομοίωσης, και μάλιστα άμφίπλευρης προσομοίωσης. Δέν είναι μόνον οι πρωτογενείς έμπειρίες αυτές πού προσομοιώνονται, δηλαδή άναπαρίστανται σέ τεχνητά περιβάλλοντα, αλλά και οι δευτερογενείς έμπειρίες επίσης προσομοιώνονται, δηλαδή άναπαρίστανται στό φυσικό περιβάλλον τών πρωτογενών έμπειριών. "Ας γίνω πλιό αναλυτικός. Ένα άπλό παράδειγμα προσομοίωσης τής πρωτογενούς έμπειρίας είναι τό νά αφήσει κανείς μήνυμα στόν αυτόματο τηλεφωνητή. Πρόκειται γιά προσομοίωση συνομιλίας: άκούμε κάποια μαγνητοφωνημένη φωνή και κατόπιν αφήνουμε μήνυμα. Παρόμοιο παράδειγμα είναι ή έγκαίαιδευση τών ύποψήφιων πλιότων σέ προσομοιωτές πτήσεων.

Η προσομοίωση τών δευτερογενών έμπειριών συμβαίνει μέ τή μίμησή τους στή διάρκεια άπόκτησης πρωτογενών έμπειριών και, στό μέτρο πού έξασθενεί ή διάκριση τού πραγματικού μέ τό φαντασιώδες, μεταβάλλει σημαντικά τήν ύφή τών κοινωνικών σχέσεων. Πώς; Ίδου μερικά παραδείγματα.

Μιά παρέα νέων, άνδρων και γυναικών, άπολαμβάνει άνέμελα τόν αύγουσιάτικο άπογευματινό ήλιο σέ μιά παραλία τής Μυκόνου. Κάποια στιγμή ένας από αύτούς βάζει μουσική ρέγκε και προσκαλεί μιά φίλη του νά χορέψουν. Η μουσική είναι ρυθμική, ό χορός παρασύρει και τούς ύπόλοιπους. "Ομορφα νεανικά κορμιά λικνίζονται στούς ρυθμούς τής ρέγκε, άγκαλιάζονται, πίνουν Μπακάρντι. «'Ακριδώς όπως στή διαφήμιση τού Μπακάρντι», φωνάζει μέ ένθουσιασμό ό νεαρός πού έκανε τήν άρχή. Προφανώς ό νεαρός βλέπει τόν έαυτό του και τήν παρέα του μέσα από τίσ διαφημίσεις τής τηλεόρασης. Τό τηλεοπτικό πέπλο διαμεσολαθεί τόν τρόπο μέ τόν όποιο προσλαμβάνει τήν παρέα και τή διασκέδαση εκείνο τό άπόγευμα.¹¹ Ο χορός και ή ποτοποιία στήν πειραλία (ή πρωτογενής έμπειρία) προσομοιώνουν τίσ κατασκευασμένες εικόνες τής σχετικής διαφήμισης τού Μπακάρντι. Η ζωή μιμείται τήν «τέχνη».

Η τάση νά συγκροτείται ή ανθρώπινη συμπεριφορά κατ' εικόνα τών δευτερογενών προτύπων μέσω τών όποιων κυρίως προσλαμβάνει ό σύγχρονος άνθρωπος τήν πραγματικότητα, είναι έγγενές στοιχείο τής κοινωνίας τής πληροφορίας. Προσέξτε τά λόγια μιάς νεαρής φοιτήτριας, ή όποία σχολιάζει τή δυσκολία πού διαπιστώνει στίς έρωτικές σχέσεις τών δύο φύλων ως εξής:¹²

«Δέν νομίζω ότι ύπάρχει πραγματική άνεση (...) Άπό τή μιά κάποιοι άνθρωποι "κομπλάρουν", γιανί συγκρίνουν τόν έαυτό τους μέ αυτό πού βλέπουν στα περιοδικά ή στήν τηλεόραση και νομίζουν ότι έτσι πρέπει νά είναι γιά νά ευχαριστήσουν τόν άλλο. Τουλάχιστον στόν δικό μου τόν κύκλο τά άγόρια και τά κορίτσια προσπα-

θούν νά άποδείξουν τόν έρωτισμό τους μέ τρόπο πολύ έντονο σχεδόν "φτιαχτό": βάζω τό τάνγκα, άνεδάινω στό τραπέζι, κουνιέμαι, κοιτάω τούς άντρες. Και εκείνοι τά ίδια: κερνάνε ποτά, λένε τίσ "άτάκες", προσπαθούν νά "ρίξουν"» τήν ξανθιά μέ τό μίνι, και τά πράγματα έξελίσσονται τόσο γρήγορα πού τό ένδιαφέρον τελικά χάνεται (...).

Στήν κοινωνία τής πληροφορίας ή συστηματική πρόσληψη άφηρημένων, έξαντικειμενικευμένων, χωρίς συμφραζόμενα (a-contextual) άναπαραστάσεων άποκτά μεγαλύτερη γνωσιολογική βαρύτητα από τήν πρόσληψη άμεσης, συγκεκριμένης, έδραζόμενη-σέ-συμφραζόμενα (contextual) γνώσης, ως συστατικό στοιχείο καθορισμού τής ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η εικόνα άλλωστε τό βλέμμα και έτεροκαθορίζει τήν πράξη: τό άτομο συνειδητοποιεί ότι καθρεφτίζεται στα μάτια τών άλλων και προσπαθεί νά προβάλλει τό κατάλληλο είδωλο προκειμένου νά γίνει (τό άτομο) άποδεκτό. Η φυσικότητα τής ανθρώπινης πράξης, ή όποία προέρχεται, όπως μιάς θυμίζει ό Χάϊνριχ φόν Κλάιστ,¹³ από τήν έλλειψη αυτεπίγνωσης εκ μέρους τού δρώντος, ύποχωρεί όταν ό δρών ύποψιάζεται, άποκτά επίγνωση τού έαυτού του και άναζητεί συνειδητά τό ρόλο του.

Σέ μιά κοινωνία πληθωρισμού ειδώλων και πάσης φύσεως πληροφοριών, δέν είναι ή αυτόβουλη διάθεση αυτή πού πρωτίστως καθορίζει τήν πράξη τού ύποκειμένου, αλλά ή έπιθυμία του νά ανταποκριθεί στήν εικόνα πού έχουν οι άλλοι γι' αυτό (ή όποία εικόνα, κατά κύριο λόγο, κατασκευάζεται και διαδίδεται από τά ΜΜΕ). Οι κατασκευασμένες έπιθυμίες τών άλλων άποκτούν κανονιστικό χαρακτήρα όχι τόσο γιανί οι άλλοι τό έπιζητούν, όσο γιανί τό ίδιο τό άτομο τίσ έσωτερικεύει στήν προσπάθειά του νά κερδίσει τήν άναγνώριση. Τό όλο παιχνίδι δέν είναι αυτό τής άλληλο-άνακάλυψης αλλά τού άλληλο-εντυπωσιασμού. Όταν οι Άμερικανοί πιλότοι, έπιστρέφοντας από τήν πρώτη βομβαρδιστική έκστρατεία στόν πόλεμο τού Κόλπου, ρωτήθηκαν από τούς δημοσιογράφους «Πώς ήταν;», αύτοί άπάντησαν: «Ήταν πολύ ρεαλιστικό».¹⁴ Προσέξτε τήν άντιστροφή: δέν είναι ή προσομοίωση τών πραγματικών έμπειριών στόν προσομοιωτή πτήσεων (βασικό στοιχείο τής έγκαίαιδευσης τών πιλότων) αυτή πού είναι «ρεαλιστική», αλλά στήν ίδια τήν πραγματική έμπειρία άποδίδεται ό ταυτολογικός χαρακτηρισρισμός «ρεαλιστική». Αυτό πού, φυσικά, έννοούσαν οι πιλότοι είναι ότι ή άμεση έμπειρία τού βομβαρδισμού μιάς χώρας ήταν μιά καλή προσομοίωση τού προσομοιωτή! Ότι, μέ

6. δ.π.

7. Βλ. *Τά Νέα*, 25/8/1997.

8. Βλ. Π. Κονδύλης, *Θεωρία τού Πολέμου*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1997, σσ. 341-380.

9. Βλ. E.S. Reed, *The Necessity of Experience*, Yale University Press, New Haven, 1996, σσ. 2-3.

10. Βλ. J.B. Thompson, *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*, Polity Press, Cambridge, 1995, σσ. 81-118.

11. Βλ. S. Doheny-Farina, *The Wired Neighborhood*, Yale University Press, New Haven, 1996, σσ. 8-9.

12. Βλ. «Ο εκφυλισμός μιάς επανάστασης», *Τό Βήμα* (ένθετο Γ), 11/1/1998.

13. Βλ. H. von Kleist, *Οι Μαριονέτες*, Άγρα, Αθήνα, 1982, μετάφραση Τζέννης Μαστοράκη.

14. Βλ. "Screens of escape", *The Sunday Times*, 3/1993.

άλλα λόγια, τό ξδαφος είναι μιά καλή προσομοίωση του χάρτη!¹⁵

Η σημαντική έξασθένηση της διάκρισης του πραγματικού από τό όμοιά του καθιστά τίς ανθρώπινες σχέσεις περισσότερο επιρρεπείς στή βαρβαρότητα ή, μετριοπαθέστερα, στήν ανάληψη δράσης ή όποια έπιφέρει πόνο σέ άλλους ανθρώπους. "Όπως ό πιλότος δέν έχει άμεση έμπειρία της καταστροφής που προξενεί, έτσι και ό κοινωνικός λειτουργός, όπως υπέροχα έδειξε ό Κέν Λόουιντς στήν ταινία του "Ladybird, Ladybird", δέν συνειδητοποιεί σέ τί κατάσταση οδηγεί μιά άνύπανδρη μητέρα όταν, συμμορφωμένος μέ τούς κανόνες της ύπηρεσίας του, πρέπει νά της πάρει τά παιδιά επειδή, σύμφωνα μέ πληροφορίες της ύπηρεσίας του, εμφανίζεται άνίκανη νά τά αναθρέψει. "Όπως παρατηρεί ό σοφός γέρον της έρμηνευτικής, ό Χάνς-Γκίοργκ Γκάνταμερ:¹⁶

«Ένδεχομένως πρέπει νά δούμε τήν πρόοδο του διομηχανικού πολιτισμού, τήν όποία όφείλουμε στήν έπιστήμη, υπό τή σκέψη ότι ή έξουσία που άσκούν οι άνθρωποι πάνω στή φύση και στους άλλους ανθρώπους έχει χάσει πολύ από τήν προφάνειά της και ότι αυτό έχει έπιφέρει έναν αυξανόμενο πειρασμό γιά κακή χρήση της. Σκεφθείτε τίς μαζικές δολοφονίες ή τήν πολεμική μηχανή ή όποια μέ τό πάτημα ενός κουμπιού μπορεί νά άρχίσει νά πραγματοποιεί τό καταστροφικό της έργο. "Αλλά σκεφθείτε επίσης τόν αυξανόμενο αυτοματισμό όλων των μορφών της κοινωνικής ζωής (...)"».

Η αυξανόμενη άφαιρέση των κοινωνικών σχέσεων στή νεωτερικότητα, σέ συνδυασμό μέ τήν έξ άποστάσεως δράση που καθιστά έφικτή ή κοινωνία της πληροφορίας, αυξανούν μέν τήν τεχνική και οικονομική άποτελεσματικότητα, δημιουργούν όμως τίς συνθήκες γιά τήν εύκολότερη πρόκληση πόνου σέ μακρινούς άλλους, σέ μαζική κλίμακα. "Όταν ό άλλος δέν είναι μιά ένσαρκη όντότητα ένώπιόν σου αλλά μιά άφηρημένη κατασκευή —ένας άριθμός, ένας στόχος, μιά περίπτωση— είναι λιγότερες οι άναστολές σου νά είσαι σκληρός άπέναντί του. "Όπως έπισημαίνει ό ποιητής:¹⁷

«Μόλις τούς άλλους μεταβάλεις σέ νοητικές συλλήψεις σέ χαρτονένια σύμβολα κοινωνικών διαδικασιών πόσο εύκολότερα μπορείς νά τούς σκοτώνεις σάν άψυχες φιγούρες σκοπευτήριου σέ πανηγύρι».

Η κοινωνία της πληροφορίας και τό παράδοξο της γνώσης

"Όλα τά προαναφερθέντα παραδείγματα υπαινίσσονται ένα παράδοξο —τό άρχέγονο παράδοξο της γνώσης— τό όποιο οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού, στό ρασιοναλιστικό τους πάθος, συστηματικά άγνόησαν: ή γνώση δέν είναι μόνο φώς —είναι και σκότος. Η γνώση δέν έλευθερώνει μόνον — αλλά και τυραννεί. "Όξυδερκέστερος ό Έκκλησιαστής¹⁸ προειδοποιεί: «"Όποιος τίς γνώσεις του πληθαίνει, τά δάσανά του μεγαλώνει». Κι ό Καβάφης,¹⁹ μέ τήν πάντοτε λεπταίσθητη κρίση του, διαισθάνεται ότι

«Ίσως τό φώς θά ναι μιά νέα τυραννία.

Ποιός ξέρει τί καινούργια πράγματα θά δείξει»

Τό παράδοξο αυτό ή κοινωνία της πληροφορίας τό άναδεικνύει μέ μοναδική, στήν ανθρώπινη ιστορία, εύκρίνεια. Δέν μπορώ έδώ νά έπεκταθώ²⁰ και γι' αυτό θά περιοριστώ σέ δύο παραδείγματα.

1. "Ό κ. Κ σχεδιάζει νά παντρευτεί. Γνωρίζει εκ των προτέρων ότι είναι πολύ πιθανόν άργότερα νά χωρίσει —ένας στους δύο γάμους, σέ μερικές χώρες της Βόρειας Εύρώπης, καταλήγει σέ διαζύγιο.²¹ Εύθύς έξαρχής, λοιπόν, γνωρίζει τή στατιστική πιθανότητα της άποτυχίας του —κάτι που, γενικότερα, δέν είναι άσχετο μέ τή σχετικά εύρεια διάδοση προγαμιαίων συμβολαίων σέ μερικές χώρες. Μέ άλλα λόγια, ή γνώση υποψιάζει τόν κ. Κ, τόν βάζει σέ σκέψεις, άμφιβάλλει, σκέφτεται τό τέλος πριν άκόμα ξεκινήσει. "Όπως παρατηρεί ό "Αντονι Γκίντενς,²² «ή οργανική σχέση μεταξύ νεωτερικότητας και ριζικής άμφιβολίας είναι ένα θέμα τό όποιο, άφ' ής στιγμής συνειδητοποιηθεί, δέν είναι ένοχλητικό μόνο γιά τούς φιλοσόφους αλλά είναι ύπαρξιακά ένοχλητικό γιά τούς κοινούς ανθρώπους».

2. Η πληθώρα δημοσκοπήσεων στήν κοινωνία της πληροφορίας θα περίμενε κανείς ότι θά συντελούσε σέ μιά όρθολογικότερη άντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Κι όμως, δέν είναι δέβαιο ότι αυτό συμβαίνει —ή, τουλάχιστον, όχι πάντα. Δέν είναι μόνον ότι τά ΜΜΕ τείνουν συστηματικά νά άσχολούνται μέ τά εύτελη και τά άσημαντα — από τίς σεξουαλικές επιδόσεις του προέδρου Κλίντον μέχρι τήν ιδιωτική ζωή θλιδερών άσημαντοτήτων τύπου κυρίας Λιάνη— παρακάμπτοντας σημαντικά θέματα που άπτονται της καθημερινής ζωής των πολιτών. Στήν κοινωνία των soundbites, εύπεπτες, κουτσομπολιστικές, ήδονοβλεπτικές ιστορίες άνεβάζουν τά ποσοστά τηλεθέασης. Ποιός έχει χρόνο νά σκεφθεί, και τήν ικανότητα νά κατανοήσει, τήν πολυπλοκότητα των έξωτερικών σχέσεων, τίς άνεπάρκειες του έθνικού συστήματος υγείας, ή τά προβλήματα του εκπαιδευτικού συστήματος;

Η παράδοξη έξασθένηση της όρθολογικής άντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων στήν κοινωνία της πληροφορίας, έχει και άλλες, λιγότερο όρατές, και γι' αυτό περισσότερο επικίνδυνες, όψεις. Η διαθεσιμότητα της στιγμιαίας επικοινωνίας έπιτρέπει τήν πολιτική δραστηριοποίηση έπιμέρους ομάδων προκειμένου νά άκρωώσουν, πολλές φορές έπιτυχώς, μεταρρυθμίσεις που θίγουν τά συμφέροντά τους.²³ "Όταν ό πρόεδρος Κλίντον πρότεινε τό 1993 έναν ένεργειακό φόρο, τόν όποιο ένθέρμως ύποστήριξαν πλείστοι οικονομολόγοι και περιβαλλοντιστές, τό λόμπι Energy Tax Policy Alliance χρηματοδότησε μιά καμπάνια ή όποια τελικά άνάγκασε τόν Πρόεδρο νά ύποχωρήσει.²⁴ Τέτοια παραδείγματα άφθονούν στήν κοινωνία της πληροφορίας. Η στιγμιαία διαθεσιμότητα πληροφοριών όχι μόνο διευκολύνει τίς στενά συντεχνιακές κινητοποιήσεις αλλά, άκόμη χειρότερα, συσροτίζει και ύπονομεύει τό δημόσιο συμφέρον, άφού ή κάθε διαμαρτυρούμενη ομάδα προσπαθεί νά μετακυλίσει τό κόστος των αίτημάτων της στήν ύπόλοιπη κοινωνία.²⁵

Τό όδυνηρότερο όμως είναι ότι ό πληροφοριακός πληθωρισμός των δημοσκοπήσεων μετατρέπει τούς πολιτικούς ήγέτες σέ άκόλουθους. Στήν κοινωνία της πληροφορίας, νά ήγεισαι σημαίνει νά άκολουθείς: νά σύρσαι πίσω από τίς στιγμιαίες διαθέσεις της κοινής γνώμης· νά μήν έχεις άποψη γιά τά κοινωνικά προβλήματα και πώς πρέπει νά άντιμετωπισθούν. Αλλά νά ύποκαθιστάς τό πολιτικό σου πρόγραμμα από τίς κατασκευασμένες γνώμες του έκλογικού σώματος.²⁶ Βέβαια, οι πολίτες τό γνωρίζουν αυτό και αυτός είναι ένας λόγος που θεωρούν τούς πολιτικούς άχρωμους και άνευρους. Προκύπτει όμως ένα άκόμα παράδοξο: οι ψηφοφόροι ζητούν οι πολιτικοί νά ύπακούσουν στά κελεύσματα της κοινής γνώμης. "Όσο πε-

ρισσότερο, όμως, οί πολιτικοί τό κάνουν αυτό, τόσο περισσότερο θεωρούνται άνευφάνταστοι, στερούμενοι πεποιθήσεων, μέ συνέπεια ή κοινή γνώμη νά τούς ύπολήπτεται άκόμη λιγότερο. Φαύλος κύκλος!

Κοινωνία τής πληροφορίας, καρτεσιανή νόηση καί άνθρώπινες κοινότητες

Η κυριαρχία τής μεσολαβημένης γνώσης στήν κοινωνία τής πληροφορίας είναι ή κορύφωση τής καρτεσιανής άντίληψης περί νόησης. Όπως είναι γνωστό, σύμφωνα μέ τόν Καρτέσιο, δέν έρχόμαστε σέ άμεση έπαφή μέ τήν πραγματικότητα αλλά μέ τίς ιδέες μας περί πραγματικότητας — ή πρωτογενής έμπειρία του άτόμου συντίθεται από ύποκειμενικές έντυπώσεις. Η πρόσληψη συντελείται σέ δύο στάδια. Πρώτα ύπάρχει ένα φυσικό έρέθισμα, όπως π.χ. μιá άκτίνα φωτός, τό όποιο προκαλεί μιá άλλαγή καί, έπί τή βάση αυτής τής πληροφορίας, συνάγει τί τήν προκάλεσε. Τό άτομο διώνει άμεσα μόνον ό,τι διώνεται στό δεύτερο στάδιο (τής συναγωγής): αυτό είναι, άλλωστε, τό νόημα του «cogito ergo sum»²⁷ (σκέφτομαι άρα ύπάρχω).

Μέ άλλα λόγια, ή καρτεσιανή άντίληψη περί νόησης, εκδέχεται τήν ανθρώπινη πρόσληψη ως νά ήταν έρμηνεία τηλεγραφικών μηνυμάτων: πρώτα βλέπουμε μέσω των σχετικών αισθητηρίων όργάνων μας καί μετά κρίνουμε.²⁸ Από αυτά τά δύο στάδια, τό δεύτερο είναι τό πιό άξιόπιστο. Τουτό συμβαίνει, κατά τόν Καρτέσιο πάντα, διότι οί αισθήσεις μας ένδέχεται νά μάς έξαπατήσουν καί γι' αυτό δέν μπορούμε νά τίς έμπιστευόμαστε άπόλυτα. Αντιθέτως, μόνον ή καθαρή σκέψη είναι άξιόπιστη, καθότι κανείς δέν μπορεί νά έξαπατήσει τό σκεπτόμενο ύποκείμενο, στό μέτρο πού αυτό τό ίδιο έχει προνομαική πρόσβαση στό περιεχόμενο του νου του. Συμπέρασμα: «σκέφτομαι, άρα ύπάρχω».

Η βαθιά καχυποψία του Καρτέσιου έναντι τής πρωτογενούς έμπειρίας τόν όδήγησε νά αναζητήσει τή βεβαιότητα στήν άμιγώς νοητική δραστηριότητα. Αν θέλουμε νά άποκομίσουμε άξιόπιστη γνώση πρέπει πρώτα νά βεβαιωθούμε γιά εκείνες τίς σχετικές «σαφείς καί διακριτές ιδέες» πού ήδη διαθέτουμε, καί κατόπιν νά τίς χρησιμοποιήσουμε προκειμένου νά έρμηνεύσουμε τά φαινόμενα πού μάς ένδιαφέρουν.²⁹ Σύμφωνα μέ τήν καρτεσιανή άντίληψη, λοιπόν, ή πρόσληψή μας είναι άξιόπιστη όταν εκκινούμε από γνωστές άλήθειες — γνώση πού ήδη έμπιστευόμαστε ως άληθή — καί όχι από τήν άμεση έμπειρία μας.

Έτσι, άν τή Νέα Ύόρκη δείτε στό άπέναντι πεζοδρομίο έναν μαύρο νά κατευθύνεται προς τό μέρος σας, ξέρετε ότι, στατιστικά μιλώντας, είναι περίπου 40% πιθανόν ότι θά διαπραγήσει έναντίον σας. Η τεράστια διάδοση στατιστικών πληροφοριών έξηγεί, έν μέρει, καί τήν προκατάληψη — δηλαδή τίς άφηρημένες, προσχηματισμένες άντιλήψεις — μέ τήν όποία πολλοί άνθρωποι άντιμετωπίζουν άλλους ανθρώπους. "Αν, π.χ., ένα παιδί κάτω των δέκα έτών έχει πατέρα ήδη καταδικασμένο, τότε είναι πολύ πιθανόν τό παιδί αυτό νά γίνει ένας αύριανός έγκληματίας: αυτό, τουλάχιστον λένει οί στατιστικές,³⁰ καί βάσει τέτοιων στατιστικών χαράζει τήν πολιτική του τό Βρετανικό Ύπουργείο Έσωτερικών.³¹ Αν ή συμπεριφορά του κ. Κ στό έμπορικό κέντρο είναι, σύμφωνα μέ τά στατιστικώς ισχύοντα, κάπως άσυνήθιστη (είναι λ.χ. ύπερβολικά χαρούμενος ή λυπημένος καί τό εκφράζει στή συμπεριφορά

του), είναι πολύ πιθανόν νά κινήσει τήν ύποψία του έόπτη του έσωτερικού τηλεοπτικού συστήματος έπιτήρησης, καί ύσως χρειαστεί νά άποδείξει ότι είναι ένας «κανονικός» άνθρωπος. Βλέπετε, γιά τόν έόπτη ό κ. Κ δέν είναι ένας συγκεκριμένος άνθρωπος, όπως λ.χ. είναι γιά τόν μαπάλη τής γειτονιάς του, αλλά ένα όμοίωμα άνθρώπου, μιá άφηρημένη άναπαράσταση, μέ στατιστικώς προδλέψιμη συμπεριφορά. Τόν έόπτη μάλλον δέν άπασχόλησε ποτέ τό θέμα φιλοσοφικώς, πλην όμως τείνει νά ενεργεί ως ένα καρτεσιανό cogito: εκκινώντας από προσχηματισμένες ιδέες γιά τήν ανθρώπινη συμπεριφορά σέ δημόσιους χώρους (τίς «καθαρές καί διακριτές ιδέες» του Καρτέσιου), συγκρίνει τή συγκεκριμένη εικόνα τής όθόνης μέ αυτές τίς ιδέες καί άποφαίνεται αναλόγως.³² Η προκρούστεια λογική είναι έγγενές στοιχείο των συστημάτων τηλεοπτικής έπιτήρησης.

Στήν κοινωνία τής πληροφορίας, τό καρτεσιανό ιδεώδες όρίζει τήν πιό πιστή έφαρμογή του. Τά άτομα, αλλά καί οί συλλογικοί όρώντες, άλληλεπιδρούν όχι μέ βάση τίς συγκεκριμένες έμπειρίες πού άποκομίζουν από τή συμμετοχή τους σέ κοινές δραστηριότητες, αλλά μέ βάση τίς προσχηματισμένες εικόνες-πληροφορίες πού έχουν έσωτερικεύσει ως άποτέλεσμα τής πληθώρας των διαθέσιμων πληροφοριών καί τής καρτεσιανής έμμονής στήν αναζήτηση τής βεβαιότητας. Αυτή ή προσληπτική διαδικασία κορυφώνεται, έξαιτίας του ότι τά άτομα, όλο καί περισσότερο, προσλαμβάνουν κατασκευασμένες

15. Βλ. J. Baudrillard, *Simulations*, Semiotext(e), New York, 1983, μετάφραση P. Foss. Καί B. Woolley, *Virtual Worlds*, Penguin, London, 1992, σσ. 190-210.

16. Βλ. H.-G. Gadamer, *Reason in the Age of Science*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1981, μετάφραση: F.G. Lawrence, σ. 14.

17. Βλ. Τ. Πατριώκος, *Αντικριστοί Καθρέφτες*, Στιγμή, Αθήνα, 1988, σ. 68.

18. Βλ. *Έκκλησιαστής*, Όλκος, 1993, μετάφραση: Α. Ίσαρης, σ. 18.

19. Βλ. τό ποίημα «Τά παράθυρα». Στο Κ. Καδάφης, *Απαντα Ποητικά*, Ύψιλον, Αθήνα, σ. 30.

20. Γιά περισσότερα, βλ. Τ. Tsoukas, *The tyranny of light: The temptations and the paradoxes of the information society*, *Futures*, 29, 1997, σσ. 827-843.

21. Βλ. J. Wallerstein καί S. Blakeslee, *Second Chances*, Bantam, London, 1989.

22. Βλ. A. Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge, 1991, σ. 21.

23. Βλ. Tsoukas, *ό.π.*, σσ. 836-837.

24. Βλ. P. Wright, *Hyperdemocracy: Washington isn't dangerously disconnected from the people: the trouble is it's too plugged in*, *Time*, 23/1/1995, σσ. 37-42.

25. Πρόκειται γιά μιá εκδοχή του Διλήμματος του Φύλακισμένου. Βλ. Tsoukas, *ό.π.*, σ. 837.

26. Βλ. Ν. Πότση, *Τεχνολόγιο*, Καστανιώτης, Αθήνα.

27. Βλ. R. Descartes, *Discourse on Method and the Meditations*, Penguin, London, 1968, μετάφραση καί εισαγωγή: F.F. Sturcliffe. Καί B. Williams, *Descartes: The Project of Pure Enquiry*, Penguin, London, 1978.

28. Βλ. Reed, *ό.π.*, σσ. 25-27 καί 52-57.

29. Βλ. Reed, *ό.π.*, σσ. 52-57.

30. Βλ. "Survey finds that crime is a family affair", *The Independent*, 27/2/1996.

31. Βλ. *The Sunday Times*, 15/9/1991.

32. Βλ. Reed, *ό.π.* σ. 58.

εικόνας-πληροφορίες. Κατά συνέπεια, στην κοινωνία της πληροφορίας, δέν είναι οί άμεσες έμπειρίες αυτές οί όποιες μάς δίνουν τό αρχικό έρέθισμα για νά μετατραπούν, στο δεύτερο προσληπτικό στάδιο, σε ιδέες, αλλά ήδη, εϋθύς έξαρχής, είναι άφηρημένες αναπαραστάσεις, σε ηλεκτρονική κυρίως μορφή, οί όποιες μετατρέπονται σε ιδέες (νοητικές έντυπώσεις). Η κοινωνία της πληροφορίας είναι ή κοινωνική έκφραση της καρτεσιανής αντίληψης περί νόησης στην πιό πλήρη της μορφή: ένας αϋλος κόσμος άφηρημένων αναπαραστάσεων πού μετατρέπονται σε άλλες άφηρημένες αναπαραστάσεις, σε αναζήτηση της βέβαιης γνώσης και της ορθολογικά, υποτίθεται, σχεδιασμένης κοινωνίας.

Υπό τό φως των ανωτέρω, μπορούμε νά κατανοήσουμε καλύτερα τό παράπονο της φοιτήτριας πού προανέφερα, σχετικά μέ τή «φτιαχτή» επικοινωνία αγοριών και κοριτσιών. Στο μέτρο πού ή ανθρώπινη επαφή δέν έδράζεται στις πρωτογενείς έμπειρίες των συμμετεχόντων (καθότι, σύμφωνα μέ τήν κρατούσα, καρτεσιανή προελεύσεως αντίληψη, είναι αναξιόπιστη πηγή γνώσης), αλλά στις κατασκευασμένες αναπαραστάσεις πού διαχέουν τά ΜΜΕ, τά άτομα μιμούνται και, γνωρίζοντας ότι μιμούνται, χάνουν τή φυσική τους χάρη. Ο κύκλος της ανθρώπινης επικοινωνίας γίνεται, κατά συνέπεια, φαύλος, δηλαδή άδιέξοδος:³³ γνωρίζω ότι γνωρίζεις ότι γνωρίζω και ενεργώ μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά επιβεβαιώσω τίς προσ-

δοκίες σου. Ενεργώντας όμως έτσι δέν είμαι ό έαυτός μου και βλέποντας ότι δέν είμαι ό έαυτός μου, άπογοητεύεσαι και άποσύρεσαι. Τό άποτέλεσμα είναι άπογοητευτικό και για τους δύο.

Αυτό πού, φυσικά, παραγνωρίζει ή καρτεσιανή αντίληψη είναι ή διάκριση του Τζάλμπερτ Ραϊλ³⁴ μεταξύ «knowing that» και «knowing how» — σε άδρες γραμμές, θά λέγαμε τή διάκριση μεταξύ προτασιακής και πρακτικής γνώσης. Όπως δέν μαθαίνω νά ποδηλατώ, άφου πρώτα μελετήσω τά σχετικά έγχειρίδια της φυσικής, παρομοίως δέν μαθαίνω νά άλληλεπιδρώ μέ άλλους ανθρώπους, άφου πρώτα μελετήσω τά έγχειρίδια της ψυχολογίας ή όποιας άλλης κοινωνικής επιστήμης.³⁵ Η ύπεραφθονία πληροφοριών μάς μεταφέρει προτασιακή γνώση και μόνον — γνώση για άφηρημένα σύνολα ατόμων και φαινομένων, και συσχετίσεις μεταξύ μεταβλητών. Ουδείς, φυσικά, θά άρνηθει τή χρησιμότητα πολλών τέτοιων πληροφοριών. Αυτό, όμως, πού δέν μεταφέρεται και, δυστυχώς, ή κυριαρχία της αντίληψης ότι ή γνώση δέν είναι τίποτα άλλα παρά ένα σύνολο από πληροφορίες άπαξιώνει, είναι ή πρακτική γνώση, τό knowing how. Η πρακτική γνώση δέν μεταφέρεται: ανακαλύπτεται μέσα από τή συμμετοχή μας σε κοινές δραστηριότητες μέ άλλους ανθρώπους.

Όσο περισσότερο γεμίζουμε τό μυαλό μας μέ άφηρημένες πληροφορίες, και όσο περισσότερο βασίζουμε τή δράση μας

σέ τέτοιες πληροφορίες, τόσο περισσότερο έξασθενεί ή ικανότητά μας νά ανακαλύπτουμε τόν συγκεκριμένο άλλο, θά γλιστρᾶ μέσα ἀπό τά χέρια μας ή προσωπική εμπειρία. Γνωρίζουμε τούς άλλους ὄχι ἐπειδή οἱ ιδέες μας συσχετίζονται μέ τίς δικές τους, ἀλλά ἐπειδή οἱ εμπειρίες μας συνταιριάζονται, διαπλέκονται, μέ τίς δικές τους. Μέ άλλα λόγια, δέν συγκρίνουμε τούς πίνακες περιεχομένων τοῦ νοῦ μας ἀλλά μετέχουμε σέ κοινές δραστηριότητες καί μοιραζόμαστε τίς εμπειρίες πού προκύπτουν.³⁶

Σέ μιά κοινή δραστηριότητα (π.χ. στήν ἐπιστημονική ἔρευνα ή στήν ἐκμάθηση ἑνός επαγγέλματος) ἀσφαλῶς χρησιμοποιοῦμε πληροφορίες, πλὴν ὅμως αὐτές οἱ πληροφορίες δέν ἐκλαμβάνονται ὡς αὐθυπόστατες (ὅπως τίς θέλει ή κυρίαρχη καρτεσιανή ἀντίληψη), ἀλλά χρησιμοποιοῦνται ἀπό αὐτούς πού εἶναι πιά εμπειροί ἀπό ἐμάς, στά συγκεκριμένα συμφραζόμενα τῆς δραστηριότητάς μας, ἔτσι ὥστε νά μάθουμε νά τίς χρησιμοποιοῦμε μέ ἐπιδεξιότητα καί ἐμεῖς. Οἱ δάσκαλοι μας, σέ μιά δραστηριότητα, δέν μᾶς μεταφέρουν πληροφορίες, ὅπως μεταφέρει πληροφορίες ή τηλεόραση ή τό Διαδίκτυο, ἀλλά μᾶς μυστίζουν σέ μιά συνολική δραστηριότητα, στήν ὁποία μετέχουμε ψυχосωματικά.

Αὐτή τῆ διαδικασία τῆς μνήσεως εἶχε κατά νοῦ ὁ Καρδινάλιος Νιούμαν³⁷ ὅταν στό περίφημο βιβλίο του *Ἡ Ἰδέα τοῦ Πανεπιστημίου*, περιέγραψε τό πανεπιστήμιο ὡς μιά κοινότητα πνευματικῶν ἀνθρώπων, στήν ἀτμόσφαιρα τῆς ὁποίας «ἀναπνέει» ὁ φοιτητής. Ὁ τόπος τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἄκρως σημαντικός γιά τόν Νιούμαν διότι, ἂν καί ὁ φοιτητής ἀναπόφευκτα θά πρέπει νά σπουδάσει ἕνα μόνο μέρος τῆς γνώσης, ἐν τούτοις, συμμετέχοντας ψυχосωματικά στούς καθημερινούς ρυθμούς καί τίς ρουτίνες τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας, ὁ φοιτητής ἀποκτά μιά καθολική καλλιέργεια, μιά φιλέρευνη πνευματική ἔλξη, ἕνα hidden curriculum, πέρα ἀπό τό ἐπίσημο πρόγραμμα σπουδῶν. Ὁ Νιούμαν ἀναφέρει πόσο σημαντικό ἦταν γι' αὐτόν τόν ἴδιο οἱ καθημερινές σχεδόν τυχαῖες, ἐπαφές μέ καθηγητές του στό περιστύλιο καί τούς κήπους τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, καί οἱ πνευματικές συζητήσεις πού ἐπακολουθοῦσαν.

Εἶναι γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο πού οἱ λεγόμενες «εἰκονικές κοινότητες», τόσον ἐνθέρμως ἐπαινούμενες ἀπό τούς ψευδοπροφήτες τῆς πληροφορικῆς,³⁸ εἶναι ψευδεπίγραφες κοινότητες. Ἡ κοινότητα προϋποθέτει μετοχή στήν ἄμεση κοινή εμπειρία, ἀνθρώπους πού διαπλέκουν τά βιώματά τους στό πλαίσιο κοινῶν, ἄμεσων δραστηριοτήτων. Ὅπως εὔστοχα ἐπισημαίνει ὁ Στήβεν Ντόχενι-Φαρίνα:³⁹

«Μιά κοινότητα περιορίζεται ἀπό τό χῶρο, ὁ ὁποῖος πάντοτε περιλαμβάνει πολύπλοκες κοινωνικές καί περιβαλλοντικές ἀναγκαιότητες. Δέν εἶναι κάτι μέ τό ὁποῖο εὐκολα συνδέσαι. Δέν μπορεῖ νά γίνεις συνδρομητής σέ μιά κοινότητα ὅπως γίνεσαι συνδρομητής σέ μιά ὁμάδα συζητήσεων στό Διαδίκτυο. Ἡ κοινότητα πρέπει νά βιωθεῖ. Εἶναι ἀλληλοδιαπλεκόμενη, ἀντιφατική, καί ἐμπλέκει ὅλες τίς αἰσθήσεις μας. Συνεπάγεται συνεχεῖς, ἀπρογραμμάτιστες ἀλληλεπιδράσεις μεταξὺ τῶν ἴδιων ἀνθρώπων γιά μεγάλο χρονικό διάστημα».

Ἡ ψυχή καί ὁ καθρέφτης

Ἡ διαρκῶς ἀϋξάνομενη πληροφοριοποίηση τῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν, ή κυριαρχία τῆς δευτερογενοῦς εμπειρίας

καί ή ἀμφίπλευρη προσομοίωση, δημιουργοῦν μιά ναρκισσεύομενη κοινότητα ή ὁποία ἀρέσκεται νά αὐταπατάται ὅτι, μέ τόσες συσσωρευμένες πληροφορίες, μπορεῖ, ἐπιτέλους, νά ἀντιμετωπίσει τά προβλήματα τῆς μέ ὀρθολογικό τρόπο. Ἡ πληροφορία εἶναι σήμερα τό νέο φετίχ, ή πληροφοριολατρία εἶναι ή νέα εἰδωλολατρία.

Ὅπως μᾶς θυμίζει ὁ Ἐριχ Φρόμ,⁴⁰ γιά τούς προφήτες τοῦ μονοθεϊσμοῦ, ή εἰδωλολατρία εἶναι μεμπτή ὄχι γιατί οἱ ἄνθρωποι λατρεύουν πολλούς θεούς ἀντί γιά ἕναν, ἀλλά γιατί οἱ ἄνθρωποι, προκειμένου νά ἀποκτήσουν τήν ψευδαἰσθήση τῆς βεβαιότητας, λατρεύουν εἰδῶλα, δηλαδή ἀνθρώπινα δημιουργήματα στά ὁποῖα ἀποδίδουν ὑπερφυσικές ιδιότητες. Οφείλουμε στόν Κάρλ Μάρξ⁴¹ τῆ διεισδυτικότερη ἀνάλυση τοῦ φαινομένου τοῦ φετιχισμοῦ τοῦ ἐμπορεύματος στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς: τό ἐμπόρευμα ἐμφανίζεται ὡς ἕνα αὐθυπόστατο πράγμα, τό ἐπίκεντρο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Τόσο στήν περίπτωση τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων ὅσο καί στήν περίπτωση τοῦ φετιχισμοῦ τοῦ ἐμπορεύματος συναντοῦμε τό βαθύτερο φαινόμενο τῆς ἀλλοτριώσεως: στήν κοινωνία τῆς πληροφορίας ὁ ἄνθρωπος δέν ἐκλαμβάνει τόν ἑαυτό του ὡς δημιουργό, ὡς τό κέντρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλά ὡς ἕνα σύνολο ἀπό ἐργαλειακά χρησιμοποιούμενες πληροφορίες. Ἡ γνώση, μετατρέπομενη σέ πληροφορία, συναρτάται μέ τή συσώρευση: ὅσο πιά πολλές πληροφορίες συγκεντρώνεις κι ὅσο πιά πολύ τίς ἐπεξεργάζεσαι, τόσο περισσότερο αὐξάνεις τή γνώση του. Ἡ γνώση δέν ἔχει πλέον βάθος, ἔχει μόνον ἔκταση δέν ἀφορᾶ σκοπούς, ἀλλά μέσα, δέν διαλύει ψευδαἰσθήσεις, ἐμπλουτίζει βᾶσεις δεδομένων.⁴²

Ἡ νέα εἰδωλολατρία ἐκπληρώνει τόν παραδοσιακό ψυχολογικό τῆς ρόλο: μᾶς προσφέρει τήν ψευδαἰσθήση τῆς βεβαιότητας, μᾶς ἀπαλλάσει ἀπό τό βάρος τῆς σχέψης καί τό ἄχθος τῆς ἀπόφασης. Ἄν εἶχαμε περισσότερες πληροφορίες, ἀκούμε συχνά, θά ἀντιμετωπίζαμε τά κοινωνικά μας προβλήματα καλύτερα.⁴³ Μᾶς διαφεύγει ὅμως τό γεγονός ὅτι ὅσα στοιχεῖα κι ἂν ἔχουμε, ὅσο κι ἂν μελετήσουμε τούς σχετικούς δείκτες σχετικά μέ π.χ. τήν ἐκπαίδευση, τήν οἰκονομία ή τήν ὑγεία, ποθενά δέν θά βροῦμε ἀπαντήσεις στά ἐρωτήματα: τί εἶδους ἐκπαίδευση θέλουμε; τί οἰκονομική πολιτική πρέπει νά ἀκο-

33. Βλ. P. Watzlawick, J. Weakland, καί R. Fisch, *Change: Principles of Problem Formation and Problem Resolution*, W.W. Norton, New York, 1974, σσ. 62-76.

34. Βλ. G. Ryle, *The Concept of Mind*, Penguin, London, 1990, σσ. 28-31.

35. Βλ. M. Polanyi καί M. Prosch, *Meaning*, The University of Chicago Press, Chicago, 1975, σσ. 22-45.

36. Βλ. Reed, ὁ.π., σσ. 104-105.

37. Βλ. J.H. Newman, *The Idea of a University*, Doubleday, New York, 1959 (ἀρχικά ἐκδόθηκε τό 1873).

38. Βλ. H. Rheingold, *The Virtual Community*, Addison-Wesley, Reading, MA, 1993. Καί M. Dertouzos, *What Will Be: How the World of Information Will Change our Lives*, Harper-Collins, New York, 1997.

39. Βλ. Doheny-Farina, ὁ.π., σ. 37.

40. Βλ. E. Fromm, *The Sane Society*, Routledge, London, 1991, Δεύτερη ἔκδοση, σσ. 120-122. Καί E. Fromm, *The Art of Being*, Constable, London, 1993, s. 61.

41. Βλ. K. Marx, *Capital*, Penguin, Harmondsworth, 1976, Κεφ. 1.

42. Βλ. E. Fromm, *To Have or to Be?* Abacus, London, 1976, σσ. 47-49.

43. Γιά μιά τέτοια ὑπεραισόδοξη ἄποψη, βλ. D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York, 1973.

λουθήσουμε; τί είδους πολιτική ύγείας επιθυμούμε; Ό πληροφοριακός αναγωγισμός, ή αναγωγή δηλαδή τής γνώσης των κοινωνικών φαινομένων σε πληροφορίες για τά φαινόμενα, αποδυναμώνει τήν ικανότητά μας νά θέτουμε τέτοια έρωτήματα περί αξιών και σκοπών, ενώ, αντίθετως, ενισχύει τήν τάση νά βλέπουμε τά προβλήματα μόνον υπό τό φώς των μέσων, των μηχανισμών, πού πρέπει νά επιλεγούν. Αυτό εξηγεί γιατί οί συζητήσεις μας λ.χ. για τήν κοινωνική πολιτική εκφυλίζονται γρήγορα σε συζητήσεις περί κονδυλίων πού πρέπει νά δαπανηθούν, για τήν ποιότητα τής εκπαίδευσης σε διαδικασίες αξιολόγησης, για τήν ύγεια σε αντίστοιχους δείκτες. Στήν κοινωνία τής πληροφορίας, ή άφθονία πληροφοριών τείνει νά υποκαθιστά τό φαινόμενο στό όποιο αναφέρονται οί πληροφορίες. Παραδόξως, όσο πιά πολλές πληροφορίες έχουμε, τόσο μικρότερη έπαφή έχουμε τό αντίστοιχο φαινόμενο in toto και, κατά συνέπεια, τόσο λιγότερο τό κατανοούμε.⁴⁴

Στό δοκίμιο *Οί Μαριονέτες*, ό Χάϊνριχ φον Κλάϊστ, παρουσιάζει τόν αφηγητή νά ρωτάει τό συνομιλητή του ποιά είναι τά πλεονεκτήματα μιās μαριονέτας ως προς ένα ζωντανό χορευτή. «Τί πλεονέκτημα;», άπαντά ό συνομιλητής. «Κυρίως ένα άρνητικό, καλέ μου φίλε: δέν θά άκκίζεται. Γιατί, όπως ξέρετε, ό άκκισμός παρουσιάζεται όταν ή ψυχή βρίσκεται σε όποιοδήποτε άλλο σημείο, εκτός από τό κέντρο βάρους μιās κινήσεως».⁴⁵ Ό άνθρωπος άκκίζεται, χάνει τή φυσική του χάρι, όταν ό ίδιος άναπαριστά τή δράση του στό μυαλό του, καθώς κι όταν ή δράση του άναπαρίσταται στό μυαλό των άλλων. Ό νοός μετατρέπεται σε τηλεοπτική όθόνη όπου παίζονται και ξαναπαίζονται οί εικόνες πού τό άτομο έχει έσωτερικέσει, χάνοντας έτσι τήν αυθεντικότητά του. Ό άλλος είναι ήδη «γνωστός»: ένα είδωλο μέ τό όποιο τό δικό μας είδωλο (ή εικόνα πού έχουμε για τόν έαυτό μας) άλληλεπιδρά.

Ό άναπαράσταση τής ανθρώπινης δράσης στήν όθόνη τής τηλεόρασης και του ύπολογιστή μετατρέπει τήν εικονιζόμενη πράξη σε ένα σύνολο από πληροφορίες, κατασκευασμένες ά-

ναπαραστάσεις και, κατά τούτο, άπαξιώνει τήν ανθρώπινη ύποκειμενικότητα. In extremis, ό άνθρωπος μετατρέπεται σε ξένο και έν δυνάμει έχθρό. Σκεφθείτε, λ.χ., τήν παραδοχή πού διέπει τή λειτουργία ενός κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης: είμαστε όλοι έν δυνάμει κακοποιοί - άτομα μέ ροπή προς αξιόποινες πράξεις, όχι πρόσωπα προς κατανόηση. Προσέξτε επίσης πώς κλείνει ό κύκλος: σε μιιά τηλεοπτικά επιτηρούμενη περιοχή εκλαμβάνουμε παρομοίως ό ένας τόν άλλο ως έν δύναμει κακοποιούς. Ό τηλεοπτικός φακός είναι ή λογική άπόληξη τής κοινωνικής άποξένωσης πού έχει ήδη επέλθει, ή πανοπτική διαβεβαίωση ότι ό συλλογικός μας δίος είναι ένα άθροισμα έξατομικευμένων, άμοιβαία καχύποπτων ατομικότητων.⁴⁶

Γνωρίζουμε τόν έαυτό μας όταν τόν αντιλαμβάνομαστε ως πρόσωπο, ως έχοντα δηλαδή τήν όψη στραμμένη προς κάποιον άλλο. Ό είδοποιός διαφορά του προσώπου είναι ή σχέση, ό τρόπος μέ τόν όποιο σχετίζεται τό άτομο μέ τόν κόσμο γύρω του.⁴⁷ Τό πρόσωπο γνωρίζει τόν έαυτό του όταν εμπλέκεται σε κοινές δραστηριότητες μέ άλλα πρόσωπα, άποκομίζοντας άμεσες έμπειρίες. Όταν ή άμεσότητα τής έμπειρίας ύποχωρεί χάριν τής μεσολαβημένης γνώσης, τότε χάνουμε κάτι από τήν ύποκειμενικότητά μας, γινόμαστε «νοητικές συλλήψεις», σκιές του έαυτού μας. Στήν κοινωνία τής πληροφορίας συναντούμε είδωλα. Στήν αυθεντική επικοινωνία συνάπτουμε σχέσεις μέ πρόσωπα. Αν μās ενδιαφέρει ή αυθεντικότητα θά πρέπει νά δούμε τόν άλλο ως terra incognita, όχι ως data base.

44. Βλ. Tsoukas, *ό.π.*, σσ. 832-834.

45. Βλ. Kleist, *ό.π.*, σσ. 17-18.

46. Βλ. K. Robins και L. Levidow, *Soldier, cyborg, citizen*. Στο Book και Boal (έπιμ.), *ό.π.*, σσ. 105-113.

47. Βλ. X. Γιανναρά, *Τό Πρόσωπο και ό Έρωσ*, Δόμος, Άθήνα, 1987, Τέταρτη Έκδοση, σσ. 21-63.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ: ΕΥΛΟΓΙΑ ἢ ΚΑΤΑΡΑ;

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτᾶ

Εἰσαγωγή

Θέλω νά πιστεύω πῶς ἐμεῖς πού συναθροιστήκαμε ἐδῶ αὐτές τίς δύο μέρες δέν εἴμαστε τίποτε σχολαστικοί καί σεβάσιμοι γέροντες πού ἀναζητοῦν συστηματικά τίς λογῆς ἐπετεῖους ὡς ἀφορμές γιά νά βρεθοῦν μαζί καί νά τά ποῦν. Οἱ περισσότεροι, τουλάχιστον, δέν ἔχουμε τέτοιες συνήθειες ἐνῶ οἱ πῶ πολλοί σίγουρα ἔχουμε κι ἄλλες ἐπείγουσες ἀσχολίες ὄλων τῶν εἰδῶν. Ἄλλωστε τά περιοδικά πού ὀργάνωσαν τοῦτο τό διήμερο εἶναι περιοδικά πού ἀπεχθάνονται τή φλυαρία καί τόν στεῖρο ἀκαδημαϊσμό ἐνῶ δέν φιλοδοξοῦσαν ποτέ νά ὑπηρετήσουν τήν ἄχρονη «θεωρία», γενικῶς καί ἀοριστῶς. Ἀντίθετα, αὐτά προσπαθοῦν συστηματικά νά ἐντάξουν τίς πολλές καί ποικίλες, πράγματι, θεωρητικές εὐαισθησίες τους σέ μιά προοπτική πού θέλει νά εἶναι πολιτική, πού ἐπιδιώκει ρητά νά εἶναι ἀριστερή.

Γιατί, λοιπόν, σήμερα ὁ Καρτέσιος; Μέ τά παραπάνω δεδομένα, ἡ ἀπάντησή δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά μιά καί μόνη: ἀπό τή σκοπιά πού ἐνδιαφέρει τά ἐν λόγῳ περιοδικά, ἀπό τή δική μας σκοπιά, ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτέσιου εἶναι ἐπίκαιρη. Εἶναι δέ ἐπίκαιρη κυριολεκτικά. Ὁ Καρτέσιος ἔχει πράγματα νά μᾶς πεί, ἔχει πράγματα νά πεί σέ μᾶς καί νά μᾶς τά πεί σήμερα.

Αὐτή ἡ ἐπικαιρότητα δέν ἀφορᾷ, βέβαια, μόνον τόν Καρτέσιο. Κι ἄλλοι μεγάλοι φιλόσοφοι, ὁ Κάντ γιά παράδειγμα, εἶναι σήμερα ἐπίκαιροι. Τά σχετικά σημάδια εἶναι ὁρατά ἀπό παντοῦ, ἀκόμη κι ἐδῶ ἀνάμεσά μας, στήν «ἐπαρχιακή», ὑποτίθεται, Ἑλλάδα. Ἴσως δέ νά εἶναι ἐπίκαιροι, ἢ τουλάχιστον νά μποροῦν νά καταστοῦν ἐπίκαιροι, ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι χωρίς ἐξαίρεση. Φαίνεται πῶς ἀπαντοῦμε ἐδῶ ἕνα ἀπό τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ἱστορίας τῆς. Γιατί, σέ ἀντιδιαστολή μέ ὅ, τι συμβαίνει μέ τούς με-

γάλους ἐπιστήμονες ἢ τούς μεγάλους πολιτικούς τοῦ παρελθόντος, οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι ἔχουν τήν περιεργή ιδιότητα νά παραμένουν κάθε στιγμή σύγχρονοι. ἔχουν τήν ικανότητα νά ἀποτελοῦν ὄχι ἀπλῶς τούς ἐγκυρους, ἀλλά τούς ἀπαράκαμπτους συνομιλητές κάθε ἐποχῆς. Πράγμα πού σημαίνει, ὅπως τό ἐξήγησε πρόσφατα σέ μιά ἀνάλογη ἐκδήλωση ὁ Παντελής Μπασάκος, πῶς ὅποιος προσπαθεῖ νά σκεπτεῖ ἐνεργά τό παρόν του εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀντιμετωπίσει τούς μεγάλους φιλοσόφους τοῦ παρελθόντος σάν αὐτοί νά βρίσκονταν καθισμένοι στό ἴδιο τραπέζι μαζί του. Ἴσως νά μήν εἶναι σέ θέση, νά μήν μπορεῖ ἢ νά μήν προφταίνει, νά τούς ἀντιμετωπίσει ὅλους. Ἀλλά σίγουρα ἔχει νά κάνει, θέλοντας καί μή, γνωρίζοντάς το ἢ ὄχι, μέ κάμποσους ἀπό δαύτους.

Ἄν τώρα, ἀνάμεσα σέ ὅλους αὐτούς τούς ἐπίκαιρους μεγάλους φιλοσόφους, θέλαμε νά ἐντοπίσουμε τήν ἐπικαιρότητα εἰδικά τοῦ Καρτέσιου, δέν θά εἴχαμε νά ψάξουμε πολῦ. Γιατί, κατά γενική ὁμολογία, εἶναι τό δικό του ἀκριβῶς ἔργο ἐκεῖνο πού ἀνοίγει, στό φιλοσοφικό τουλάχιστον πεδίο, ὁλόκληρη τή δική μας ἐποχή, τούς «νέους χρόνους», τή λεγόμενη νεωτερικότητα. Σήμερα μάλιστα πού πολλοί καί διάφοροι διατείνονται ὅτι ξεμπερδέψαμε ὀριστικά μέ τόν Καρτέσιο καί τούς χρόνους του καί ὅτι ἔχουμε πλέον φτάσει νά ἀρμενίζουμε πληθίσιοι μέσα στή χλιαρή σούπα πού κάποιιοι ἔδρασαν γιά μᾶς καί τήν ὁποία οἱ ἴδιοι ἀποκαλοῦν μεταμοντέρνα, ὁ Καρτέσιος γίνεται ἀπολύτως ἀπαράκαμπος: πῶς μπορούμε νά ἀρχίσουμε κἄν νά ψηλαφοῦμε τό ἄν πράγματι ἐπῆλθε τέλος ἐποχῆς, τό ἄν ὄντως ὁ Καρτέσιος μᾶς ἄφησε χρόνους, χωρίς νά ἀντιμετωπίσουμε ρητά, σοβαρά, μέ ὅλη τήν ἀπαιτούμενη αὐστηρότητα καί συστηματικότητα, ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό ὁποῖο ὑποτίθεται πῶς ξεπεράστηκε; Μόνον ἄν μᾶς ἀρκεῖ ἐδῶ ἡ κυκλοφοριακή ἐπιτυχία τοῦ Κλίξ καί τῶν ἐπιγόνων του καί μόνον ἄν μᾶς πείθουν τά «ἐπιχειρήματα» πού συνεχίζουν νά σωρεῦνται σιναφῶς.

Ἀπό τίς πράγματι πολλές διαστάσεις τῆς ἐπικαιρότητας τοῦ Καρτέσιου, οἱ λίγες σελίδες πού ἀκολουθοῦν θά σταθοῦν σέ μιά μόνον, ἀλλά ιδιαίτερα σημαντική. Πρόκειται γιά ἐκεῖνη

* Τό παρακάτω κείμενο ἀποτελεῖ ἐπεξεργασία τῆς ὁμιλίας μου στό «Διήμερο Καρτέσιος» πού ὀργάνωσαν τά περιοδικά Πολίτης καί τά Ἀξιολογικά στό Πάντειο Πανεπιστήμιο στίς 26 καί 27 Φεβρουαρίου 1997.

πού συνδέεται άμεσα με μία από τις μεγάλες επαναστάσεις που άνοιξαν τούς νέους χρόνους, τήν 'Επιστημονική Έπανάσταση. (Οί άλλες είναι ή Βιομηχανική Έπανάσταση, από τή μία, και οί μεγάλες άστικές επαναστάσεις από τήν άλλη, και κυρίως, βέβαια, ή Γαλλική). Είναι δέ αυτή ή διάσταση ιδιαίτερα σημαντική γιά δύο λόγους. 'Ο πρώτος λόγος έχει νά κάνει με τό γεγονός ότι ή σύνολη φιλοσοφία του Καρτέσιου, ύπηρεξε, ίσως πάνω άπ' όλα, άφ' ενός μία γνωσιολογία, δηλαδή ένα έγχειρημα πού επιδίωξε νά έδραιώσει τήν έγκυρη γνώση — τήν έπιστήμη — σέ άκλόνητα θεμέλια, και άφ' έτέρου μία προσπάθεια συστηματικής συμβολής στην ίδια τήν άνάπτυξη διαφόρων κλάδων πού άργότερα κέρδισαν τήν κατ' άρχήν αυτόνομησή τους από τή φιλοσοφία. Καθώς δέ ή σχέση τής φιλοσοφίας με τίσ έπιστήμες έχει έκτοτε άποβεί καταστατικό γνώρισμα των περισσότερων άν όχι όλων των φιλοσοφικών παραδόσεων — έν πολλοίς χάρη στον ίδιο τόν Καρτέσιο —, μία συζήτηση γιά τήν επικαιρότητα του τελευταίου δέν μπορεί νά άγνοήσει αυτό τό στοιχείο. 'Ο δεύτερος λόγος είναι πιό ειδικός. Μολοντί ή συμβολή του Καρτέσιου στή φυσική, στή βιολογία ή στή ψυχολογία δέν φαίνεται νά παίξει πλέον ενεργό ρόλο σέ όσα τεκταινούνται στους κλάδους αυτούς, τά όσα ό ίδιος διατύπωσε γιά τή μέθοδο πού όφείλει νά ακολουθεί ή έπιστήμη γενικώς συνεχίζουν έντυπωσιακά τή σταδιοδρομία τους άνάμεσά μας. Με τρόπο άμεσο ή έμμεσο, ρητά ή σιωπηλά, ό,τι συνιστά τήν «έπιστημονική μέθοδο» και ό,τι μπορεί νά αναχθεί σ' εκείνην έξακολουθεί άκόμη νά θεωρείται από πολλούς ως τό είδοποιό γνώρισμα κάθε έγχειρήματος πού διεκδικεί τόν τίτλο τής έπιστήμης. Τόσο οί ίδιοι οί έπιστήμονες όταν φιλοσοφούν αυθόρμητα γιά τήν δουλειά τους όσο και πολλοί από τούς επαγγελματίες φιλοσόφους πού ειδικεύονται στή μελέτη του έπιστημονικού φαινομένου συνεχίζουν νά θεωρούν τή Μέθοδο ως τήν πεμπτουσία τής αντίστοιχης πρακτικής. Μπορεί οί ρητές παραπομπές στον *Λόγο περί τής Μεθόδου* και στίς υπόλοιπες αναφορές του Καρτέσιου στή μέθοδο νά μήν είναι πιά τής μόδας και νά σπανίζουν, αλλά ό λόγος αυτός έξακολουθεί νά άποτελεί γιά τούς περισσότερους — άκόμη και άν δέν τό γνωρίζουν — τό ευαγγέλιο πού έφερε τά καλά νέα στο έπιστημονικό έγχειρημα. Είναι δηλαδή ό καρτεσιανός λόγος υπέρ τής μεθόδου πού κυριολεκτικά εϋλόγησε τό έν λόγω έγχειρημα — ως έγχειρημα άκριβώς έν λόγω — επιτρέποντάς του νά άναπτυχθεί άπρόσκοπτα και νά συνεχίζει άκόμα νά άναπτύσσεται.

Οί ιδεολογικές προϋποθέσεις τής μεθόδου

Ξεκινώντας, άς σταθοϋμε γιά λίγο στο καταστατικό κείμενο του Καρτέσιου γιά τή μέθοδο, στον ίδιο τόν *Λόγο περί τής Μεθόδου*. Τό πρώτο πού θά διαπιστώσουμε εκεί είναι πώς, πριν άκόμη άρχίσει νά ξετυλίγει τό περιεχόμενό του και πριν προχωρήσει στίς συγκεκριμένες προτάσεις του, ό *Λόγος* αυτό συστήνεται, ως ό άπολύτως ιδιαίτερος λόγος πού θέλει νά είναι, μέσα από τόν ίδιο τόν τρόπο τής γραφής του.

Πρόκειται, πρώτα άπ' όλα, γιά έναν τρόπο γραφής σέ πρώτο πρόσωπο πού θέλει νά έξοικειώσει ευθύς άμέσως τόν συγγραφέα με τόν άναγνώστη του θέτοντάς τόν δεύτερο στην ίδια άκριβώς μοίρα με τόν πρώτο. Έδώ δέν έχουμε νά κάνουμε με τόν είδήμονα πού θέλει νά επιδείξει τίσ γνώσεις του ή με τόν σοφό πού έχει πλέον κατακτήσει τήν όρθοφροσύνη και διδάσκει από τό ύψος τής. Αντίθετα, ή περίφημη έναρκηρία φράση

τής πρώτης παραγράφου του *Λόγου* διατείνεται πώς «*Η όρθοφροσύνη είναι στον κόσμο τό πράμα τό καλύτερα μοιρασμένο*»² γιά νά συνεχίσει λίγο παρακάτω ή ίδια παράγραφος με τόν ισχυρισμό πώς

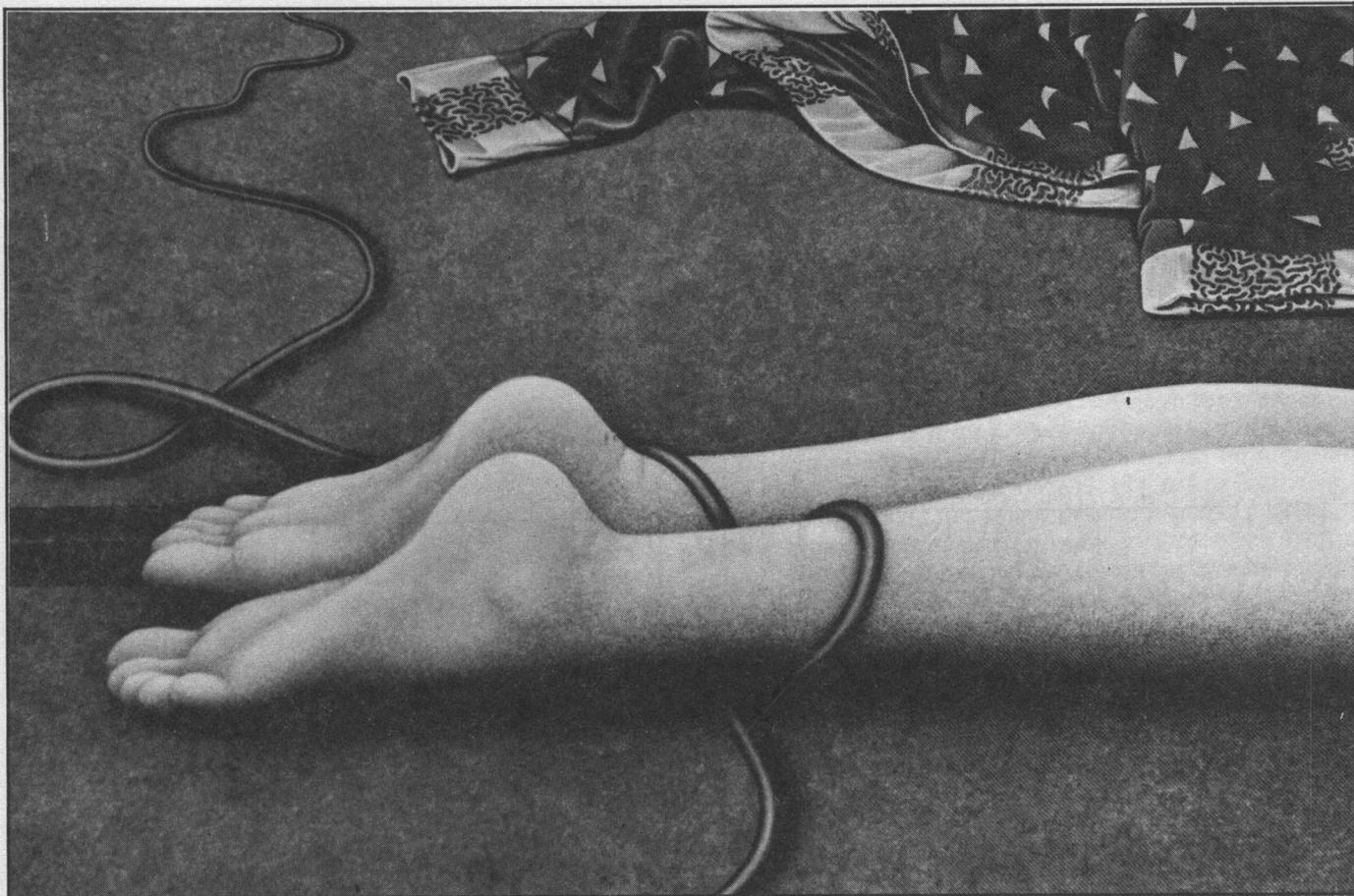
«...ή *ικανότητα νά κρίνει κανείς καλά και νά ξεχωρίζει τήν αλήθεια από τό ψέμα, ή όποία είναι, καθαυτό, ό,τι όνομάζουν όρθοφροσύνη ή λογικό, είναι φυσικά ίση σέ όλους τούς ανθρώπους*».

Και *ίση* γιά όλους και *φυσικά* ίση γιά όλους.

Γιά νά μήν ύπάρξει δέ καμιά άμφιβολία ή ταλάντευση, ή δεύτερη παράγραφος ξεκινά με τήν όμολογία:

«Όσο γιά μένα ποτέ μου δέν φαντάστηκα πώς τό πνεύμα μου είταν σέ τίποτα τελειότερο από τό πνεύμα των πολλών. Συχνά μάλιστα πόθησα νά είχα τή σκέψη έξίσου γοργή, ή τή φαντασία έξίσου καθαρή και διακριτή ή τή μνήμη έξίσου πλατειά ή έξίσου παρούσα, όσο μερικοί άλλοι...».

Ό,τι μέλλει νά ακολουθήσει, λοιπόν, δέν είναι παρά εκείνο πού ό καθένας μπορεί εύκολα νά βρει από μόνος του, άν άγνοήσει τίσ ιδέες και τίσ μικρολογίες του συρμού, τήν τρέχουσα «σοφία» και τίσ λογής αυθεντίες τής, και προχωρήσει μόνος, με μοναδικό όπλο τή *φυσική*, δηλαδή τήν έμφυτη δύναμη τής σκέψης του. Η γνώση είναι προσιτή στον καθένα άν άγ ήσει αυτός ελεύθερη τή φυσική δύναμη τής σκέψης του και σκεφτεί γιά λογαριασμό του, άν τολμήσει νά σκεφτεί γιά λογαριασμό του.

Τά παραπάνω συνεπάγονται, καί τό κείμενο τοῦ Λόγου καθιστά ἀπολύτως διαυγές, ὅτι στόν Καρτέσιο δέν χρειάζονται τά δεκανίκια τῶν παραπομπῶν, ἡ ἀναφορά σέ ὅσους ἐνδεχομένως εἶπαν ἀνάλογα πράγματα πρῖν ἀπό ἐκεῖνον, οἱ σχολαστικές διακρίσεις, οἱ λεπτές διαφοροποιήσεις τοῦ λόγου τοῦ ἀπό τόν λόγο τῶν ἄλλων. Δέν τοῦ χρειάζεται νά προστρέξει γιά νομιμοποίηση οὔτε στούς δασκάλους του οὔτε στούς σοφούς τῆς ἐποχῆς του καί τῶν προηγούμενων ἐποχῶν. Δέν τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο νά στηριχτεῖ στήν ἀυθεντία τοῦ λόγου τῆς Ἐκκλησίας ἢ σέ ὅποιαδήποτε ἄλλη. Τοῦ ἀρκεῖ ἡ φυσική ἔρθοφροσύνη του, αὐτό πού «μοιράζεται» μέ ὅλους γιατί αὐτό ἀποτελεῖ ὁ,τι «εἶναι στόν κόσμο καλύτερα μοιρασμένο». Ὁλόκληρος ὁ Μεσαίωνας τελειώνει διαμιᾶς καί ὁ παλιός τρόπος σκέψης καταργεῖται μέ μιά μονοκοντυλιά, μονοκοντυλιά ἀπό τήν ὁποία ταυτόχρονα ἐκκινεῖ ὁ νέος, ὁ κριτικός, ὁ ἐπιστημονικός τρόπος σκέψης. Μονοκοντυλιά κυριολεκτικά, ἐκείνην πού συνιστᾷ ὁ Λόγος *περί τῆς Μεθόδου* ἤδη ἀπό τίς πρώτες παραγράφους του.

Μπορεῖ σήμερα, σέ πρώτη τουλάχιστον ματιά, νά φαίνεται αὐτονόητο ὅτι ὁ καθένας σκέφτεται —ἢ τουλάχιστον ἔχει τή δυνατότητα νά σκεφτεται— γιά λογαριασμό του. Τό ὅτι δέ, κάτι τέτοιο σήμερα φαίνεται αὐτονόητο τό ὀφείλουμε πάνω ἀπ' ὅλα στόν ἴδιο τόν Καρτέσιο. Ἦταν ἡ δική του ρηξικέλευθη νέα ματιά πού ἐφτιαξε, μέ τά χρόνια πού μεσολάβησαν, αὐτήν

τή δική μας πρώτη ματιά. Ἀλλά αὐτή ἡ ματιά μας ἀποδεικνύεται δυστυχῶς μόνον πρώτη. Ἄν κοιτάξουμε λίγο πιό προσεκτικά, θά διαπιστώσουμε ὅτι τό νά σκεφτόμαστε γιά λογαριασμό μας συνιστᾷ σήμερα ἐγγεῖρημα ἐξίσου δύσκολο μέ ἐκεῖνο τοῦ Καρτέσιου. Ἀπό τή μιά μεριά, μέσα στόν ἀπέραντο χυλό τῆς μη-σκέψης πού ὀργανώνει ἡ γραπτή καί ἡ ηλεκτρονική «πληροφόρηση», ἐπιπλέον ἀδιατάρακτα οἱ λογιῆς «αὐθεντίες» τῆς ἐνυπόγραφης ἐπιφυλλίδας καί τῆς ἐπώνυμης εικόνας, ἐκείνες πού παράγουν καί ἀναπαράγουν, δηλαδή μηρυκάζουν μονότονα, τοῦς κοινούς τόπους στούς ὁποίους βρισκόμαστε ὅλοι ὑπόλογοι. Οἱ ἰδιαίτερα τιμητικές λίγες ἐξαιρέσεις δέν ἔχουν τή δύναμη νά ἀναταράξουν τό γιαούρτι. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στούς προφυλαγμένους, ὑποτίθετα, γνώμινους πύργους, ὅπου ὀφείλει καταστασιακά νά καλλιεργεῖται ἡ «κριτική σκέψη», κυριαρχοῦνε τά πυροτεχνήματα τοῦ εὐκολοῦ ἐντυπωσιασμοῦ εἴτε μιά ἀτολμία εἰδικοῦ τύπου μπροστά στό αἶτημα πού ὀφείλει νά παρακινεῖ τήν ἴδια αὐτή καλλιέργεια: τά πείπερ, τά σεμινάρια, τά συνέδρια, οἱ βιβλιογραφίες, τά τοιτάτα πληθαίνουν ἀπεριόριστα γιά νά κρύψουν τή γύμναση τῆς σκέψης τόσο ἐκείνων πού ἐνέχονται ὅσο καί ἐκείνων —θεσμῶν καί ἀνθρώπων— πού τά ἀνέχονται.

Κατά συνέπεια, ἡ προτροπή πού φέρει ὁ Λόγος *περί τῆς Μεθόδου* ἀκόμη καί μέσα ἀπό τό ὕφος του, μέσα ἀπό τό ἦθος τῆς γραφῆς του, παραμένει ἀπολύτως ἐπίκαιρη: *Τολμηστε νά*

σκεφτείτε γιὰ δικό σας λογαριασμό! Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ sapere aude!, τὸ σύνθημα πού θὰ καταστήσει ἀργότερα διάσημο ὁ Διαφωτισμός, ὀφείλει νὰ ἀντήχησει καὶ σήμερον ὅσο ἀντήχησε καὶ τότε. Εἰδικὰ δὲ γιὰ τοὺς ἀριστεροὺς πού ἔχασαν πρόσφατα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ἀπαρασάλευτη δεδιαιότητα τους, ἴσως τὸ σύνθημα τοῦτο νὰ ἀποτελεῖ σήμερον τὸ μόνο πού εἶναι πραγματικά ἐπίκαιρο, τὸ μόνο πού ἴσως ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἀρχίσει νὰ τοὺς βγάζει ἀπὸ τὸ βάλτο. Ἀπὸ τὴν δική μας σκοπιὰ τουλάχιστον, δὲν μποροῦμε, λοιπόν, νὰ ἰσχυριστοῦμε δάσμα ὅτι οἱ νέοι χρόνοι μᾶς ἄφησαν χρόνους. Εἴμαστε, ἔξακολουθοῦμε νὰ εἴμαστε, ὀφείλουμε νὰ ἔξακολουθοῦμε νὰ εἴμαστε, καὶ καρτεσιανοὶ καὶ διαφωτιστές.

Τὰ παραπάνω ὑπαινίσσονται ὅτι ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ Καρτέσιου εἶναι γιὰ μᾶς πρῶτα ἀπ' ὅλα ἰδεολογική. Διαβάζοντάς τον, συναντᾶμε συστηματοποιημένη καὶ ξεκάθαρη ἐκείνη τὴν προτροπὴ πού μᾶς ὠθεῖ νὰ οἰκοδομήσουμε τὴν ἰδεολογικὴν προϋποθέσεις γιὰ νὰ κάνουμε τὸ πρῶτο βήμα ἔξω ἀπὸ τὸ τέλμα. Τοῦτη ἡ συνθήκη δὲν εἶναι, βέβαια, μόνο δική μας. Ὁ λόγος τοῦ φιλοσόφου τοῦ παρελθόντος γίνεται ἐπίκαιρος, ὅπως λέγαμε, ἐπειδὴ, ὑπὸ κάποια τουλάχιστον ἐννοία, οἱ ἐποχές ἐπαναλαμβάνονται, τὸ στόμαμα τῆς σκέψης ἐπανέρχεται, ὁ δημόσιος λόγος γίνεται ξανά λόγος συμβατικός, λόγος στερεότυπος, λόγος συρμού. Ἀντίστροφα, λοιπόν, κοιτάζοντας ἀπὸ τὴν δική μας σκοπιὰ πίσω στὸ χρόνο, μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε πῶς ὁ Λόγος τοῦ Καρτέσιου εἶχε τὴν ἐποχὴ πού γράφτηκε μὴ λειτουργία ἀνάλογη μὲ αὐτὴν πού τοῦ ζητᾶμε σήμερα. Μὲ μίαν σημαντικὴ διαφορά. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρτέσιου ὁ χῶρος τῆς σκέψης ἦταν κατ' οὐσίαν ἐνιαῖος. Ὁ,τι σήμερον διακρίνουμε σὲ ἐπιστήμες, σὲ φιλοσοφία, σὲ γνωσιολογία, ὀντολογία καὶ ἠθική, σὲ θεολογία, σὲ ἀντιμαχόμενες πολιτικὲς ἰδεολογίες, συνυπήρχαν καὶ διασταυρώνονταν τότε ἀδιαχώριστα στὸ δημόσιο χῶρον τῶν ἰδεῶν. Ἦταν αὐτὸς ὁ ἀδιαφοροποίητος χῶρος πού συνιστοῦσε τὸ ἐνιαῖο ἀντικείμενο ἐπὶ τοῦ ὁποίου φιλοδοξοῦσε νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ Μέθοδος. Καὶ σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε ὀλόκληρο αὐτὸν τὸν ἀδιαφοροποίητο χῶρον, ὁ Λόγος περὶ τῆς Μεθόδου ἀποτελοῦσε τόσο τὸ ἰδεολογικὸ προοίμιον πού ἤθελε νὰ προετοιμάσει τὴν ἀναγκαῖα κατάσταση πνευμάτων ὥστε νὰ εἰσέλθει ὁ φιλόδοξος στὸ δρόμον τῆς ἀναζήτησης τῆς ἔγκυρης γνώσης ὅσο καὶ ἔκφραση τοῦ δέοντος γενέσθαι ὥστε νὰ πορευτεῖ αὐτὸς στὸν ἴδιον δρόμον.

Γνωρίζουμε σήμερον ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἄνισο. Ἡ «παρέμβαση» τοῦ Καρτέσιου δὲν κατόρθωσε νὰ καθυποτάξει τὸν χῶρον τῶν ἰδεῶν στὸ σύνολόν του ἀλλὰ μόνο νὰ τὸν διασπάσει. Τὸ καθαρὸ δὲ προϊόν αὐτῆς τῆς διάσπασης, προϊόν καθ' ὅλα ἐντυπωσιακὸ, ὑπῆρξε ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Λόγος περὶ τῆς Μεθόδου, ὅπως καὶ ὀλόκληρο, λίγο ὡς πολύ, τὸ ἔργον τοῦ Καρτέσιου, ἀπέτελεσε τὴν ἐπαρκῆ φιλοσοφικὴ ἔκφραση τῆς σύγχρονης φυσικῆς ἐπιστήμης μὲ ὅλες τὴς ἐννοιες. Ἦταν ὁ Καρτέσιος ἐκεῖνος πού μετέγραψε στὸ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο, δηλαδή συστηματοποίησε καὶ κατέστησε φιλοσοφικὰ δεσμευτικὴ, τὴ ρηξικέλευθη νέα μορφή ὀρθολογικότητας πού ἔφερε «σὲ πρακτικὴν κατάστασιν» τὸ ἔργον τοῦ Κοπέρνικου, τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Κέπλερ καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπανάστασης, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκτήσῃ τὸ ἔργον αὐτὸ φιλοσοφικὸ βάθος καὶ φιλοσοφικὴ νομιμοποίηση. Χάρη στὸν Καρτέσιο, ἴσως κατ' ἐξοχὴν χάρη στὸν Καρτέσιο, τὸ ἔργον αὐτὸ συγκροτήθηκε ὡς ἡ νέα ἐπιστήμη τῆς κίνησης, δηλαδή ὡς οὐσιωδῶς ἐνιαῖον, ἐσωτερικὰ πειθαρχημένον ἐγχείρημα τὸ ὁποῖον, ἔχοντας πλέον κατακτήσει

τὴν φιλοσοφικὴν προϋποθέσεις του, ἀποκοῦσε τὸ γόνιμον ἀλλά καὶ νόμιμον ἔδαφος γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ παραπέρα. Ἔτσι, μόλις μέσα σὲ πενήντα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1637 πού δημοσιεύτηκε ὁ Λόγος περὶ τῆς Μεθόδου μέχρι τὸ 1687 πού δημοσιεύτηκαν τὰ *Principia Mathematica Philosophia Naturalis* τοῦ Νεύτωνου, ἡ νεογέννητη ἐπιστήμη τῆς κίνησης ἔγινε ἡ ὠριμὴ ἐπιστήμη τῆς φυσικῆς πού διδασκόμαστε καὶ θὰ συνεχίσουμε νὰ διδασκόμαστε στὰ γυμνάσια, στὰ λύκεια καὶ στὰ πανεπιστήμια. Πράγμα πού σημαίνει πῶς ἐκεῖνοι πού τόλμησαν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν προτροπὴν τοῦ Λόγου ἀποβάλλοντες προκαταλήψεις καὶ ἐξωτερικὲς δεσμεύσεις, ἐκεῖνοι πού τόλμησαν νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν λόγον τῆς αὐθεντίας μὲ μίαν αὐστηρὴν διαλεκτικὴν πειθαρχίαν καὶ καινοτομίαν στὴ σκέψη,³ ἐκεῖνοι πού τόλμησαν νὰ σπείρουν τὴν Μέθοδον στὴ μελέτη αὐτῶν πού σήμερον ὀνομάζουμε φυσικὰ φαινόμενα, δὲν ἄρρησαν νὰ δρῶναι τοὺς ἀνάλογους καρπούς. Στὸ χῶρον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὁ Λόγος γονιμοποιήθηκε, ὁ κριτικὸς τρόπος σκέψης ἐπιγράφησε, ἡ Μέθοδος ἀποδείχθηκε εὐλογία.

Γιὰ νὰ δοῦμε, ὁμως, κάπως πιὸ συγκεκριμένα τὸν χαρακτήρα τῆς ἐν λόγῳ εὐλογίας καὶ νὰ ἀρχίσουμε νὰ ψηλαφῶμε τὰ ὄρια τῆς χρειάζεται νὰ δοῦμε, ἔστω καὶ μὲ βάνανση συντομία, τὸν πυρήνα τοῦ συνολικοῦ καρτεσιανοῦ ἐπιχειρήματος.

Ἡ εὐλογία τῆς μεθόδου

Προκειμένου νὰ ἀκολουθήσει ὁ ἀναγνώστης τοῦ Καρτέσιου τὴν προτροπὴν τοῦ Λόγου, δηλαδή γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀσκεῖ ἀποτελεσματικὰ τὴν φυσικὴν ὀρθοφροσύνην του στὰ πράγματα πού τὸν ἀφοροῦν, καθιστάμενος ἔτσι ἰκανὸς νὰ σκέφτεται, σταθερὰ καὶ σ' ὅλες τὴς περιστάσεις, γιὰ δικὸν του λογαριασμό, ὀφείλει αὐτὸς, ξεκινώντας, νὰ ἀπελευθερώσει τὴν σκέψη του ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς αὐθεντίας καὶ τῆς παραδόσης, νὰ καθαρῶσει τὸν νοῦν του ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα πού δρῶσονται ἄκριτα ἐκεῖ, ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα πού ἔχει δεχθεῖ, πού τοῦ ἔχουν ἐπιβληθεῖ ἢ ὑποβληθεῖ, χωρὶς νὰ ἔχει ὁ ἴδιος ἀσκήσει προηγουμένως τὸν αὐστηρὸν ἐλεγον τῆς ἴδιας αὐτῆς φυσικῆς ὀρθοφροσύνης.

Ὁ Καρτέσιος ἐξηγεῖ τὸ δρόμον πού ἀνακάλυψε γι' αὐτὴν τὴν ἀποκάθαρση. Τὸ κλειδί εἶναι ἡ ἀμφιβολία: ἡ συστηματικὴ ἢ ὀλοκληρωτικὴ, ἡ μεθοδικὴ, ἡ ριζικὴ ἀμφιβολία, ἡ ἀμφισβόλια πού δὲν σταματᾷει μπροστὰ σὲ τίποτε γιατί κατ' ἀρχὴν δὲν σέβεται τίποτε καὶ δὲν φοβᾷται τίποτε. Ἡ διαδικασία ξεκινᾷ μεθοδικὰ, μὴν ἀναγνωρίζοντας τίποτε ὡς δεδομένο, τίποτε ὡς ὑπεράνω ἀμφισθητήσεως. Καταπιάνεται δὲ ἀμέσως καὶ συστηματικὰ μὲ μίαν πρὸς μίαν τὴν δεδιαιότητα πού δεσμεύουν τὸ νοῦν, μὲ κάθε τί πού παρουσιάζουν ὡς βέβαιον εἴτε οἱ λογῆς αὐθεντίες εἴτε ἡ ἄκριτη χρῆσι τῶν ἰδίων τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων ἐκεῖνον πού ἀσκεῖ τὴν φυσικὴν ὀρθοφροσύνην τοῦ ἀμφιβάλλοντος. Τὰ πάντα τίθενται μεθοδικὰ, ἓνα πρὸς ἓνα, στὴ βάσανον τῆς ἀμφισβόλιας ἔτσι ὥστε νὰ μὴ μείνει τελικὰ τίποτε στὸ ἀπυρόβλητον. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τίγονται καίρια ὅλες οἱ ἐν λόγῳ βεβαιότητες. Θίγονται δὲ γιατί ἀποδεικνύονται ὅλες, ὄχι ἀναγκαστικὰ ἐσφαλμένες, ἀλλὰ τουλάχιστον ἐπιδεκτικὲς ἀμφισβόλιας. Κατὰ συνέπεια, αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ συνιστοῦν θεμέλιον δεδιαιότητας, στέρεον ἔδαφος γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς γνώσης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Ὡστόσο, τὸ θαῦμα εἶναι πῶς αὐτὴ ἡ συστηματικὴ διαδικασία κάπου ἤδη ἐνέχει, προ-ἐγγεγραμμένον κατὰ κάποιο τρόπο, τὸ ἴδιον τὸ δικὸν τῆς φυσικῆς τέλος. Ὑπάρχει ἓνα φυσικὸν, ἓνα φυσιολογικὸν, ἓνα μεθοδικὸν ἢ μεθοδολογικὸν πέρας τῆς ριζικῆς

καί συστηματικῆς ἀμφιβολίας. Συγκεκριμένα, μπορεί νά ἀμφιβάλλει κανεὶς γιὰ τὰ πάντα ἐκτός ἀπὸ ἓνα καὶ μόνον: ἐκτός ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐνόσω ἀμφιβάλλει ὄντως ἀμφιβάλλει. Ἐνόσω ἀμφιβάλλει, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀμφιβάλλει, εἶναι βέβαιον πῶς ἀμφιβάλλει.

Καθὼς δὲ τὸ «ἀμφιβάλλειν» εἶναι οὐσιῶδες μέρος τοῦ «σκέπτεσθαι», ὁ ἴδιος ὁ πυρήνας τοῦ «σκέπτεσθαι», ἀφοῦ τὸ νά σκέπτομαι δέν σημαίνει, στὴν οὐσία, τίποτε διαφοροτικό ἀπὸ τὸ ὅτι ἐξετάζω κριτικά κάτι, ἀναρωτιέμαι συστηματικά γι' αὐτὸ τὸ κάτι, δηλαδή, ἀκριβῶς, ἀμφιβάλλω καὶ ἐξετάζω τόσο τοὺς λόγους πού μέ ὠθοῦν σέ αὐτὴν τὴν ἀμφιβολία ὅσο καὶ ἐκείνους πού μποροῦν ἐνδεχομένως νά τὴν ἄρουν, ἔπεται ὅτι εἶναι ἀδύνατον νά ἀμφιβάλλω γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐνόσω ἀμφιβάλλω σκέπτομαι. Αὐτὸ δὲ τὸ «σκέπτεσθαι», ἡ ἀδιαμφισβήτητη πλέον ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ «σκέπτεσθαι», συνελάγεται μέ τὴν ἴδια δεσμευτικότητα ὅτι ὑποχρεωτικά ὑπάρχει κάτι πού σκέπτεται, ὅτι τὸ ρῆμα ἢ τὸ ἐνέργημα προϋποθέτει ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση τὸ ὑποκειμένο του. Τὸ «σκέπτεσθαι» δηλαδή προϋποθέτει τὴν ὑπόσταση ἢ ὁποῖα σκέπτεται. Μὲ μιά λέξη, τὸ ἴδιο τὸ γεγονός ὅτι δέν μπορῶ νά ἀμφιβάλλω γιὰ τὸ ὅτι ἐνόσω ἀμφιβάλλω ὄντως ἀμφιβάλλω συνεπάγεται αὐστηρὰ τὴν ὑπαρξὴ μου ὡς ἀμφιβάλλουσα, δηλαδή σκεπτόμενης ὑπόστασης, ὡς νοῦ, ὡς ἐνός «ἐγώ» πού ἀμφιβάλλει, ὡς ἐνός «ἐγώ» πού σκέπτεται. Τὸ «σκέπτομαι ἄρα ὑπάρχω», τὸ περίφημο "Cogito ergo sum", ἐδραϊώνεται ἔτσι αὐστηρὰ ὡς ἡ ἐναρκτήρια πρόταση καὶ τὸ ἀκλόνητο θεμέλιο τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας μέ μιά ἀπαρασάλευτη μεταφυσικὴ βεβαιότητα. Ἡ ἀπόδειξη πού ἐδραϊώσε τὴν πρόταση αὐτή, δηλαδή ἡ ἀπόδειξη πού θεμελίωσε τὴν ὑπαρξὴ μιάς «σκεπτόμενης ὑπόστασης», μιάς *res cogitans*, ὑπῆρξε ἀπολύτως αὐστηρὴ μέσα στὴ λιτότητά της. Δέν προϋπόθεσε τίποτε, οὔτε καν τὴν «προφάνεια» πού ὑποβασιάζει τοὺς ὀρισμούς καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς Εὐκλείδειας γεωμετρίας, δηλαδή τοῦ συλλογιστικοῦ προτύπου πού ἀκολουθεῖ ἡ καρτεσιανὴ ἀναζήτησις.

Μετά τὴν ἐδραΐωσις τῆς ὑπαρξὲς τοῦ νοῦ, τὸ συνολικὸ καρτεσιανὸ ἐπιχείρημα γίνεται περισσότερο σύνθετο γιατί σκοπὸς του εἶναι ἡ αὐστηρὴ οἰκοδόμησις μιάς πλήρους μεταφυσικῆς. Ἔτσι, ὁ Καρτέσιος ἀναλύει ὅ, τι ὁ ἴδιος ὀνομάζει καθαροὺς καὶ διακριτοὺς ἰδέες καὶ ἐπισημαίνει σέ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τὸ κριτήριον πού παρέχει τὴ διάκριση τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸ ψεῦδος. Μὲ τὴ βοήθεια αὐτοῦ τοῦ κριτηρίου μπορεί νά αἰτιολογηθεῖ ἡ προφάνεια τῆς Εὐκλείδειας γεωμετρίας καὶ νά ἀποκατασταθεῖ μεταφυσικά ὁ παραδειγματικὸς χαρακτήρας τῶν συναφῶν τρόπων συλλογισμοῦ. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας θά προσφέρει μίαν ἀκόμη ἐπιβεβαίωσις ὅτι τὸ μαθηματικὸ ἰδεῶδες πού διέπει τὴν καρτεσιανὴν φιλοσοφία εἶναι ὄχι μόνον μεταφυσικά ἀκλόνητο ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικά παραγωγικόν. Παραπέρα, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ θά ἀποδειχθεῖ μέσῳ τῆς αὐτοκριτικῆς συστροφῆς στὸν ἑαυτὸν τῆς ἴδιας τῆς μεθοδολογικῆς ἀρχῆς πού ὀδήγησε στὸ πρῶτον ἀκλόνητον συμπέρασμα, δηλαδή τῆς ἀμφιβολίας. Ἡ ἀμφιβολία συνιστᾷ ἀτέλεια. Πράγμα πού συνεπάγεται ὅτι ἡ ἰδέα τῆς τελειότητας προϋπάρχει τῆς ἀμφιβολίας, ἰδέα πού δέν μπορεί παρὰ νά ἀπορροεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς τὸ ἀπολύτως τέλειον ὄν. Τέλος—τέλος, βέβαιον, μόνον σχετικὰ μέ ὅ, τι μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ—ὁ Καρτέσιος θά ἀποδείξει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὡς μιάς ἄλλης πλήρως διακριτῆς ὑπόστασης, ὡς τοῦ πράγματος μέ ἔκτασι, ὡς τῆς *res extensa*. Ἡ δευτέρη αὐτῆς ὑπόστασις εἶναι ἐκεῖνη πού ὑπόκειται τοῦ σώματός μου καὶ ὄλων τῶν ἄ-

λων σωμάτων ἐνῶ ἡ ἀπολύτως διακριτὴ φύσις τῆς σέ σχέση μέ τὴν προηγούμενη, κατὰ κάποιον τρόπο ἀνώτερη ὑπόστασις θέτει τὸ ζήτημα πού πῶς αὐτὲς μπορεί νά συνδέονται ὥστε νά συναπαρτίξουν τὴ «σύνθεσι» νοῦ καὶ σώματος πού εἶναι ὁ καθένας μας. Εἶναι αὐτὴ ἡ ριζικὴ διάκρισις νοῦ καὶ σώματος, τοῦ πράγματος πού σκέπτεται καὶ τοῦ πράγματος μέ ἔκτασι, πού συνιστᾷ τὸν καρτεσιανὸν διῆσιμόν.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἔχει ἐδραιωθεῖ ἡ ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς δευτέρας ὑπόστασης, ἡ μελέτη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἡ δουλειὰ τῆς καθαντὸ ἐπιστήμης, μπορεί νά ξεκινήσει νόμιμα, θεμελιωμένη σέ μεταφυσικῶς ἀκλόνητα θεμέλια. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ δὲ πού ἔχει ἀποδειχθεῖ πῶς εἶναι ἡ ἔκτασι αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὸ θεμελιώδες χαρακτηριστικὸ ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν σωμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἡ μελέτη αὐτῆς καθ' αὐτῆς τῆς ἔκτασης, τῶν ἐπὶ μέρους ιδιοτήτων τῆς καὶ τῶν νόμων πού τὴ διέπουν, γίνεται ἡ θεμελιώδης ἐπιστήμη, ἡ βάση στὴν ὁποία ὀφείλουν νά ἀναχθοῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι νόμοι, ὅλες οἱ ἄλλες ιδιότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι κόσμος ἐνιαῖος ὡς κόσμος ἔκτατός ὅποτε καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς ἔκτασης συνιστᾷ τὴν ἐνιαίαν ἐπιστήμη ὁλόκληρον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἐπιστήμη τῆς ἔκτασης δέν εἶναι παρὰ ἓνα ἄλλο ὄνομα γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῆς κίνησης, δηλαδή γιὰ τὴν ἐπιστήμη πού, ὅπως εἶπαμε, θά μετασχηματισθεῖ μέσα σέ ἐλάχιστον χρόνο στὴ γνώρισίς μας ἐπιστήμη τῆς φυσικῆς. Γιὰ νά ἀναπτυχθεῖ δὲ ἡ ἐπιστήμη τῆς κίνησης πρὸς τὴν ἐπιστήμη τῆς φυσικῆς, ὁ δρόμος ἔχει ἤδη χαραχθεῖ: τὸ ἐνιαῖον τῆς ἔκτασης, τὸ ἐνιαῖον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐγκαλεῖ τὴν ἐνιαίαν μέθοδο, τὴ μίαν καὶ μοναδικὴν Μέθοδο πού ἔχει δωρίσει στοὺς ἐρευνητῆς, καὶ αὐτὸ ἔσαι, ἡ καρτεσιανὴ φιλοσοφία.

Γιὰ τὸν Καρτέσιο, πρότυπο τῆς ἐγκυρῆς γνώσης ἦταν, ὅπως εἶπαμε, τὰ μαθηματικά. Μέσα ἀπὸ αὐτὸ πού θά μπορούσαμε σήμερα νά ἀποκαλέσουμε καθ' αὐτὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τόσο τοῦ ἴδιου ὅσο καὶ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπανάστασης, τὰ τελευταῖα ἀποδεικνύονταν ἱκανὰ νά ἀνακαλύψουν καὶ νά ἀποκαταστήσουν τοὺς νόμους πού διέπουν τὴν ἔκτασι—δηλαδή ὁλόκληρον τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον—καὶ νά τοὺς ἐκφράσουν μέ ἀκριβεία. Παράλληλα, αὐτὸ πού θά μπορούσαμε σήμερα νά διακρίνομε ὡς τὸ ἐπαναστασιακὸ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Καρτέσιου, δηλαδή, ὅπως ἐπίσης εἶπαμε, ἡ αὐστηρὴ μεταγραφὴ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπανάστασης στὸ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο, νομιμοποιῶσε μεταφυσικά τὴν καθοριστικὴ σημασία τῶν μαθηματικῶν στὴ μελέτη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καταφέροντας ἔτσι ἓνα ἀποφασιστικὸ πλῆγμα στὸν μεσαιωνικὸ ἀριστοτελισμό. Τὸν ἐνιαῖον τῆς ἔκτασης καταργοῦσε τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ οὐράνιον βασίλειον τῆς τελειότητος καὶ τὸν ὑποσελήνιον κόσμον τῆς φθορᾶς, καθιστώντας τὸ σύμπαν ἐνιαῖον⁴ καὶ μάλιστα ἐνιαῖον ὡς ἔκτασι, δηλαδή ὡς τὸν φυσιολογικὸν χῶρον ἐφαρμογῆς τῆς γεωμετρίας εἰδικὰ καὶ τῶν μαθηματικῶν γενικότερα. Ἡ ἴδια ἡ φύσις ὁλόκληρου τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γραφόταν πλέον μέ μαθηματικὸς χαρακτήρες. Μολοντί μέ αὐτὴν τὴ διαδικασία—μιά ἐντυπωσιακὴ εἰρωνεία τῆς ἱστορίας—τὰ μαθηματικά θά ὑποβιβάζονταν μακροπρόθεσμα ἀπὸ τὸ βᾶθος τῆς κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμης στὸν μεταφυσικὰ ὑποδεέστερον ρόλον τῆς «γλώσσας», τὰ στοιχεῖα τῆς «γλώσσας» αὐτῆς καθὼς καὶ ἡ προσαρμοσμένη ἐκεῖ καρτεσιανὴ μέθοδος ἀποδείχονταν ἱκανὰ ὄχι μόνον νά διατυπώσουν μέ ἐντυπωσιακὴν ἐπιάρκεια ὁλόκληρον τὴν νέα ἐπιστήμη τῆς κίνησης καί, ἀπὸ ἐκεῖ, ὁλόκληρον τὴ φυσικὴ, ἀλλὰ καὶ νά δεξιωθοῦν

αποτελεσματικά την άλλη, τη συμμετρική κατά κάποιο τρόπο, ριζοσπαστική καινοτομία της Έπιστημονικής Επανάστασης, τό πείραμα.

Ακόμη κι αν αργότερα ο ρόλος του πειράματος (δηλαδή του θεωρητικά, και εν προκειμένω, μαθηματικά, ελεγχόμενου ερωτήματος στο οποίο καλείται να απαντήσει ο έξωτερικός κόσμος) θά αναδειχτεί περισσότερο και ο κλασικός εμπειρισμός θά όρθώσει τά ανάστημά του — είναι ή αντικειμενική φύση πού δίνει πάντα οριστική απάντηση στο ερώτημα πού συνιστά τό πείραμα άρα εκείνη όφείλει νά έχει τόν μεταφυσικά πρώτο ρόλο άφου, τελικά, οί επιστημονικές ύποθέσεις, πριν ελεγχθούν και επιβεβαιωθούν πειραματικά, δέν είναι παρά ύποκειμενικές ιδέες τών ανθρώπων — τό ένιαϊον του έξωτερικού κόσμου και τό ένιαϊον της Μεθόδου πού μπορεί και όφείλει νά τόν μελετήσει δέν θά χάσουν ποτέ μέχρι σήμερα τήν καθοριστική σημασία τους. Η διαμάχη μεταξύ όρθολογισμού και εμπειρισμού, ή καντιανή σύνθεση, όπως και όλες σχεδόν οί φιλοσοφικές προσεγγίσεις πού πραγματεύτηκαν έκτοτε τήν επιστήμη δέν έθιξαν ούτε τό ένιαϊο της έκτασης, δηλαδή τό ένιαϊον του έξωτερικού κόσμου, ούτε τόν μαθηματικό χαρακτήρα της συναφούς επιστήμης, ούτε τόν ένιαϊο χαρακτήρα της Μεθόδου. Μέ μία λέξη, ή επαναστατική καινοτομία του Καρτέσιου άπέναντι στη σχολαστική φιλοσοφία όχι μόνον είναι άπολύτως έπίκαιρη αλλά κυριαρχεί άκόμη έντυπωσιακά ανάμεσά μας.⁵ Ο μεταφραστής του Λόγου τό διατυπώνει επιγραμματικά:

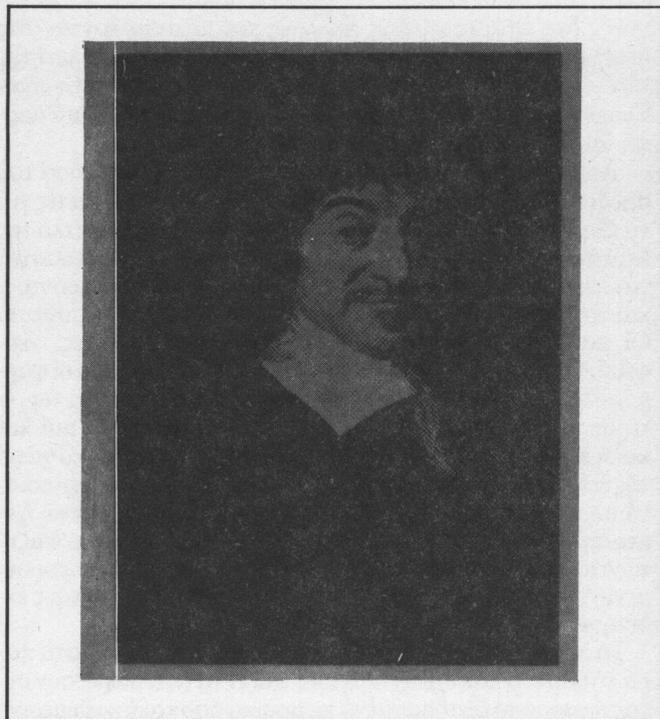
«...Μία από τίς καινοτομίες του Ντεκάρτ είναι ότι ένώνει τίς επιστήμες, μέ άφετηρία τή βασική ιδέα πού τίς συγκροτεί, ένω ή Σχολαστική φιλοσοφία τίς ξεχώριζε ως τότε κατά τά αντικείμενα μελέτης της καθεμιάς».⁵

Ο Παναγιώτης Κονδύλης αναπτύσσει αναλυτικότερα αυτή τή μεγάλη στροφή στην πορεία του έπίστασθαι.⁷ Αν ή μεσαιωνική μεταφυσική άπαιτούσε από τή γνώση νά προχωρά κατά τόν «τρόπο του αντικειμένου», δηλαδή αναγνωρίζοντας τίς ουσιώδες, μή αναγώγιμες, διαφορές ανάμεσα στα διαφορετικά αντικείμενα πού πραγματευόταν (θεολογία, φιλοσοφία, μαθηματικά, γραμματική, ρητορική, κ.λπ.), ή καρτεσιανή και ή μετακαρτεσιανή μεταφυσική άπαιτεί από τή γνώση νά ακολουθηί τόν «τρόπο της μεθόδου». Τά διαφορετικά αντικείμενα ένοποιούνται από τήν ένιαία μέθοδο, δηλαδή τόν σίγουρο δρόμο πού όδηγει στην πραγματική επιστήμη.

Κάποια έλάχιστα για τά όρια της μεθόδου

Από τά μέσα περίπου του 19ου αιώνα, ώστόσο, κάτι αρχίζει νά τρίζει στο καρτεσιανό οικοδόμημα. Τό έργο του Δαρβίνου, του Μάρξ και του Φρόυντ εισέβαλαν, τό καθένα μέ τόν τρόπο του, στο χώρο της σκέψης ζητώντας από τή φιλοσοφία νά προσδιορίσει, ή τουλάχιστον νά άποσαφηνίσει, τό επιστημολογικό καθεστώς πού διέπει τό καθένα. Και τά τρία έμφανίστηκαν στο προσκήνιο διεκδικώντας, τό καθένα για λογαριασμό του, τόν τίτλο της επιστήμης, αλλά κανένα δέν έμοιαζε νά προσαρμόζεται εύκολα, τουλάχιστον εν πρώτης όψεως, στα φιλοσοφικά κριτήρια πού προσδιόριζαν τό τί είναι επιστήμη. Κι αυτό γιατί, πολύ άπλά, κανένα δέν μπορούσε νά ύποβάλει τόν έαυτό του χωρίς άνυπέβλητες άντιστάσεις σε ό,τι άπαιτούσε ή Έπιστημονική Μέθοδος.

Έτσι, οί συγγραφείς τών εν λόγω έργων, πολλοί από εκείνους πού τούς άκολούθησαν, αλλά και ή φιλοσοφία ή ίδια, βρέθηκαν μπροστά σε ένα καταλυτικό δίλημμα. Από τή μία

μεριά, ύπήρχαν ισχυροί λόγοι πού συνηγορούσαν υπέρ του ότι τά έγχειρήματα αυτά ήταν όντως επιστημονικά: δύσκολα μπορούσε νά άμφισβητηθεί ότι τό καθένα παρείχε γνώσεις για ένα νέο τομέα, για ένα νέο αντικείμενο, τό όποιο ποτέ μέχρι τότε δέν είχε άποσχολήσει τήν επιστήμη. Άς πούμε, τό ότι ύπάρχει γενεαλογική σχέση ανάμεσα στα είδη του ζωϊκού βασιλείου, τό ότι οί οικονομικές λειτουργίες του κεφαλαιοκρατικού τραπεζοπαράγοντος νά έξηγηθούν πειστικά ή ότι τά όνειρα παρορουν νά έρμηνευθούν άποτελεσματικά άποτελούν ρηξικέλευθες, έσωτερικά πειθαρχημένες και ιδιαίτερα γόνιμες ιδέες πού προσέφεραν πολλά στην γνώση και τήν κατανόηση. Η εποχή πού ζούμε είναι άνεξίτηλα σημαδεμένη από ό,τι διδαχθήκαμε σχετικά. Από τήν άλλη μεριά όμως, ο ρόλος της μεθόδου ως του άποφασιστικού κριτηρίου πού διαχώριζε μια για πάντα τήν όντως έγκυρη γνώση από ψευδεπίγραφα έγχειρήματα πού προσπαθούσαν νά σφετεριστούν τούς τίτλους της ήταν έξίσου άναμφισβήτητες. Κανένας δέν μπορούσε νά διανοηθεί ότι κάποιο έγχείρημα θά μπορούσε ένδεχομένως νά προσκομίσει επιστημονική γνώση χωρίς νά ύπόκειται στις ρητές έπιταγές της μιάς και μοναδικής Έπιστημονικής Μεθόδου.

Οί επιστημολογικές περιπέτειες αυτών τών έγχειρημάτων είναι άρκετά γνωστές. Ο μέν δαρβινισμός φάνηζε κατά κάποιο τρόπο νά «σώζεται» μέ τή πρόδεση του στην μοριακή βιολογία. Ωστόσο, αυτή ή πρόδεση δέν έχει άκόμη απαντήσει οριστικά στο επιστημολογικό θεμελιώδες ερώτημα: ο νεοδαρβινισμός —δηλαδή ή σύνθεση δαρβινισμού και μοριακής βιολογίας— αλλά και ή βιολογία γενικότερα ως ή επιστήμη της ζωής άνάγεται τελικά στις φυσικές επιστήμες (δηλαδή στις σύγχρονες έκδοχές της έκτασης) ή τό φαινόμενο της ζωής διατηρεί τή δική του ιδιαιτερότητα και τή δική του επιστημολογική άυτονομία; Δέν είναι εν προκειμένω χωρίς σημασία τό γε-

γονός ότι, ανάμεσα στους πολλούς που καταπιάνονται στις μέρες μας με τό ερώτημα αυτό, ένας τόσο έγκυρος μελετητής των συναφών ζητημάτων όπως ο Ζώρζ Κανγκυλέμ (Georges Ganguilhem) φτάνει μέχρι τό σημείο νά υποστηρίξει μιά μορφή ιδιότυπου βιταλισμού.⁹

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ έντυπωσιακές ἐπιτυχίες τόσο τοῦ μαρξισμοῦ ὅσο καί τῆς ψυχανάλυσης δέν ὑπῆρξαν ἄρκετες γιά νά ἐξασφαλίσουν στά δύο ἐγχειρήματα τόν ἐπίζηλο τίτλο τῆς ἐπιστήμης θέτοντάς τα ὑπεράνω ἀμφισβήτησεων. Μάλιστα, γιά λόγους ιδιαίτερα σύνθετους πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος, καί τά δύο ἀντιμετωπίζουν σήμερα μιά πρωτοφανή ἐπίθεση. Οἱ μαθηματικά ὑποστηριζόμενες νέες (νεο-κλασικές, νεοφιλελεύθερες, κ.ο.κ.) οἰκονομικές θεωρίες, ἀφ' ἐνός, καί οἱ φαρμακολογικά ὑποστηριζόμενες ψυχιατρικές θεωρήσεις, ἀφ' ἑτέρου, μάχονται μέ ὅλα τά μέσα γιά νά διαγράψουν μιά καί καλή τά ἐγχειρήματα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Φρόυντ ἀπό τό χῶρο τῆς ἐπιστημολογικῆς νομιμότητας. Οἱ τριγμοί στό καρτεσιανό οἰκοδόμημα φαίνεται σά νά μήν ἀκούγονται πιά ἐνῶ ἡ ἔκταση μέ τή μέθοδό τῆς δείχνουν νά ἀναζωογονοῦνται ἐπιζητώντας μαχητικά νά ὑπερδοῦν τήν, οὕτως ἢ ἄλλως, διφορούμενη ἀμφισβήτησή τους καί νά πάρουν τήν ὀριστική τους ἐκδίκαση.

Τά πράγματα ὁμως δέν εἶναι τόσο ἀπλά. Πρῶτα γιατί, παρ' ὅ τό θόρυβο πού ἔχει ξεσηκωθεί, παρ' ὅσα σωρεύουν συναφῶς τόσο τά ἐξειδικευμένα περιοδικά ὅσο καί ἡ καθημερινή ἐφημεριδογραφία, τά ἐπιχειρήματα πού ἔχουν προσκομιστεῖ ἐναντία στόν μαρξισμό καί τήν ψυχανάλυση δέν εἶναι, πῶς νά τό κάνουμε, καθόλου πειστικά. Ἀκόμη καί ἂν δέν ἀναμασοῦν ἀνευδοίαστα τούς κοινούς τόπους ἀπό τούς ὁποίους τά ἐν λόγω ἐγχειρήματα ξέκοψαν προκειμένου, ἀκριβῶς, νά συγχροτηθοῦν, οἱ ὑποτιθέμενες «νέες» αὐτές προσεγγίσεις δέν κατορθώνουν κατά κανένα τρόπο νά ἐξηγήσουν με τούς ὅρους τους, ὅπως θά ὀφείλαν, τίς μεγάλες ἐπιτυχίες, τά κύρια ἐξηγητικά καί ἐρμηνευτικά ἐπιτεύγματα τῶν ἀντιπάλων τους.

Τά πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπλά, κατόπιν, γιατί σύμφωνα μέ μιά ἀκόμη εἰρωνεία τῆς ἱστορίας, ἡ κυρίαρχη σήμερα φιλοσοφία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐκείνη πού διαμορφώθηκε μετά τό 1960 μέ ὀρόσημο τήν *Δομή τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἐπαναστάσεων* τοῦ Τόμας Κούν, ἔχει δείξει πειστικά πῶς ἡ Ἐπιστημονική Μέθοδος εἶχε καί ἔχει ὑπερτιμηθεῖ ὑπέρ τό δέον. Παρ' ὅ τά φαινόμενα, παρ' ὅ τίς τρέχουσες ἀντιλήψεις τῶν ἰδίων τῶν ἐπιστημόνων, οἱ φυσικές ἐπιστήμες δέν προχώρησαν στά ἐπιτεύγματά τους ἀκολουθώντας μιά ἐνιαία μέθοδο ἀλλά πολλά, πολύπλοκα καί ἀσύνδετα μεταξύ τους μονοπάτια. Παράλληλα, τό ἐνιαῖον τῆς ἔκτασης, πού ἐγκαλεῖ ἀκριβῶς τήν ἐνιαία μέθοδο, δέν φαίνεται νά ἀποτελεῖ, κι αὐτό στήν καλύτερη περίπτωση, παρ' ὅ γνώρισμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου εἰδικά τῆς φυσικῆς, δηλαδή τοῦ ιδιαίτερου τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἀποκλειστικά ἐκείνη — δηλαδή οὔτε κ' ἂν ἡ βιολογία — σχηματίζει τήν προοπτική της ἐπί τοῦ κόσμου. Ὁ ἴδιος ὁ κόσμος, ὁ κόσμος καθ' ἑαυτό, δέν φαίνεται πῶς μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στήν ἔκταση καί στίς σύγχρονες ἐκδοχές της.

Τά πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπλά τέλος — κι αὐτό ἀποτελεῖ τήν ἔσχατη εἰρωνεία — γιατί ὁ, τι σήμερα ἀναδύεται ὡς «ἐπιστήμη τῶν ὑπολογιστῶν» ἀπομακρύνεται ὅλο καί περισσότερο ἀπό τίς ἀκαμπτα καρτεσιανές ἀφετηρίες της. Ὁ νέος αὐτός κλάδος, πού ἀρχικά πίστευε ἀκράδαντα πῶς θά ἀποδείξει τόν ὑπολογιστικό χαρακτήρα τοῦ νοῦ, ἐντοπίζοντας ἐκεῖ τήν πηγὴ τῆς Μεθόδου καί καταδεικνύοντας ἔτσι τήν φύσει ἀλγο-

ριθμική σύστασή της, στρέφεται σήμερα ὅλο καί περισσότερο πρὸς κατευθύνσεις πού ὑπονομεύουν καίρια τίς βασικές προκείμενες τοῦ καρτεσιανοῦ δυϊσμοῦ στό σύνολό του. Ἡ σωματικότητα τῶν φορέων τῆς νόησης, ἡ ἀπαράκαμπτη ἐνταξί τους σέ πλαίσια δράσης, ἡ λειτουργία τους σέ μόνιμη ἀλληλεπίδραση μέ τό περιβάλλον τους ἀποτελοῦν σήμερα κατευθυντήριες ιδέες γιά τήν κατανόηση τοῦ νοῦ πού ἀντιστρατεύονται ἀποφασιστικά τό ἀπαράκαμπτο τῆς διάκρισης ἀνάμεσα σέ *res cogitans* καί *res extensa* καί τήν ἀπό ἐκεῖ συνεπαγόμενη Μέθοδο.

Δέν εἶναι βέβαιο πῶς οἱ πρόσφατες αὐτές ἐξελίξεις ὀδηγοῦν στόν χύδην μεταμοντερνισμό καί στό φιλοσοφικό χάος. Ἀντίθετα, ἴσως εἶναι εὐλόγο νά θεωρήσουμε πῶς αὐτές δείχνουν, καί μάλιστα δείχνουν κατά τρόπο οἰονεῖ συστηματικό, πρὸς μιά συγκεκριμένη φιλοσοφική κατεύθυνση, μιά κατεύθυνση πού δέν μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε μόνο καί μόνο ἐπειδή ἐξακολουθοῦμε νά παραμένουμε ὑπόλογοι στόν ἀκόμη κυρίαρχο καρτεσιανισμό. Ἄν τολμήσουμε, ὁμως, νά κάνουμε τό ἄλλο, ἂν ἀκολουθήσουμε τήν προτροπή τοῦ ἴδιου τοῦ Καρτέσιου καί τολμήσουμε νά σκεφτοῦμε στίς δικές μας περιστάσεις γιά δικό μας λογαριασμό, ἴσως οἱ ἐν λόγω ἐξελίξεις μποροῦν νά χωρέσουν, ὅλες, σέ μιά φιλοσοφική προσέγγιση πού θά ἀρχίσει νά βλέπει καί πάλι τό σύνολο πεδίο τῆς ἐγκυρης γνώσης ὄχι «κατά τόν τρόπο τῆς μεθόδου» ἀλλά «κατά τόν τρόπο τοῦ ἀντικειμένου». Δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά πιστέψουμε πῶς αὐτή ἡ ματιά θά μᾶς κάνει νά ἐπιστρέψουμε στοὺς «σκοτεινοὺς χρόνους» τοῦ μεσαίωνα. Πρῶτα γιατί ὁ μεσαίωνας δέν ἦταν ἴσως τόσο σκοτεινός ὅσο κοινῶς νομίζεται — ἀκόμη μιά ἐπίπτωση τοῦ καρτεσιανισμοῦ στόν κοινό νοῦ τῆς δικῆς μας ἐποχῆς — καί δεύτερον καί κυριότερο, γιατί μιά τέτοια «ἐπιστροφή» δέν ἀπαιτεῖ κατά κανένα τρόπο νά διαγράψουμε ἢ νά ἀγνοήσουμε οὔτε τά ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, οὔτε τό πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ πού συνδέεται μαζί τους. Κανένας δέν μᾶς ζητάει νά τά ξεχάσουμε, νά τά καταγγείλουμε ἢ ἴθιεν νά τά ὑπερδοῦμε. Καθῆκον μας εἶναι «ἀπλῶς» νά προχωρήσουμε παραπέρα στήν κατανόησή τους.

Τό τί ἐννοῶ συγκεκριμένα ἐδῶ μπορεῖ νά λεχθεῖ μέ λίγες λέξεις, ὅσο κι ἂν ἀπαιτεῖ πολὺ χρόνο, πολὺ χῶρο, πολὺ μόχθο γιά νά στοιχειοθετηθεῖ μέ ἐπάρκεια. Πολύ ἀπλά, λοιπόν, τό ἐν λόγω καθῆκον εἶναι νά καταλάβουμε, καί νά τό καταλάβουμε βαθιά, νά τό καταλάβουμε φιλοσοφικά, πῶς οἱ φυσικές ἐπιστήμες δέν ἀποτελοῦν ὑποχρεωτικά τήν τελευταία λέξη ἐπί τοῦ τί συνιστᾷ ἐγκυρη γνώση. Μιά φιλοσοφική προσέγγιση στό συναφές πεδίο πού ἀκολουθεῖ τόν «τρόπο τοῦ ἀντικειμένου» θά σήμαινε, ἄρα, τό νά ἀναγνωρίσουμε, πρῶτα ἀπ' ὅλα, πῶς ἔχουν ἤδη ὑπάρξει, καί ἄρα εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν, πολλά ἐπιστημονικά ἀντικείμενα, ριζικά διαφορετικά μεταξύ τους καί μὴ ἀναγώγιμα τό ἓνα στό ἄλλο. Νά ἀναγνωρίσουμε, μέ ἄλλα λόγια, πῶς ἔχουν ἤδη ὑπάρξει, καί ἄρα εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν, πολὺ διαφορετικές γνωσιακά ἐγκυρες προοπτικές ἐπί τοῦ Πραγματικοῦ, πολὺ διαφορετικές «σηματοποιήσεις» του, πολὺ διαφορετικές ἐπιστήμες. Ὅπου κάθε τέτοια προοπτική ἢ «σηματοποίηση», κάθε τέτοια ἐπιστήμη ἐπιβάλλει τή δική της ματιά, τά δικά της γνωσιακά μέσα, τή δική της προσίδια μορφή ὀρθολογικότητας, τίς δικές της διαδικασίες ἐλέγχου τῶν ὑποθέσεών της, τήν ἀποκλειστικά δική της «μέθοδο», ἂν θέλουμε. Μιά τέτοια θέση, δηλαδή, ἀπαιτεῖ, πολὺ συγκεκριμένα, νά ἀντισταθοῦμε ἀποφασιστικά στόν κυρίαρχο καρτεσιανισμό καί νά δεχτοῦμε, κατ' ἀρχὴν τούλάχιστον, πῶς ἡ φυσική, ἡ βιολογία, ὁ μαρξισμός καί ἡ ψυχανάλυση μπο-

ροῦν ὄντως νά συνιστοῦν ὄλα, τό καθένα μέ τόν τρόπο του, γνωσιακά ἔγκυρα ἐγγεγραμμένα, τά ὁποῖα, παρὰ τίς ριζικές διαφορές τους, δέν ἔχουν τίποτε νά ζηλέψουν τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο.

Εἶναι δέβαιο πῶς ἡ φιλοσοφική στοιχειοθέτηση μιᾶς τέτοιας θέσης εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολη ὑπόθεση. Ὅχι μόνο γιατί αὐτή θά ἔχει νά ἀναμετρηθεῖ μέ ὀλόκληρη τήν τρέχουσα σοφία, ἀλλά κυρίως γιατί, προκειμένου νά προχωρήσει καί νά ἀναπτυχθεῖ, αὐτή δέν μπορεῖ παρά νά ἐπιστρατεύσει μέσα πού δέν ἐλέγχει ἀπόλυτα γιατί δέν εἶναι κατ' ἀρχήν δικά της. Οἱ ἔννοιες ἢ οἱ κατηγορίες τῆς ἐπιστήμης, τῆς ὀρθολογικότητας, τῆς ἀντικειμενικότητας, τῆς ἔγκυρης γνώσης, τῆς θεμελίωσης, τῆς μεθόδου κ.ο.κ. ἔχουν συγκροτηθεῖ μέσα στό κλίμα τοῦ καρτεσιανισμοῦ ἄν ὄχι ἀπ' εὐθείας ἀπό τόν ἴδιο. Πράγμα πού σημαίνει πῶς οἱ ἐν λόγω ἔννοιες ἢ κατηγορίες δέν μπορεῖ παρά νά προβάλλουν ἰσχυρές ἀντιστάσεις σέ κάθε προσπάθεια πού ἐπιδιώκει νά ἀντιπαραθεθεῖ, χρησιμοποιώντας τες γιατί δέν μπορεῖ νά κάνει ἄλλιως, σέ ὀλόκληρο τό πλαίσιο πού ἔχει ὀρίσει τίς ἰδιες καί ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νά τίς ἐλέγχει περίπου ἀπόλυτα.

Ὅστόσο μιᾶς τέτοιας προσπάθειας δέν εἶναι ὑποχρεωτικά καταδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων. Τό ἔργο τοῦ Ντεριντά, γιά παράδειγμα, μᾶς διδάσκει πῶς εἶναι δυνατό νά ἀρχίσουμε νά προχωροῦμε σέ μιᾶς νέα κατεύθυνση χρησιμοποιώντας μέσα ἐγγενῶς ἀκατάλληλα, μέσα πού ἀντιστρατεύονται ἀποφασιστικά τούς σκοπούς τῆς ἴδιας τῆς προσπάθειας πού ἀναλαμβάνουμε. Αὐτό ὅμως δέν φτάνει. Ὅφειλουμε νά ἀναγνωρίσουμε πῶς καμιά προσπάθεια τέτοιας ἐμβέλειας δέν μπορεῖ νά ἀναληφθεῖ ἀπό κάποιο σημεῖο μηδέν τῆς φιλοσοφίας, ἔξω ἀπό τίς ἀντιπαραθέσεις πού σημάδεψαν τήν ἱστορία της. Πράγμα πού σημαίνει πῶς ὀφείλουμε νά ἀνιχνεύσουμε καί νά ἐντοπίσουμε τή φιλοσοφικά κατάλληλη ἀφετηρία τῆς προσπάθειάς μας, ἐκεῖνον τόν, ἐπίκαιρο καί πάλι ἀλλά ἀπό ἄλλη τώρα σκοπιά, φιλοσοφικό τόπο πού θά μᾶς δώσει τήν ἀρχική ἐμπνευση, τήν πρώτη ὠθηση. Καί, εὐτυχῶς, δέν ἔχουμε ἐν προκειμένῳ νά ψάξουμε μακριά. Ὁ 17ος αἰώνας, ὁ ἴδιος ὁ αἰώνας τοῦ Καρτέσιου, μᾶς προσφέρει ἓνα ἄλλο μεγάλο φιλοσοφικό ἔργο, ἓνα ἔργο πού διατηρεῖ ἐξαιρετικά σύνθετες σχέσεις συμφωνίας, παραλληλίας καί ἀντιπαλότητας μέ τό ἔργο πού μᾶς ἀπασχολεῖ σέ τοῦτο τό διήμερο. Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Σπινόζα.

Ἐννοῶ πῶς ἀφετηρία μας μπορεῖ νά εἶναι ἐδῶ ὁ κατά Σπινόζα ὀρισμός τοῦ κατηγορήματος:

«Κατηγορημα εἶναι αὐτό πού ὁ νοῦς ἀντιλαμβάνεται ἀπό τήν Ὑπόσταση (τήν μία καί μοναδική Ὑπόσταση, τή Φύση ἢ Θεό, δηλαδή τό Πραγματικό ἢ τόν Κόσμο) ὡς ὅ,τι ἀποτελεῖ τήν οὐσία της». (Ὑπογραμμίζω ἐγώ).

Αὐτός ὁ ὀρισμός εἶναι κατάλληλος ὡς ἀφετηρία γιατί ἓνα τέτοιο Κατηγορημα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι συνιστᾷ, ἀκριβῶς, μιᾶς «προοπτική» ἐπί τοῦ Πραγματικοῦ, ἓναν τρόπο «σηματοποίησής» του, μιᾶς ἐπιστήμης. Καθώς δέ τά κατά Σπινόζα Κατηγορήματα εἶναι ἄπειρα τό πλῆθος, ἔπεται ὅτι εἶναι δυνάμει ἄπειρες οἱ προοπτικές ἐπί τοῦ Πραγματικοῦ ἢ οἱ «σηματοποιήσεις» του, δηλαδή εἶναι δυνάμει ἄπειρες οἱ ἐπιστήμες. (Ἔστω κι ἄν διαφωνήσουμε ἔτσι μέ τόν Σπινόζα πού θεωρεῖ πῶς μόνο δύο τέτοια Κατηγορήματα εἶναι προσιτά σέ μᾶς). Αὐτό ἀκριβῶς ἦταν τό περιεχόμενο τῆς θέσης πού διατύπωσα παραπάνω, μιᾶς θέσης πού ὀρίσκει ἔτσι μιᾶς στοιχειώδη, καί δέβαια μόνον κατ' ἀρχήν, φιλοσοφική νομιμοποίηση. Ἡ ὑπαρξη μιᾶς τέτοιας στοιχειώδους κατ' ἀρχήν νομιμοποίησης

προφανῶς δέν μᾶς ἀπαλλάσσει κατὰ κανέναν τρόπο ἀπό τόν κόπο νά βροῦμε καί νά ἀποκαταστήσουμε, στους δικούς μας ὀρους καί ὄχι σέ ἐκείνους τοῦ Σπινόζα τίς συνέπειες, τίς συνεπαγωγές, τίς ἐπιπτώσεις της...

Καί μιᾶς τελευταία λέξη γιά νά ξαναγυρίσω, δίκην ὑστερογράφου, στό σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκίνησα. Τό ἄν ὄντως βρισκόμαστε πρὸς τό τέλος τῆς νεωτερικότητας, τό ἄν ὁ καρτεσιανισμός — καί ὄχι δέβαια ὁ ἴδιος ὁ Καρτέσιος — εἶναι ἔτοιμος νά μᾶς ἀφήσει ὀριστικά χρόνους γιατί στίς μέρες μας ἡ Μέθοδος ἀποδεικνύεται πλέον παρωπίδα πού μᾶς ἐμποδίζει νά δοῦμε καί χαλινάρι πού μᾶς κρατάει πίσω ἄν ὄχι καθαυτό κατάρρα. Τό ἄν, μέ μιᾶς λέξη, ὄντως ἐπῆλθε τέλος ἐποχῆς, θά μπορέσει νά φανεῖ μόνο μετά τό (μοιραία πάντοτε ἀτελές...) πέρασμα μιᾶς προσπάθειας σάν κι αὐτή πού ἀποπειράθηκα ἐδῶ ἀπλῶς νά ὑπαινωθῶ. Τό μέλλον ὅμως, ὅπως ὄλοι ξέρουμε, παραμένει οὕτως ἢ ἄλλως πολλαπλῶς ἀδύλο. Γιατί ἡ φυσιογνωμία του ἐξαρτᾶται ἐν πολλοῖς ἀπό τή δική μας δουλειά, ἀπό τό δικό μας ἔργο.

1. Δανείζομαι τήν οὐσία τοῦ τίτλου ἀπό τό Peter. A. Schouls, *The Imposition of Method, A Study of Descartes and Locke*, Oxford, Clarendon Press, 1980.

2. Παραθέτω ἀπό τή μετάφραση τοῦ Λόγου περὶ τῆς Μεθόδου πού ἐπιμελήθηκε ὁ Χριστόφορος Χρηστίδης, Ἐκδόσεις Παπαζήση, 1976.

3. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ αὐτή τήν αὐστηρή διαλεκτική βλέπε τό κλασικό πλέον δοκίμιο τοῦ T.S. Kuhn, "The Essential Tension: Tradition and Innovation in Scientific Research", στό ἔργο τοῦ ἴδιου *The Essential Tension, Selected Studies in Scientific Tradition and Change*. The University of Chicago Press, 1977.

4. Βλέπε Alexandre Koyré, *Du Monde clos à l'Univers infini*, Gallimard, 1973.

5. Ἡ διάκριση σέ Natur καί Geist Wissenschaften τοῦ 19ου αἰώνα πού ἀκόμη συζητιέται στίς μέρες μας εἶναι ἐν πολλοῖς ὑπόλογη στόν καρτεσιανισμό. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τόσο ὁ φυσικισμός τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰώνα ὅσο καί οἱ διάφορες μορφές ὑλιστικοῦ ἀναγωγισμοῦ ἢ «νατουραλισμοῦ» πού βρισκονται σήμερα στό προσκήνιο σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή φιλοσοφία τοῦ νοῦ, τή γνωσιακή ἐπιστήμη καί ἄλλους φιλοσοφικούς κλάδους ἀποδέχονται πλήρως τό καρτεσιανό πλαίσιο συνιστώντας μέ τόν τρόπο τους ἓναν μισό — καί πολλαπλῶς ἀμήχανο — καρτεσιανισμό, πού ἐπιδιώκει νά ἀναγάγει τά «πάντα» στήν «ἐκτίση», δηλαδή στίς πιό μοντέρνες ἐκδοχές της. Ἐπιπλέον, τό ἴδιο μεταφυσικό πλαίσιο ἀποδέχονται στήν οὐσία τους τόσο οἱ φιλοσοφικές προσεγγίσεις τῆς ἐπιστήμης πού δίνουν ἔμφαση στήν Ἐπιστημονική Μέθοδο, ὅπως ὁ λογικός ἐμπειρισμός ἢ ἡ διαφυσιοκρατία τοῦ Πόππερ, ὅσο καί ὄλες οἱ προσπάθειες θετικιστικῆς θεμελίωσης τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἢ τῆς ψυχολογίας.

6. Λόγος περὶ τῆς Μεθόδου, ὑποσημείωση 59, σ. 86.

7. Στό Ἡ κριτική τῆς Μεταφυσικῆς στή Νεώτερη σκέψη, Γνώση, 1983.

8. Ἐτσι ὁ Δαρβίνος μάχεται μέ πάθος γιά νά πείσει πῶς ὀλόκληρη ἡ δουλειά του στηρίζεται σέ παρατηρήσεις πού δέν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτηση, ὁ Μάρξ θαυμάζει τόν Δαρβίνο καί θεωρεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ἀκολουθεῖ πιστά τίς ἐμπνεύσεις του γιά νά μελετήσῃ τήν κοινωνία ἐνῶ ὁ Φρόντντ χρησιμοποιεῖ τό λεξιλόγιο τῆς φυσικῆς τῆς ἐποχῆς του μέ τήν ἐλπίδα ὅτι κάποτε τά δικά του ἐπιτεύγματα θά μπορέσουν νά ἀναχθοῦν αὐστηρά στή νευροφυσιολογία.

9. Βλέπε ἐν προκειμένῳ, πρόχειρα, τό F. Laporte (editor), *A Vital Rationalist, Selected Writings of Georges Canguilhem*. Zone Books, 1994 ἢ τό Dominique Lecourt, *Pour une Critique de Epistemologie*. Maspero, 1972.

ΠΕΡΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟΥ

του Σάββα Πατσαλίδη

Πολύς λόγος γίνεται τώρα τελευταία στή χώρα μας σχετικά με τη θεωρία του μεταμοντερνισμού και τις «αγυρτείες» των γάλλων διανοουμένων (βλ. σχετική συζήτηση, όπως τη φιλοξένησε ή έφ. *Τό Βήμα*), με αφορμή τό διβλίο των Άλαν Σόκαλ και Ζάν Μπρικμόν, όπου, ούτε λίγο ούτε πολύ, οί δύο μελετητές χρεώνουν στό μεταμοντερνισμό λογιών λογιών παρατυπίες, πού κυμαίνονται από τόν πλαγιαρισμό έως τήν έντυπωσιολογία. Καί, βέβαια, δέν είναι οί μόνοι. Έδώ και δύο δεκαετίες περίπου ό μεταμοντερνισμός έχει δεχτεί άπειρες τόσες επιθέσεις και επικρίσεις, από ειδικούς και μή, οί όποιοι, στήν προσπάθειά τους νά ύποβιάσουν τίς θέσεις και τίς εκτιμήσεις του, κατηγοροϋν τούς θιασώτες του ότι μέ τά άκαταλαδίστικα «πυροτεχνήματά» τους έχουν «καταστρέψει» τόν τρόπο μέ τόν όποιο οί νέοι, αλλά και οί καθηγητές, διαβάζουν και εκτιμούν τίς τέχνες. Κατά τήν εκτίμησή τους, αυτό πού κυριαρχεί στό λόγο και τή σκέψη των νέων θεωρητικών είναι ή θεωρία για τή θεωρία, παρά ή θεωρία για τό κείμενο. Τούς ενδιαφέρει, μέ άλλα λόγια, ή μέ κάθε τρόπο ανάδειξη τους σέ κυρίαρχους του Λόγου παρά σέ ύπηρέτες του.

Άσφαλώς, για τούς γνωρίζοντες, τέτοιες «διαμάχες» στους λογοτεχνικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους κάθε άλλο παρά καινούριες είναι. Από τήν εποχή του νεοκλασικισμού και μετά οί σχέσεις ανάμεσα στή θεωρία από τή μία και τή λογοτεχνική πράξη (και κριτική) από τήν άλλη, δέν ήταν ιδιαίτερα «νηφάλεις»: αντίθετα, χαρακτηρίζονταν από ένταση, καχυποψία και συνεχείς αντιπαραθέσεις. Τώρα, τό γιατί οί σχέσεις αυτές άπασχολούν τόσο πολύ σήμερα και γίνονται συχνά πρώτο θέμα στά καλλιτεχνικά ένθετα του Τύπου, όφειλεται μάλλον στό γεγονός ότι ποτέ άλλοτε στό παρελθόν δέν είχαμε τόσες πολλές πολιτισμικές θεωρίες, και μάλιστα μέ τόσους πολλούς φίλους (και δή άκαδημαϊκούς), οί όποιοι μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο διεκδικούν δυναμικά μία σημαίνουσα θέση στό χώρο πού ύπηρετούν. Πέρασε ή εποχή κατά τήν όποία ό θεωρητικός ζούσε στά περιθώρια του Λόγου και ένδιέφερε μόνο όρισμένους «περιεργους». Σήμερα διεκδικεί και αυτός μία

θέση στό κέντρο του Λόγου, γεγονός πού δημιουργεί, μοιραία, συχνές προστριβές μέ τούς «μόνιμους» έννοικους του χώρου (είτε τούς ίδιους τούς δημιουργούς είτε τούς εκφραστές πío παραδοσιακών άπόψεων). Επίσης, τό γεγονός ότι ή καταλυτική παρουσία της θεωρίας (ιδιαίτερα τά τελευταία τριάντα περίπου χρόνια), και μάλιστα σέ όλο τό φάσμα των άνθρωπινικών σπουδών, έχει επιφέρει τόσες πολλές και σημαντικές αλλαγές στίς καθιερωμένες προσεγγίσεις, ως επίσης και νέα μοντέλα άνάλυσης, νέες μεθόδους, νεολογισμούς, κ.λπ., προκαλεί τήν έντονη δυσφορία πολλών ειδικών επί λογοτεχνικών θεμάτων, οί όποιοι, στήν προσπάθειά τους νά ύπεραμυνθούν των θέσεών τους, δέν διστάζουν να κατηγορήσουν τούς μεταμοντερνιστές για «τσαρλατανισμό», «κλοπή» κ.ο.κ.

Όσο δέ για τό θέατρο (όπου ή παρουσία του μεταμοντερνισμού είναι ιδιαίτερα αισθητή), τά πράγματα είναι άκόμη πío περιπλεγμένα, δεδομένης της ιδιόμορφης φύσης του είδους, άφου εμπλέκονται, εκτός των συγγραφέων (και των κριτικών), κατασκευαστές, ήθοποιοί, σκηνογράφοι κ.λπ., άτομα δηλαδή πού πολλές φορές είναι πολύ επιφυλακτικά άπέναντι στά γενικόλογα πορίσματα της όποιασδήποτε θεωρίας. Γι' αυτούς μετράει περισσότερο ή πρακτική, τό ίδιο τό αποτέλεσμα. Τά ύπόλοιπα είναι άπλά «φιλολογίες». Ένα ένδεικτικό παράδειγμα του όλου κλίματος πού επικρατεί, ιδιαίτερα στή χώρα μας, είναι οί συζητήσεις πού γίνονται γύρω από τήν αναδίωξη των κλασικών. Έκει είναι εύκολο νά άντιληφθούμε γιατί ύπάρχει, ανάμεσα στους Έλληνες ένδιαφερόμενους, αυτή ή διάχυτη καχυποψία γύρω από τή σύγχρονη θεωρία, μέ τή γνώριμη «έκκεντρη» τροχιά της. Καθοδηγούμενοι από μία άντιπαραθετική λογική του τύπου, «εμείς» και οί «άλλοι», οί Έλληνες κριτικοί και άλλοι ειδικοί, μπροστά στον ένδεχόμενο κίνδυνο άλωσης του έθνικου μας κειμένου από ένα ισχυρότερο άλλοτριο, ήμπεριαλιστικό κείμενο, λειτουργούν (τίς περισσότερες φορές) προστατευτικά και «μεταφυσικά», αναλαμβάνοντας τό ρόλο του προνομιούχου θεματοφύλακα της παράδοσης, της θρησκείας, της γλώσσας και του συντηρητή της άνωτερότη-

τας της «ελληνικότητας». 'Ακόμη και τόσο πρόσφατα όσο η παράσταση των *Βακχών* (1997), από τό γερμανό σκηνοθέτη Ματίας Λάνγκχοφ, έσπρωξε, ούκ όλίγους δημοσιογράφους, κριτικούς, κ.λπ., νά μιλήσουν μέ περίσσιο φανατισμό γιά «σχετικούς» 'Ελληνες-έρμηνευτές και γιά «άσχετους» Ξένους-παρερμηνευτές, άκόμη και γιά φιλελληνισμό και άνθελληνισμό, γιά θεματοφύλακες της παράδοσης και διαστές της παράδοσης κ.ο.κ. Στο πρόσωπο του Γερμανού σκηνοθέτη είδαν μιά μορφή μεταμοντέρνου νεο-ιμπεριαλισμού, άσεβή σέ κάθε ιερό και όσιο. 'Ελάχιστοι συζήτησαν τό ένδεχόμενο ότι ή έρμηνεία του «Ξένου» επισκέπτη μπορεί νά μήν είχε νά κάνει τόσο μέ τό τί «σημαίνει» ή θά θέλαμε νά σημαίνει τό ευριπίδειο κείμενό (μας), αλλά μέ τό τί θά μπορούσε νά σημαίνει σέ μιά μεταμοντέρνα έποχή. Τώρα, τό κατά πόσο πέτυχε ή όχι ό Λάνγκχοφ στό άνοίκιο έγχείρημά του, είναι θέμα πού δέν μπορούμε νά συζητήσουμε έδω, άφού άφορά ούσιαστικά τίς έκτιμήσεις του κάθε δέκτη ξεχωριστά.

Αυτό πού ύποστηρίζεται έδω είναι ότι, πέρα από τίς προκαταλήψεις και τίς διαθέσεις, ή θεωρία (σύγχρονη ή παλαιότερη), έφόσον χρησιμοποιείται σωστά και μέ μέτρο, έχει πολλά νά προσφέρει, τόσο στό θέατρο όσο και άλλου. Είδικά γιά τόν αιώνα μας, τόν πλέον έπιρρεπή στή θεωρία, ή έξοικειωση μέ τούς δεκάδες «-ισμούς» πού άναπτύχθηκαν τά τελευταία εκατό περίπου χρόνια, είναι ένας καλός τρόπος νά συλλάβει κανείς και νά κατανοήσει τήν ταχύτατη μεταβολή των ήθών, των έθιμων και του γούστου των ανθρώπων. Βέβαια, τό θέμα είναι πώς τιθασέεται αυτή ή πληθώρα φωνών. Πώς μπαίνει κανείς σ' αυτό τόν χώρο χωρίς νά χαθεί και, πολύ περισσότερο, χωρίς νά παγιδευτεί στή δύστροπη ρητορική του;

Μολοντί τά πράγματα εμφανίζονται άρκετά περιπλεγμένα, στή πραγματικότητα έχουμε νά κάνουμε μέ τρία βασικά θεωρητικά μοντέλα, τά όποια άποτελούν, μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο, και τή βάση του συνόλου της θεωρητικής σκέψης του αιώνα μας, ως επίσης και τή βάση (έστω και «άόρατη»)

σχεδόν κάθε θεατρικής παράστασης και μελέτης πού φιλοξενείται στα ράφια κάποιας βιβλιοθήκης.

Τό πρώτο χρονολογικά θεωρητικό μοντέλο πού έξακολουθεί νά έχει και σήμερα τούς όπαδούς του, παρόλη τή σοβαρή άμφισβήτηση πού έχει δεχτεί, ιδιαίτερα από άτομα πού άνήκουν σέ ομάδες του περιθωρίου ή μειονότητες, έθνότητες κ.λπ., είναι τό ούμανιστικό, μέ τή γνώριμη έμφασή του στίς μιμητικές ιδιότητες του κειμένου ή/και της παράστασης. Τό άμέσως έπόμενο είναι τό φορμαλιστικό (ρωσικό, νεοκριτικό και δομικό), μέ τούς προβολείς του στραμμένους στήν άνάλυση των ρηματικών, δομικών, συντακτικών και σημαντικών στοιχείων ενός έργου τέχνης. Τελευταίο είναι τό μεταδομικό ή μεταμοντέρνο, μέ τό ένδιαφέρον του επικεντρωμένο στήν έξέταση, μεταξύ άλλων, των ιδεολογημάτων και των κοινωνικών συμβάσεων πού δρίσκονται κρυμμένα ή παραπονημένα μέσα σέ κάθε λογοτεχνική ή θεατρική έκφραση (έδω άκριδώς θά συναντήσουμε και τούς πολυσυζητημένους, τώρα τελευταία και στή χώρα μας, «-ισμούς», άποδομισμός, φεμινισμός, μεταμαρξισμός, λακανισμός, νεο-ιστορισμός κ.λπ.). Βέβαια, πρós άποφυγή παρερμηνειών, πρέπει νά πούμε ότι, όπως όλοι οι έγκριτοι «-ισμοί» του παρελθόντος, έτσι και οι σύγχρονοι δέν παραπέμπουν ύποχρεωτικά σέ κάποια «σχολή» σκέψης μέ άύστηρές προδιαγραφές και νόμους, αλλά μάλλον σέ ένα γενικότερο πνευματικό κλίμα. Είναι ένα είδος σειсмоγράφου, πού καταγράφει τίς δονήσεις συγκεκριμένων ιστορικών στιγμών και ως εκ τούτου δέν μπορεί παρά νά διαφοροποιείται και νά άνασυντάσσεται διαρκώς. Όσο γιά τόν έντοπισμό των βασικών διαφορών πού έμφιλοχωρούν στα διάφορα θεωρητικά «στρατόπεδα», πού ύπάρχουν και είναι πολλές και σημαντικές, ίσως θά μās βοηθούσε νά δούμε τά πράγματα κάπως καλύτερα και πιό συγκροτημένα εάν μελετούσαμε πιό προσεκτικά τόν τρόπο μέ τόν όποιο κάθε θεωρία ξεχωριστά σχολίασε τίς σχέσεις συγγραφέα-κειμένου, (παράστασης)-κοινου. Γύρω από αυτό τόν άξονα πιστεύω πώς έχουν, λίγο έως πολύ,

περιστραφεί όλες οι θεωρητικές αναζητήσεις, διαφοροποιήσεις και τοποθετήσεις.

Ο ούμανισμός, για παράδειγμα, εστιάζει όλη σχεδόν την προσοχή του στον συγγραφέα. Ο καλός συγγραφέας, υποστηρίζεται, είναι αυτός που κατορθώνει να δώσει λογοτεχνική ή, εφόσον μιλούμε για θέατρο, δραματική υπόσταση στις εσωτερικές λειτουργίες και συγκρούσεις τόσο του έαυτού όσο και της κοινωνίας. Συνέπεια αυτής της λογοκεντρικής θέσης ήταν και η καθιέρωση της βιογραφίας των συγγραφέων (άγνωστη μέχρι και τη ρομαντική περίοδο) ως σημαντικό στοιχείο στην αξιολόγηση των έργων τέχνης (έν πολλοίς, έλεω Φρόντ). Βέβαια, όπως θα τονίσουμε εκτενέστερα και παρακάτω, οι σχέσεις ενός λογοτεχνικού ήρωα ή μιάς δραματικής κατάστασης με τον έξωτερικό κόσμο, όσο φυσιολογική και αναμενόμενη φαντάζει, κάθε άλλο παρά δεδομένη είναι (τουλάχιστον όπως την αντίληφθηκαν και τη χειρίστηκαν ως «δεδομένη» νατουραλιστές και ρεαλιστές συγγραφείς, σκηνοθέτες κ.λπ. την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης). Από την άλλη, ωστόσο, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη σημασία που έχει το μιμητικό μοντέλο στην αξιολόγηση της τέχνης. Για παράδειγμα, για να καταλάβουμε καλύτερα τις δραματικές φιγούρες που δεσπόζουν σε ένα σύγχρονο έργο, όπως αυτό της Έλεν Σίξους, *Τό Πορτρέτο της Ντόρα*, λ.χ., σίγουρα βοηθά η γνωριμία μας με τον Φρόντ και τη γνωστή περίπτωση της «Ντόρα». Κι όχι μόνο. Κάθε μιμητικό λογοτέχνημα ή θεατρικό έργο μάς καλεί να συγκρίνουμε και να αξιολογήσουμε τους χαρακτήρες του ή τις καταστάσεις που δραματοποιεί με βάση αντίστοιχα λήμματα από τον έξωτερικό κόσμο. Η επιτυχία της μίμησης κρίνεται ανάλογα με το βαθμό πιστότητας που εμφανίζει με το πραγματικό αντικείμενο της αναπαράστασης.

Με τη φορμαλιστική θεωρία, που ακολουθεί, «εξορίζεται» ο συγγραφέας και διαταράσσονται οι στενές σχέσεις κειμένου/κοινωνίας. Τώρα την πρωτοκαθεδρία έχει το κείμενο ως αυτόνομη και αισθητικά ολοκληρωμένη μονάδα. Και εδώ, όπως και στην περίπτωση του ούμανισμού, ο δέκτης αποκλείεται ή, μάλλον καλύτερα, περνά σε δεύτερη μοίρα. Η δυνατότητα αξιολόγησης σ' αυτή την περίπτωση βασίζεται στην ύπαρξη ενός σταθερού κειμένου, ως επίσης και στην ύπαρξη ορισμένων προδιαγεγραμμένων τρόπων πρόσληψης, κατανόησης και έρμηνείας. Δεν υφίσταται ο «πληθυντικός της ανάγνωσης», ούτε ο δέκτης (παρ)ερμηνευτής. Η βασική θέση των φορμαλιστών επικεντρώνεται στην άποψη ότι οι λογοτεχνικές φιγούρες και οι καταστάσεις που τις φιλοξενούν δεν είναι «σάν και μιάς», αλλά αυθαίρετα δημιουργήματα, σταθμευμένα μέσα σε ένα καλά οργανωμένο αφηγηματικό ή δραματικό πλαίσιο, το οποίο από μόνο του μάς θέτει τά όρια και τις δυνατότητες της έρμηνείας τους. Στην περίπτωση αυτή οι χαρακτήρες χάνουν την πρωτοκαθεδρία που είχαν στο ούμανιστικό μοντέλο και κλείνονται μέσα στον δικό τους, έντεχνο κόσμο και στη δική τους μοναδικότητα. Ένδεικτικό παράδειγμα (όχι όμως απόλυτο) αποτελούν ορισμένα έργα από το θέατρο του παραλόγου και από την ιστορική πρωτοπορία, μεταξύ άλλων, όπου δεσπόζουν χαρακτήρες-τύποι-καρικατούρες με ονόματα όπως, Μάτι, Αυτί, Κύριος Μηδέν, Άριθμός Ένα, κ.λπ. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι χαρακτήρες δεν θνυμίζον αληθοφανείς ανθρώπινες φιγούρες («σάν και μιάς»), όπως κατ' αναλογία, οι καταστάσεις που διώνουν κάθε άλλο παρά ταυτόσημες είναι με κά-

ποιο έξωτερικό ερέθισμα. Η σκηνική τους παρουσία παίρνει εδώ διαστάσεις μεταφορικές, συμβολικές κ.λπ.

Τέλος, ο μεταδομισμός (ή μεταμοντερνισμός), για να δημιουργήσει χώρο να ακουστεί, αποδομεί τη φορμαλιστική αντίληψη περί κειμένου (ιδιαίτερα την άποψη περί της ενότητας και αυτονομίας του, ως επίσης και της ιδεολογικής του «αδιαφορίας») και προβάλλει την ιδέα ότι το κείμενο είναι ένα σώμα άσταθές, που διαρκώς αλλάζει από μία ιστορική περίοδο σε κάποια άλλη· χαρακτηρίζεται από πολυμορφία, κουβαλά μέσα του λογίων λογίων ιδεολογήματα και πολλές φορές ψήγματα αντιφατικών λόγων, που κυκλοφορούν στον προφορικό και γραπτό λόγο. Ο μεταδομισμός αντιτίθεται στην ιδέα της αντικειμενικής αναπαράστασης ανθρώπων και καταστάσεων. Τά σημεία, κατά τους μεταδομιστές, είναι φορείς ιδεολογίας· όχι οποιασδήποτε ιδεολογίας, αλλά μιάς ήγγεμονικής/κυρίαρχης ιδεολογίας, η οποία χειρίζεται τά σημεία και τους κώδικες της καθημερινότητας με τέτοιο τρόπο ώστε να επιβάλλει συγκεκριμένες αντιλήψεις γύρω από την τάξη, τη φυλή, το είδος κ.λπ. Για τους μεταδομιστές ο συγγραφέας, ο πάλαι ποτέ κυρίαρχος στις εκτιμήσεις των ούμανιστών, «είναι νεκρός», με άλλα λόγια, δεν είναι πλέον ο έλεγκτής του νοήματος. Από τη στιγμή που το δημιουργημά του εγκαταλείπει το γραφείο του, άρνείται οποιαδήποτε πατρότητα, με την έννοια ότι τώρα σημασία αποκτά η ατομική ανάγνωση του κάθε δέκτη ξεχωριστά, με βάση την παιδεία του, το φύλο του, την οικονομική του κατάσταση κ.λπ. Δηλαδή, με την ανάδειξη του δέκτη σε ρυθμιστική (έρμηνευτική) μονάδα, νομιμοποιείται και η «ανάγνωση της διαφορετικότητας», από την οποία απουσιάζει ή φωνή του Θεού-Κριτή. Όλα πλέον είναι ανοικτά και διαθέσιμα για λογίων-λογίων έρμηνείες και παρερμηνείες. Φιγούρες που για χρόνια αντιμετώπιζονταν ως ρεαλιστικές, σήμερα «αποδομούνται» και προβάλλονται άλλοτε ως φορείς ανισότητας, άλλοτε ως φορείς αποικιοκρατικών ιδεολογημάτων, ρατσιστικών και σεξιστικών προκαταλήψεων κ.λπ. Για παράδειγμα, πολλές γυναικείες ή «τρικοσμικές» φιγούρες, όπως τις συναντούμε στο έργο του Ε.Μ. Φόρστερ, του Ζόζεφ Κόνραντ, του Μπ. Σώ, του Τ. Ουίλιαμς, του Στρίντμπεργκ κ.λπ. αποκτούν άλλες ιδεολογικές, κοινωνικές και αισθητικές διαστάσεις στα χέρια μεταμοντέρνων μελετητών, όπως ο Τζαίημσον, ο Σαϊντ, ο Ουάιτ, ή Ιριγκαράι, ο Μπάμπα (Bhabha), ο Μπαρούχα (Bharucha).

Αυτές λίγο-πολύ είναι οι σημαντικότερες θεωρητικές τοποθετήσεις των τελευταίων εκατό περίπου ετών, γύρω από τις οποίες πλέκονται δεκάδες άλλες, μικρότερου βεληνεούς, «σχολές». Θέλοντας εδώ να υποστηρίξω τη χρησιμότητα της θεωρίας, και δη της πιο σύγχρονης, σπεύδω να σημειώσω, έστω και με μία διάθεση αφορισμού, ότι κανένα δημιουργήμα, θεατρικό ή άλλης μορφής, δεν είναι κάτι τό δεδομένο, τό «ιερό»· ήτοι, κάποιο αμετάλλαχτο παράγωγο της Φύσης. Για να δανειστώ από τον Μπρέχτ, όλα είναι ανθρώπινα κατασκευάσματα (πνευματικά ή άλλης μορφής), που εξηγούνται (ή παρεξηγούνται), έρμηνεύονται (ή παρερμηνεύονται) μέσα από συγκεκριμένες θεωρήσεις (αισθητικής, φιλοσοφικής, κοινωνιολογικής ή άλλης μορφής). Άλλως πώς, δεν υπάρχει κάποια απόλυτη («μία») αλήθεια, ούτε μία πιστή μίμηση ενός έσαει παγιωμένου και μοναδικού κόσμου ή επιστημονική αντικειμενικότητα (όπως την όραματίστηκε ο Ζολά, άς πούμε) ή «όρθος», άδιαμφισβήτητος έρμηνείας (κατά τό πρότυπο ορισμένων νεοκριτικών, όπως ο Γουίμσατ λ.χ.). Όπως, κατ' ανάλογο τρό-

πο, δέν υπάρχουν και άμετακίνητα δεδομένα/κριτήρια είτε για τόν κριτικό είτε για τόν ιστορικό, και άσφαλώς ούτε για τόν κατασκευαστή του θεάτρου, τό σκηνοθέτη κ.ο.κ. Όπως οί λογοτεχνικές και οί θεατρικές περίοδοι χαρακτηρίζονται από μία ρευστότητα, από κάτι πρωτεύικό και συνεχώς μεταβαλλόμενο, έτσι και τά ίδια τά έργα, και ιδιαίτερα οί εφήμερες παραστάσεις πού τούς δίνουν σκηνική υπόσταση, αλλά και ή όλη φιλολογία πού τίς περιβάλλει (ταξινομήσεις, αξιολογήσεις, όμαδοποιήσεις κ.λπ.), δέν μπορεί νά είναι κάτι μόνιμο και άσφαλώς ούτε τυχαίο, αλλά «παράγωγο» τής εργασίας και έρμηνευτικής διαδικασίας ενός μελετητή/παρατηρητή/ιστορικού/κριτικού κ.λπ. Κατά συνέπεια, λοιπόν, τό έρώτημα «πώς» δημιουργούνται/κατασκευάζονται όλα αυτά τά έργα (ή οί «σχολές» ή οί «περίοδοι» πού τά φιλοξενούν) άποκτά μεγάλη σημασία, πράγμα πού σημαίνει πως για νά άπαντηθεί τό παραπάνω έρώτημα επιβάλλεται ή γνωριμία μας μέ κάποιους θεωρητικούς προβληματισμούς γύρω από τό πνεύμα τής αντίστοιχης έποχής (Zeitgeist).

Δεύτερον: Δέν υπάρχει καμιά θεατρική και γενικότερα λογοτεχνική προσέγγιση πού νά μή βασίζεται σέ κάποια θεωρητική εκτίμηση τών πραγμάτων, δηλαδή, νά λειτουργεί στό κενό ή έντελώς άνεξάρτητα. Συνειδητά ή άσυνειδητα, όλο και κάποια θεωρία χρησιμοποιείται για νά ταξινομηθεί ή νά επεξηγηθεί τό σύνολο μίας παράστασης, κάποιο στυλ παιξίματος, κάποιες ιδέες, ή θεματολογία ενός έργου, τά μοτίβα του, οί χαρακτηρισές του, άκόμη και οί σχέσεις σκηνης/πλατείας. Άσφαλώς υπάρχει και ή έμπειρισμός, ή έντυπωσιολογία, ή συγκίνηση κ.λπ., μόνο πού αυτά τά στοιχεία καμιά σχέση δέν έχουν μέ τήν επιστημονική μελέτη τών λογοτεχνικών και θεατρικών φαινομένων, άφού άποτελούν στιγμιαίες ή αυθαίρετες εκτιμήσεις (άρα έπισφαλείς), πού δέν άντέχουν τό βάρος μίας σοβαρής κριτικής. Άπλώς έξυπηρετούν, όρισμένες φορές, τίς άνάγκες κάποιας ήμερήσιας έφημερίδας ή τίς προσδοκίες ενός συγκεκριμένου κοινού ή, τέλος, προοδίδουν τήν άνεπαρκεια του ίδιου του γράφοντος.

Τρίτον: Τό θέμα δέν είναι κατά πόσο κάποιος καταφεύγει στή θεωρία για νά στηρίξει τίς άπόψεις του, νά επικρίνει μία παράσταση ή σκηνοθετική άποψη, αλλά κατά πόσο έχει πλήρη επίγνωση τών θεωρητικών εργαλείων πού χρησιμοποιεί. Έφόσον είμαστε, μέχρις ενός σημείου τουλάχιστον, «καταδικασμένοι» νά χρησιμοποιούμε και τή θεωρία στίς τελικές μας εκτιμήσεις και άποτιμήσεις, τό καλύτερο και τό πλέον έποικοδομητικό πού θά μπορούσαμε νά πράξουμε, ένδεχομένως, είναι νά λειτουργούμε συνειδητά μέσα στό θεωρητικό χώρο, έτσι ώστε οί παραπομπές και τά δάνειά μας νά έχουν και τό άνάλογο βάρος και τή δέουσα σοβαρότητα. Διαφορετικά, κινδυνεύουμε νά παγιδευτούμε σέ γενικόλογα και σκοτεινά άποφθέγματα και κατά συνέπεια νά παγιδεύσουμε τούς άναγνώστες (ή θεατές) μας και, βέβαια, νά άδικήσουμε τό αντικείμενο τό όποιο ύποτίθεται ότι κρίνουμε ή από τό όποιο έμπνεύμαστε.

Τέταρον: Από τά παραπάνω συνάγεται ότι ή πρακτική και ή θεωρητική άνάγνωση ενός κειμένου ή μίας παράστασης είναι πράξεις άλληλένδετες· μέ κανένα τρόπο δέν άλληλοαναίρουνται, έφόσον φυσικά διατηρούνται οί δέουσες ίσορροπίες. Παρόλες τίς ένστάσεις πού ένδεχομένως μπορεί νά έχει ένας σκηνοθέτης, φέρ' εϊπείν, αναφορικά μέ τή σημασία τής θεωρίας στό στήσιμο μίας παράστασης, δέν υπάρχει κάποια άπόλυτα έλεύθερη άνάγνωση ή έρμηνεία, άπαλλαγμένη από

θεωρητικές προκαταλήψεις ή προδιαγραφές. Όλλως εϊπείν, δέν υπάρχει καμιά «άθωότητα» στά σημεία και τούς κώδικες πού τόν περιβάλλουν και από όπου έμπνέεται. Όλα έχουν ήδη ειπωθεί πριν από αυτόν, και όχι ύποχρεωτικά για αυτό. Όλα κουβαλούν μέσα τους τίς «προ-εγγραφές» τους, πράγμα πού σημαίνει ότι κάθε άνάγνωση (σκηνοθετική ή άλλης μορφής) είναι εκ τών προτέρων (ήδη) πλαισιωμένη και θεωρητικά. Πρόκειται φυσικά για μιά άλληλοεξάρτηση πού, για νά είμαστε άκριβοδίκαιοι, άποβαίνει στό τέλος σέ όφελος και τών δύο πλευρών. Η όποιαδήποτε μονομέρεια μόνο άρνητικά άποτελέσματα μπορεί νά έχει. Πολλές θεωρήσεις θά ήταν άχρηστες χωρίς τά κείμενα ή τίς παραστάσεις για νά τίς στηρίξουν, και τό αντίθετο. Θεωρητικά εργαλεία και σκέψεις μās βοηθούν νά ανακαλύψουμε περισσότερο πλούτο στά κείμενα, μās βοηθούν νά κάνουμε συγκρίσεις και (δια)κρίσεις. Όσο πιο πολλά γνωρίζουν οί φοιτητές για τόν έξπρεσιονισμό, για παράδειγμα, τόσο πιο καιρίες και συνθετικές θά είναι και οί αναλύσεις άτομικών έργων ή παραστάσεων. Μέ άλλα λόγια, αυτό πού χρειάζεται δέν είναι ή άπόρριψη του ενός ή του άλλου, αλλά ένας πιο έποικοδομητικός διάλογος άνάμεσα στή δημιουργική πράξη και τήν κριτική από τή μιά και τή θεωρία από τήν άλλη, έτσι ώστε νά άναδειχθεί ό πλούτος και ή προσφορά όλων τών έμπλεκόμενων. Ρήσεις του τύπου, ό άποτυχημένος συγγραφέας γίνεται κριτικός ή ό κάθε θεωρητικός είναι «μεταπράτης» ιδεών, είναι τουλάχιστον φαιδρές, εάν όχι «ύποπτες».

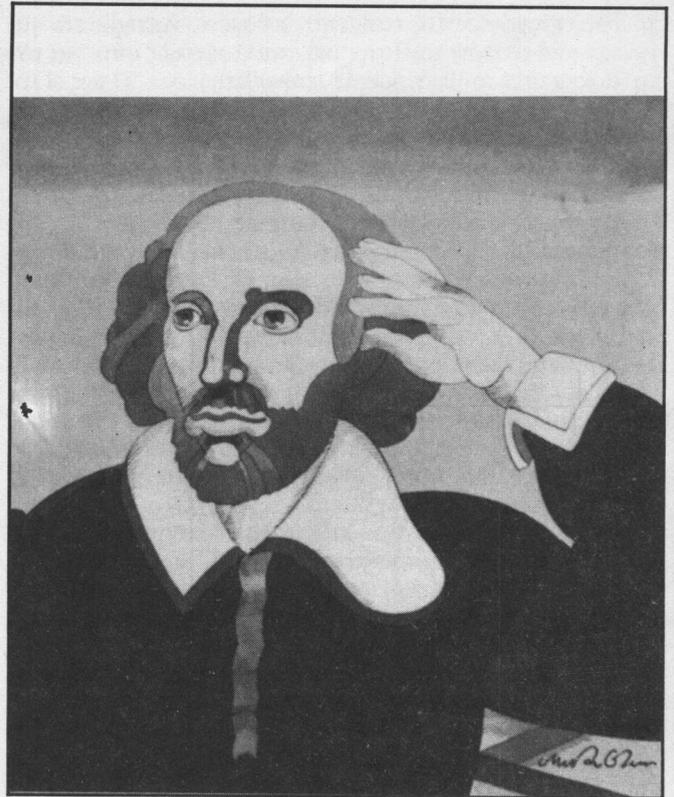
Πέμπτο: Όπως και στίς προηγούμενες σχέσεις, έτσι και στίς σχέσεις θεωρίας και λογοτεχνικής ή θεατρικής ιστορίας, οί πορείες είναι άλληλοσυμπληρούμενες. Η θεατρική ιστορία, για παράδειγμα, από τούς αρχαίους Έλληνες μέχρι σήμερα, δέν ήταν ποτέ ένα σωμα άνεξάρτητο, πού έγραφε άπρόσκοπτα ή από μόνο του τή δική του ιστορία, αλλά ένα σωμα έν πολλοίς διαμορφωμένο και έκλογικευμένο από τή θεωρία, τίς έπεμβάσεις της και τά περιγράμματά της. Χωρίς τήν *Ποιητική* του Άριστοτέλη, για παράδειγμα, είναι βέβαιον ότι ή ιστορία τής τραγωδίας και τής κωμωδίας, όπως έχει καταχωρηθεί στίς θεατρικές σελίδες τόσων αιώνων, θά ήταν έντελώς διαφορετική. Άσφαλώς, τά έργα γράφουν τή δική τους ιστορία. Όμως, μέ ένα θεωρητικό πόνημα όπως ή *Ποιητική*, όλη αυτή ή άνεξάρτητη θεατρική παραγωγή ξαφνικά άποκτά κανόνες, πλαίσια, ιεραρχίες, συγκεκριμένες άξιες, δρομολόγια κ.λπ. Μέ άλλα λόγια, και μέ άφετηρία τό παραπάνω παράδειγμα, μπορούμε νά πούμε ότι ή ιστορική γνώση (είτε αυτή είναι πολιτική, κοινωνιολογική ή έντεχνη) στήν ούσία δέν προβάλλει πραγματικά γεγονότα του παρελθόντος. Δέν μās μεταφέρει τήν αντικειμενική πραγματικότητα, όπως ένδεχομένως νά ύποστηρίζαν κάποιοι νατουραλιστές και ρεαλιστές. Αυτό πού φτάνει σέ μās (ως έγκριτο σημείο άναφοράς και άποτίμησης) έχει ήδη «φιλτραριστεί» πρώτα μέ τή βοήθεια θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων πού έπέλεξαν οί ιστορικοί για νά τακτοποιήσουν τά εύρήματά τους. Διαφορετικά διατυπωμένο: ή ιστοριογραφία δομείται· συνεπώς δέν άναπαράγει τό «άληθινό» παρελθόν, αλλά προσφέρει διανοητικά (άρα αυθαίρετα) κατασκευάσματα πού βασίζονται σέ όρισμένες θεωρίες ή προσφέρει μιά ιστορική έκδοχή άνάμεσα σέ πολλές άλλες, έξίσου πιθανές (ή άπίθανες). Τό έργο του έννημερωμένου μελετητή, λοιπόν, είναι νά έξετάσει τούς τρόπους λειτουργίας τής θεωρίας στό γράψιμο τής θεατρικής (και όχι μόνο) ιστορίας και όχι ή άπόρριψή της.

Έκτο: Προέκταση του παραπάνω συλλογισμού είναι και

ή σκέψη πού λέει ότι κανένας «κανόνας» δεν δημιουργείται στο κενό ή σε κάποιο χρυσελεφάντινο πύργο. Όπως και κανένα έργο ή παράσταση δεν λειτουργεί στο κενό ή μέσα από κάποια γενικόλογα (ή «αιώνια») μηνύματα. Κάθε κανόνας καθρεφτίζει και κάποια ευρύτερη θεώρηση ανθρώπων και πραγμάτων, εκείνη τή συγκεκριμένη ιστορική στιγμή πού συλλαμβάνεται και άρθρώνεται. Έτσι, λοιπόν, και σε αυτή τήν περίπτωση όφείλουμε νά λάβουμε υπόψη μας τά «άόρατα» κριτήρια πού διαμορφώνουν ένα θεατρικό κανόνα (συγγραφικό, παραστασιολογικό κ.λπ.). Και αυτά τά κριτήρια πηγάζουν και πάλι από κάποια θεώρηση του κόσμου και τών έπικοινωνιακών και ιδεολογικών/αίσθητικών του κωδίκων. Η θεωρία είναι αυτή πού ουσιαστικά καθορίζει ποιά κείμενα (και παραστάσεις) μπορούν νά ένταχθούν στον κανόνα και ποιά νά αποκλειστούν. Κανένα κείμενο (ή παράσταση) δεν διεκδικεί αυτόδικαίως τή θέση του στον κανόνα. Από τή στιγμή πού δεν υπάρχουν κάποιες έγγενεις ή θεόσταλτες άξιες πού, είτε έτσι είτε άλλιως, έχουν πάντοτε θέση στο χώρο τών θεατρικών ιστοριών, κάθε κανόνας είθισται νά έρμηνεύεται ως τό αποτέλεσμα έπιλογών και άπορρίψεων πού έχουν ως βάση τή θεωρία. Μέ άλλα λόγια, κάθε κανόνας μεταμορφώνεται ανάλογα μέ τίς μεταμορφώσεις πού εμφανίζονται οι θεωρητικές κατευθύνσεις. Διαφορετικά άντιλήφθηκε τό τραγικό ό Άριστοτέλης, διαφορετικά ό Ντράιντεν και διαφορετικά ό Κορνέιγ. Ένδεικτικό παράδειγμα, ίσως και άκραίο, άποτελεί ή δραματική θεωρία τών Γάλλων νεοκλασικιστών, όπου, ούτε λίγο ούτε πολύ, τό θέατρο έγκιβωτίστηκε μέσα σε άκομψους και άσχηρότατους κανόνες-καθρέφτες μιās νέας Γαλλίας, μιās Γαλλίας μέ πρωτόκολλα συμπεριφοράς, όμιλίας, κίνησης κ.λπ. Στην περίπτωση αυτή (πού δεν είναι ή μοναδική), ό ρόλος τής θεωρίας υπήρξε καταλυτικός, σε σημείο νά υποδεικνύει στους συγγραφείς τρόπους γραφής και άσφαλώς σκέψης.

Έβδομο: Μέ όλα όσα έχουν προαναφερθεί, μπορούμε νά συμπεράνουμε ότι ή μελέτη τής θεωρίας σήμερα, τουλάχιστον στα πανεπιστήμια, είναι άναπόφευκτη, εάν όντως θέλουμε νά άνήγουμε στή συνομοταξία τών άνεπτυγμένων και εκπαιδευτικά ένημερωμένων λαών. Άνεξάρτητα από τίς άντιστάσεις και τίς διαφωνίες, πού έξακολουθούν νά είναι πολλές (έστω και άτεκμηρήστες καμιά φορά), τά περισσότερα βιβλία πού κυκλοφορούν στή διεθνή άγορά δεν μπορούν νά γίνουν κατανοητά εάν κάποιος δεν έχει έστω και μιá στοιχειώδη σχέση μέ τή θεωρία. Όσο καλύτερα γνωρίζει ένας φοιτητής κανόνες και άρχές τόσο πιό εύκολα διαθάζει ένα κείμενο και τό άνάλυει ή παρακολουθεί και σχολιάζει μιá παράσταση. Άκόμη, τό γεγονός ότι ή θεωρία δεν περιορίζεται μέσα στα άσχηρά όρια μιās ειδικότητας, αλλά άντίθετα, θέτει ευρύτερα έρωτήματα πού σχετίζονται και μέ άλλες ειδικότητες, βοηθά στή καλύτερη και άποδοτικότερη άντιμετώπιση τών κειμένων, αλλά και τών πολιτισμών. Τούτο σημαίνει ότι ό συσχετισμός λογοτεχνικών ή θεατρικών σπουδών και τών άντίστοιχων πολιτισμικών και γλωσσολογικών είναι άναγκαίος. Η άνάπτυξη τών διεπιστημονικών σπουδών είναι δυνατή μόνο μέ τή βοήθεια τής θεωρίας. Όσο δεν άναπτύσσεται ή θεωρία δεν μπορούν νά άναπτυχθούν και οι διεπιστημονικές σπουδές, πού άπαιτούν ένα διακεμενικό ή δια-πολιτισμικό πλαίσιο για νά τίς στηρίξει και νά τίς έννοηματούσει.

Όλοκληρώνοντας, νά πούμε ότι οι θεωρίες, τά μοντέλα και οι μεταγλώσσες έχουν περισσότερα πλεονεκτήματα από μειονεκτήματα. Τό βασικό πλεονέκτημά τους είναι, όπως είπαμε,

ότι μπορούν νά λειτουργήσουν ως εύχρηστα εργαλεία άνάλυσης, σύγκρισης, κατανόησης και περιγραφής. Βοηθούν τόν μελετητή νά αναγνωρίσει και νά σχολιάσει έμπεριστατωμένα και έπιστημονικά τά δομικά στοιχεία ενός έργου, τίς λειτουργίες του, τά ιδεολογήματά του, τούς χαρακτηρισμούς του, τά μοτίβα του κ.λπ. Επίσης, προσφέρουν τή δυνατότητα κατηγοριοποίησης κειμένων, παραστάσεων κ.λπ. έντοπίζουν διαφορές και όμοιότητες και εν γένει έκλογικεύουν τό «άτίθασο» καλλιτεχνικό σώμα μέ τίς δεκάδες τάσεις και τίς πολλές αποκλίσεις. Ίδιαιτερα σήμερα, μέ τή διασπορά και τήν τάση προς τήν έτερότητα πού εμφανίζει ό παγκόσμιος πολιτισμός, οι σύγχρονες θεωρίες, παρόλα τά έγγενή προβλήματά τους, δεν παύουν νά προσφέρουν τά άναγκαία μέσα όργάνωσης και συστηματοποίησης τής γνώσης.

Βέβαια, ούδέν καλό άμιγές κακού. Και εδώ υπάρχουν τά μειονεκτήματα. Για παράδειγμα, ή δύσκολη όρολογία τής θεωρίας, πού πολλές φορές συνορεύει μέ τήν εκζήτηση, είναι ένα πρόβλημα πού άκόμη ταλανίζει τό χώρο και άπωθεί πολλούς μελετητές. Επίσης, ή δυσκολία κατανόησης όρων και προβληματισμών έχει και αυτή τό μερίδιό της στις κατά καιρούς επιθέσεις πού δέχεται. Άκόμη, οι πολλές θεωρίες, πού άνταγωνίζονται ή μιá τήν άλλη στήν προσπάθειά τους νά επιβληθούν, δυσχεραίνουν πιό πολύ τό έργο εμπέδωσής τους, άφου ό άναγνώστης χάνεται μέσα σε άτραπούς δαιδαλώδεις και πολλές φορές σκοτεινές.

Παρόλα αυτά, όμως, ή θεωρία έξακολουθεί νά είναι ένα «άναγκαίο κακό». Άκόμη και στήν περίπτωση του παρεξηγημένου μεταμοντερνισμού, δεν δικαιολογούνται άφορισμοί και

ἀκραίες ἀρνητικές τοποθετήσεις, σάν και αυτές πού ἐπανελημμένως συναντούμε, τή στιγμή πού ἤ ἐν λόγω θεωρία, παρόλη τή «σκοτεινότητα» πού ἐνίοτε χαρακτηρίζει κάποια στοιχεία της, ἔχει προσφέρει πολλά χρήσιμα ἐργαλεία γιά τή μελέτη και τήν οὐσιαστικότερη ἀνάλυση πολλῶν φαινομένων τῆς ἐποχῆς μας. Ἀς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι στόν μεταμοντερνισμό ὀφείλουμε τή μελέτη τῆς μειονοτικής γραφῆς, τῆς ἀντιαποικιοκρατικής ἰδεολογίας και αἰσθητικῆς, τοῦ best seller, τῆς pop art, τῆς λαϊκῆς κουλτούρας, τῶν κόμικς, τῆς ἐκλαϊκευτικῆς βιογραφίας, τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας, τῆς παραλογοτεχνίας, τῆς συναίρεσης κλασικῶν και λαϊκῶν παραδόσεων (χώροι ἐρευνας πού ἐλάχιστα γνωρίζαμε πρὶν ἐμπλακοῦν μέ αὐτούς οἱ νέοι θεωρητικοί). Εἴτε μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι, ζοῦμε μέσα σ' αὐτή τήν πολυπολιτισμική κουλτούρα και χωρίς τήν ἀνάλογη θεώρηση ἢ ὀποιαδήποτε ἐκτίμησή της θά εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων λειψή. Συνεπῶς, δέν νοεῖται σήμερα Τμήμα Θεατρικῶν ἢ Φιλολογικῶν Σπουδῶν, λ.χ., χωρίς καλή θεωρητική κάλυψη. Ἐχουν ἀλλάξει πλέον οἱ σχέσεις και οἱ ἰσορροπίες. Ὅπως ἔχουν ἀλλάξει και οἱ ἐιδικεύσεις, ὁ ἐπαγγελματικός προσανατολισμός, τά μαθήματα πού προσφέρονται στά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα κ.λπ. Ὅλα, καλῶς ἢ κακῶς, βρῖσκονται ὑπό αἴρεση ἢ ἐπανεξέταση. Βρισκόμαστε πλέον πρὸ τῶν πυλῶν μιᾶς νέας πραγματικότητας πού ζητεῖ ἢ, μᾶλλον, ἐπιβάλλει τά δικά της μέτρα και σταθμά. Ἡ ἀπόρριψη τῆς ἐσσησιαλιστικῆς ὀντολογίας ζητεῖ πλέον συνεχεῖς ἀναθεωρήσεις τῆς ἱστορίας και τῆς ἰδεολογίας, ἀκόμη και τῆς ταυτότητας, τῆς ἐθνικότητας, τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων κ.λπ. Γι' αὐτό ἔχει σημασία ἡ σοβαρή μελέτη τῆς σύγχρονης θεωρίας. Αὐτή εἶναι πού ἔχει ἀνοίξει δρόμους γιά τήν ἐπανεξέταση πολλῶν παγωμένων ἀντιλήψεων πού εἴχαμε γιά τόν ἄνθρωπο και τόν κόσμο του. Καί ἀπό τή στιγμή πού τό θέατρο θέλουμε νά πιστεύουμε ὅτι ἐξακολουθεῖ νά εἶναι καθρέφτης τοῦ κόσμου μας, παράγοντας (και) ἰδεολογία μέσα ἀπό τήν (ἀνα)παραγωγή τοῦ πολιτισμοῦ, δέν μπορεῖ νά ἀγνοεῖ τίς ζυμώσεις αὐτές. Ἡ γνώση τῆς θεωρίας μπορεῖ νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο τοῦ θεάτρου νά δώσει πίσω στό θέατρο τό πολιτικο-κοινωνικό του στίγμα, και μάλιστα σέ μία ἐποχή πού ἡ ἰδεολογία και ἡ πολιτική στράτευση ὀλοένα και ὑποχωροῦν. Μέσα ἀπό τή γνωριμία του μέ τή θεωρία, ὁ σκηνοθέτης μπορεῖ εὐκολότερα νά ἀρθρώσει ἐναν ὑποψιασμένο πολιτικά σκηνικό λόγο, νά ἐπεκταθεῖ μέ περισσότερη σιγουριά και σέ ἄλλους χώρους (πολιτομικούς, ἐθνικούς, γεωγραφικούς κ.λπ.). Μέ ἄλλα λόγια, ἡ θεωρία, μέ τά ἐρωτήματα πού θέτει (και ἐφόσον, βέβαια, χρησιμοποιεῖται σωστά), δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις ἔτσι ὥστε και τό θέατρο νά μὴν παράγει ἀπλῶς γνώση (και ἀπόλαυση), ἀλλά και πολιτικά ὄντα· δηλαδή, ἕνα πολιτικό πεδίο δράσης, ὅπου ἡ γνώση δέν θά ἐμφανίζεται ὡς «ἰερή» και μοναδική, ἀλλά ὡς μέρος μιᾶς ποικιλίας ἀφηγήσεων και παραδόσεων, οἱ ὁποῖες θά ἐπανεξετάζονται ἰδεολογικά, πολιτικά και αἰσθητικά. Εἶναι και αὐτός ἕνας τρόπος σφυρηλάτησης ἑνός νέου διαλόγου ἀνάμεσα στή σκηνή και τήν πλατεία. Καί δέν εἶναι καθόλου ἀμελητέος. Γνωρίζουμε, ἄλλωστε, ὅτι αὐτό πού ζητεῖ, μεταξύ ἄλλων, ἕνα σύγχρονο θέατρο και μία σύγχρονη κοινωνικοπολιτική σκέψη και ἀγορά εἶναι ἄτομα πού διώνουν τή σημαστική κρίση τῶν ἡμερῶν μας. Καλῶς ἢ κακῶς, ἡ κοινωνία φαίνεται πῶς πλησιάζει (ἢ θέλει νά πλησιάσει), μετά ἀπό μία διαδρομή ἑκατοντάδων ἐτῶν, στό τέρας τῶν γνώριμων πολιτισμικῶν της συνόρων, ἤτοι στό τέρας τῆς εὐκολῆς (ἢ δύσκολῆς, δέν ἔχει σημασία) ἐθνικῆς τακτοποίησης τῶν πραγμάτων.

Τά πλαίσια, στίς ἐπίσημες τουλάχιστον ἐξαγγελίες, τίθενται διαρκῶς ὑπό ἀμφισβήτηση. Καί ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Πολάν Μπάρτ, αὐτό πού χρειάζεται πλέον τό ὑπό διαμόρφωση πλέγμα σχέσεων (πολιτικῶν, πολιτισμικῶν κ.λπ.) ἀνάμεσα στά σύγχρονα κράτη εἶναι μία ἐθνική γραφή πού νά ξέρει νά ἐρωτοτροπεῖ σωστά μέ τόν πληθυντικό τῶν σημείων· ἕνα «διακείμενο» ὅπου θά συναντῶνται, χωρίς νά ἀλληλοαναιροῦνται, χωρίς νά δυναμιτίζει τό ἕνα τό ἄλλο, και ἡ Δύση και ἡ Ἀνατολή, και τό Βόρειο και τό Νότιο, και τό ἐθνικό και τό ἀλλότριο. Ὅπως σημειώνει ἐνδεικτικά ὁ γάλλος συγγραφέας Ζάκ Λακαριέ, ἀπηχώντας ἐν μέρει τίς ἀπόψεις τοῦ συμπατριώτη του, «κουλτούρα εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού ἀρνεῖται τίς ὁμοιότητες, αὐτό πού σπάει τό κέλυφος τῆς παράδοσης, τήν ἀκίνησία τῶν ριζῶν, τοὺς καθρέφτες τῆς κλειστῆς μνήμης, εἶναι ὅλα αὐτά πού ἀρνοῦνται ἢ παρακάμπτουν αὐτό πού εἶναι ὁμοιο ἢ ὁμοειδές ἢ ταυτόσημο, γιά νά ἀναζητήσουν πάνω ἀπό ὅλα αὐτό πού εἶναι διαφορετικό. Τό νά εἶναι σήμερα κανεῖς καλλιεργημένος, δέν σημαίνει πλέον νά γνωρίζει νά διαβάξει τόν Ὅμηρο ἢ τόν Τάκτο ἀπό τό πρωτότυπο (αὐτό ἀνήκει στή σφαῖρα τῆς λογιόσύνης), δέν σημαίνει νά γνωρίζει ἀπ' ἔξω τά χημικά συστατικά τοῦ ἐδάφους τοῦ Ἄρη ἢ τοῦ Κρόνου, σημαίνει ἀπλῶς νά ἀναγνωρίζει τήν κουλτούρα τῶν ἄλλων, νά ἀναμετριέται μαζί της, δηλαδή νά τήν ἐρευνᾷ. Σημαίνει, ἐπίσης, ἂν χρειαστεῖ, νά ἀνακατεῦεται μαζί της, νά διαποτίζεται ἀπό αὐτήν. Τό νά εἶναι σήμερα κανεῖς καλλιεργημένος σημαίνει νά φέρονε μέσα του μέχρι τό θάνατό του πολλούς ἄλλους κόσμους πέρα ἀπό αὐτόν τῆς γέννησής του, σημαίνει νά ἀναζητᾷ, νά διεκδικεῖ τή διαφορᾷ, τήν ἀνομοιότητα».

Βέβαια, τό νά ἀσπαζόμαστε μία και μόνο θεώρηση ἀπορρίπτοντας ὅλες τίς ἄλλες ὡς ἀνεπαρκεῖς, εἶναι ἐξίσου ἐπιζήμιό μέ τό νά μὴν ἀσπαζόμαστε καμία. Ἡ καλύτερη θεωρία εἶναι αὐτή πού διατηρεῖ διαλεκτικές σχέσεις μέ ὅλες τίς ἄλλες, ἀναγνωρίζοντας τήν προσφορά και τή χρησιμότητά τους. Ἐνας μεταμοντερνισμός, λ.χ., χωρίς τό φορμαλισμό εἶναι ἐλλιπής· ὅπως και μία οὐμανιστική προσέγγιση χωρίς τόν ἰδεολογικό προβληματισμό τοῦ μεταμοντερνισμοῦ εἶναι ἐξίσου ἀνεπαρκής. Μέ ἄλλα λόγια, τό «μεικτό μοντέλο» εἶναι σέ σαφῶς καλύτερη θέση νά δικαιώσει θεωρητικά τόν πρωτεῖκό χαρακτήρα τῆς τέχνης και τῆς κοινωνίας γενικότερα, παρά ἕνα μονολιθικό και ἀκομψα περιοριστικό μοντέλο. Μπορεῖ νά ἀναζητεῖ ὁ μεταμοντερνισμός, λ.χ., τά ἰδεολογήματα πίσω ἀπό τή διαμόρφωση ἑνός δραματικοῦ χαρακτήρα, δέν παύει, ὡστόσο, ὁ χαρακτήρας νά εἶναι και ἕνα λεκτικό κατασκευάσμα, ὅπως εἶναι και μία μιμητική φιγούρα. Ὅπως, ἐπίσης, ἡ ἀποκλειστική προσήλωση στή μιμητική φυσιογνωμία τῶν σημείων εἶναι ἐξίσου ἐπιζήμια, ὅπως ἐπιζήμια εἶναι και ἡ στρουκτουραλιστική/στυλιστική. Γιά ὅλα ὑπάρχει και μία πιό σύνθετη διάσταση. Ἰδιαίτερα σήμερα, μέ τή δεδομένη πολυμορφία τοῦ πολιτισμοῦ μας, κανένα θεωρητικό μοντέλο ἀπό μόνο του δέν μπορεῖ νά καλύψει ἰκανοποιητικά τό πρωτεῖκό πνεῦμα τῶν καιρῶν. Ὅπως πρέπει νά ὑπάρχει ὑπέρβαση στά λογοτεχνικά εἶδη και τοὺς κανόνες τους, ἔτσι πρέπει νά ὑπάρχει συνεχῆς ὑπέρβαση και στή «μία» θεωρία. Τό ὅτι ὀδεύουμε σέ ἕνα «μετά» τόν μεταμοντερνισμό εἶναι καλό σημάδι.

ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἡ περίπτωση τοῦ Σεραφεῖμ Μάξιμου

τοῦ Σπύρου Μακρῆ

1. Μεσοπόλεμος/Μεταπολίτευση: μία συγκριτική θεώρηση

Ἡ συμβολή τοῦ μαρξιστῆ θεωρητικοῦ τοῦ Μεσοπολέμου Σεραφεῖμ Μάξιμου στήν ἐδραίωση, συγκρότηση καί ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης στήν Ἑλλάδα, ὡς ἰδιαίτερου χώρου ἔρευνας, μέ πικνότητα ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καί ὀριμότητα συγγραφικῆς παραγωγῆς,¹ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ὅπως ἔχει καθιερωθεῖ νά λέγεται σήμερα, εἶναι γεγονός. «Γενικότερα», ἔξάλλου, «κατά τό Μεσοπόλεμο (περίοδο πού χαρακτηρίζαν ἔντονος κοινωνικές καί πολιτικές συγκρούσεις γύρω ἀπό τή φύση τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα, καθώς καί ἰσχυρές πνευματικές ζημιώσεις πού πρῶτες, ὁσοδήποτε ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἔθεσαν κεντρικά ἐρωτήματα γιά τή φύση τῶν σχέσεων κράτους-κοινωνίας στή σύγχρονη Ἑλλάδα) παρατηρήθηκαν ἀρκετές ἐξελίξεις οἱ ὁποῖες συντέλεσαν στή τελική χειραφέτηση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, καί εἰδικότερα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης».²

Μέ τό παρόν ἄρθρο ἐπιχειροῦμε νά φωτίσουμε μία ἐκ τῶν ὀψεων αὐτῆς τῆς συμβολῆς, ἐξετάζοντας, συγκεκριμένα, ἄν καί κατά πόσο ἡ θεωρητική παραγωγή τοῦ Μάξιμου γιά τήν πολιτική συγκυρία τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσοπολέμου μπορεῖ νά προσφέρει στό σημερινό πολιτικό ἐπιστήμονα ἕνα ἐπαρκές ἀναλυτικό μοντέλο γιά τή μελέτη πρόσφατων περιόδων τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ὅπως εἶναι γιά παράδειγμα ἡ περίοδος τῆς μετάβασης ἀπό τή δικτατορία στή δημοκρατία, τό καλοκαίρι τοῦ 1974.

Ὁ Μάξιμος ὑπῆρξε ἀναμφίβολα ὁ πιό δομημένος θεωρητικός νοῦς τοῦ ἑλληνικοῦ μαρξισμοῦ στό Μεσοπόλεμο. Ἀντλώντας τά κριτικά του ἐργαλεῖα ἐναντία στό ἀστικό/φιλελεύθερο θεωρητικό στρατόπεδο κατευθεῖαν ἀπό τό μαρξισμό τοῦ Μάρξ, παρέκαμψε τόν κυρίαρχο τότε καί κατόπιν θεωρητικό δογματισμό τῆς σταλινικῆς ἐκδοχῆς τοῦ μαρξισμοῦ, παράγο-

ντας πολύτιμες ἀναλύσεις γιά τήν πολιτική κατάσταση τοῦ Μεσοπολέμου, ἰδιαίτερα σέ μία στιγμή ὀξείας κρίσης τοῦ ἀστικοῦ συστήματος ἐξουσίας.³ Ἡ συμβολή τοῦ Μάξιμου στή θεωρητική προβληματική τῆς δημοκρατικῆς μετάβασης ἐπικεντρώνεται στό ἔργο του «Κοινοδοῦλιο ἢ Δικτατορία» (1930). Στό ἐν λόγω ἔργο τίθεται μέ μοναδικό καί πρωτοποριακό τρόπο γιά τά διεθνή μαρξιστικά καί μὴ δεδομένα τῆς ἐποχῆς τό κρίσιμο ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ καπιταλιστικοῦ κράτους ἐκτάκτου ἀνάγκης μέ τό κανονικό ἀστικό κράτος.

Ὁ Μάξιμος πράγματι παράγει μία πρωτότυπη θεωρητική καί πολιτική σκέψη γύρω ἀπό τή φύση, τή δομή καί τά προβλήματα τοῦ κράτους στόν καπιταλισμό, παράλληλα μέ τούς μείζονες μαρξιστές θεωρητικούς τοῦ Μεσοπολέμου (Γκράμσι κ. ἄ.) καί πολύ πρὶν ὁ Νίκος Πουλαντζάς, στή δεκαετία τοῦ 1970, μέ τό «Φασισμός καί Δικτατορία» (1970) καί τήν «Κρίση τῶν Δικτατοριῶν» (1975), ἐπιχειρήσει νά συγκροτήσῃ μία νεομαρξιστική πολιτική θεωρία γιά τό καπιταλιστικό κράτος ἐν γένει.⁴ Τό σημαντικό, συνελπώς, στό «Κοινοδοῦλιο ἢ Δικτατορία» ἐγκεῖται στό γεγονός ὅτι ὁ Μάξιμος, μέ ἀφορμή τή διερεύνηση τῆς πολιτικῆς συγκυρίας τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσοπολέμου, διατυπώνει ἕνα μοντέλο ἀνάλυσης τῆς μετάβασης ἀπό τή δικτατορία στή δημοκρατία, τό ὁποῖο χρονικά προηγεῖται κατά πολύ τῶν νεομαρξιστικῶν θεωριῶν γιά τό σύγχρονο ἀστικό κράτος καί τῶν φιλελεύθερων ἢ πλουραλιστικῶν «Θεωριῶν τῆς Μετάβασης», πού ἐμφανίσθηκαν στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κατάρρευσης τῶν αὐταρχικῶν καθεστώτων στή Νότια Εὐρώπη,⁵ τό ὁποῖο στά βασικά του σημεῖα δείχνει νά ἔχει μία ὀρισμένη συγκριτική ἐφαρμογή στήν πολιτική συγκυρία τῆς μεταπολίτευσης τοῦ 1974.

Μέ τόν ὄρο Μεταπολίτευση στό παρόν ἄρθρο ἐννοοῦμε τήν

πολιτική, πολιτειακή και θεσμική στρατηγική της ανασυγκρότησης και νομιμοποίησης του άστικου τρόπου κυριαρχίας, που έλαβε χώρα τους πρώτους έντεκα μήνες της πολιτικής αλλαγής της 24ης Ιουλίου 1974.⁶ Αλλιώς, την πολιτική της δημοκρατικής μετάβασης που εφάρμοσαν οι κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή (ή προσωρινή κυβέρνηση της Έθνικής Ενότητας και η μόνιμη κυβέρνηση που προήλθε από τις εκλογές του 1974), στους τομείς της συγκρότησης της μεταδικτατορικής πολιτικής σκηνής, του καθεστωτικού ζητήματος, της πειθάρχησης/ένσωμάτωσης των Ένόπλων Δυνάμεων στην πολιτική έξουσία, της εκκαθάρισης των κρατικών μηχανισμών από τα ύπολειμματά της στρατιωτικής δικτατορίας (τό ζήτημα της αποχωντοποίησης) και της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1952.

Στό «Κοινοβούλιο ή Δικτατορία», γράφει ο Γιάννης Μηλιός, «αναλύεται μία από τις πιο πυκνές περιόδους της ελληνικής ιστορίας, από την επανάσταση στο Γουδί (1909) μέχρι το 1928, με ιδιαίτερη έμφαση στην περίοδο του "έθνικου διχασμού" (1915-17) και στην περίοδο που ακολούθησε τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Η πολιτική κρίση του Μεσοπολέμου αναδεικνύεται έτσι σε κυρίαρχο αντικείμενο ανάλυσης».⁷ Δύο κυρίως πράγματα πρέπει να επισημάνουμε εδώ όσον αφορά τη συγκριτική θεώρηση Μεσοπολέμου/Μεταπολίτευσης: α) η περίοδος 1909-1928 είναι πυκνή σε πολιτικά γεγονότα, γεγονότα καθοριστικά για τη διαμόρφωση της εξέλιξης της μορφής και του περιεχομένου του άστικου κράτους στην Ελλάδα. Τό ίδιο ακριβώς ισχύει και για την περίοδο 1949-1974, που προηγείται της Μεταπολίτευσης. Και στις δύο περιπτώσεις μία διαιρετική τομή (Έθνικός Διχασμός-Εμφύλιος Πόλεμος) προσδιορίζει τα όρια και τα αδιέξοδα της πολιτικής συγκυρίας, ενώ ο ρόλος του στρατού είναι πρωταγωνιστικός στην εναλλαγή των καθεστώτων δικτατορίας/δημοκρατίας, β) άμφότερες οι πολιτικές κρίσεις είναι σφοδρές, χρονικά παρατεταμένες και επιλύονται κάθε φορά «από τα δεξιά», προς τό συμφέρον των εκάστοτε κυρίαρχων τάξεων.

Τά παραπάνω συγκριτικά δεδομένα, χωρίς να ισοσκελίζουν τις δύο ιστορικές περιόδους, φωτίζουν τό διαχρονικό εύρος της προβληματικής του Μάξιμου περί της δημοκρατικής μετάβασης, ένισχύοντας την αρχική μας υπόθεση για τή θεωρητική έμβέλεια του μοντέλου του στην περίπτωση της Μεταπολίτευσης.

2. Κοινοβούλιο/Δικτατορία/Δημοκρατία/Μοναρχία: ή μέθοδος των ζευγών

Ο Μάξιμος επιλέγει ως αναλυτικό εργαλείο της πολιτικής συγκυρίας του Μεσοπολέμου τό ζεύγος κοινοβούλιο/δικτατορία, επειδή θεωρεί ότι οι δύο αυτές δεσπόζουσες μορφές άστικής κυριαρχίας διαμορφώνουν ιστορικά μία ειδική σχέση, ή οποία «προκαλεί σύγχυση και αδιαιρέτες και δίνει έδαφος σε δημαγωγίες και σε πολιτική εκμετάλλευση».⁸ Παράλληλα, υποστηρίζοντας ότι ή διάκριση κοινοβούλιο/δικτατορία έχει μόνο σχετική αξία, στο βαθμό που ό άστισμός έχει απωλέσει τόν αρχικό ριζοσπαστικό του χαρακτήρα και ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τό πώς θά «καταπνίξει τόν κοινωνικό έχθρό»,⁹ έν προκειμένου την άνερχόμενη τότε ελληνική εργατική τάξη, αποκλείει την περίπτωση συνυπαρξης άστικής δημοκρατίας, άριστερής και λαϊκών συμφερόντων, εκτείνοντας τό μεθοδολογικό του προσδιορισμό στό ζεύγος δημοκρατία/μο-

ναρχία, έφόσον μέ βάση τήν ιστορική έμπειρία οι όπαδοί της άστικής δημοκρατίας δέχονται και έπιζητούν τή μοναρχική ύποστήριξη.¹⁰ Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τό αναλυτικό μοντέλο του Μάξιμου, τό ελληνικό άστικό στρατόπεδο του Μεσοπολέμου αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα συνασπισμού έξουσίας όλων των άντιλαϊκών πολιτικών δυνάμεων, μέ σκοπό τήν κατάπνιξη του κοινωνικού έχθρου.

Μέ τήν έπιλογή του κοινοβουλίου ως μεθοδολογικού/αναλυτικού άξονα, ό Μάξιμος, λαμβάνοντας υπόψη του τήν κρίση του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Εύρώπη του Μεσοπολέμου, έπιχειρεί να μετατρέψει τό θεωρητικό δίλημμα που συνεπάγεται τό ζεύγος κοινοβούλιο/δικτατορία σε ζήτημα ιδεολογικής τάξεως. Τό δίλημμα κοινοβούλιο/δικτατορία εκλαμβάνεται έτσι ως προϊόν της κυρίαρχης άστικής ιδεολογίας. Οι δύο τάσεις συνυπάρχουν ισότιμα στό άστικό στρατόπεδο, μέ αποκλειστικό σκοπό τήν έξυπνότερη των γενικών πολιτικών συμφερόντων του κεφαλαίου. Γράφει, χαρακτηριστικά, στην αρχή του βιβλίου του: «οι όπαδοί του "καθαρού" κοινοβουλευτισμού όλοένα και λιγοστεύουν (...) Οι μεγαλύτερες δημοκρατικές έφημερίδες των Αθηνών γεμίζουν τις στήλες τους μέ άπονημονεύματα και εικόνες του Μουσσολίνι (...) Οδημοκρατικός στρατός είναι κι αυτός γεμάτος από ύποψιφίους δικτάτορες, που συνεννοούνται και συσκέπτονται συχνά για τό πώς θά είναι δυνατόν να "σωθεί ή Ελλάδα" μέ μία "καλή Δικτατορία"».¹¹

Έκ πρώτης όψεως, ή πολιτική κρίση του Μεσοπολέμου δε φαίνεται να διαφέρει σε πολλά από τήν αντίστοιχη κρίση του μετεμφυλιακού κράτους των έθνικοφρόνων, που όδήγησε στην έπιβολή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, τόν Απρίλιο του 1968. Από τή μία ό Έθνικός Διχασμός και ή Μικρασιατική Καταστροφή. Από τή άλλη ό Εμφύλιος και τά Ιουλιανά. Τό συμπέρασμα του Μάξιμου είναι άποκαλυπτικό όσον αφορά τή συγκριτική θεώρηση των δύο περιόδων πολιτικής

1. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Από τόν πολιτικό σχολιασμό στην πολιτική έπιστήμη», *Ελληνική Έπιθεώρηση Πολιτικής Έπιστήμης*, τ. 1, Ιανουάριος 1993, (5-8), σ. 5 κ.έ.

2. Νικηφόρος Διαμαντούρος-Μιχάλης Σπουρδαλάκης, «Η Πολιτική Έπιστήμη στην Ελλάδα» στό Μαρία Μενδρινού (έπιμ.), *Ελληνική Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης. Πληροφοριακό Δελτίο*, Αθήνα, Δεκέμβριος 1997, (9-27), σ. 13.

3. Βλ. Γιάννης Μηλιός, «Ο Μαρξισμός στό Μεσοπόλεμο και ό Σερραφείμ Μάξιμος», *Θέσεις*, τ. 26, Ιανουάριος-Μάρτιος 1989, (102-120). Για τή μαρξιστική διάνοξη στό Μεσοπόλεμο βλ. Άγγελος Γ. Ειλιφάντης, *Η Έπαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης. Κ.Κ.Ε. και Άστισμός στόν Μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1976, σ. 358 κ.έ.

4. Σπύρος Μακρής, 24/7/1974-19/6/1975 *Οι Διαδικασίες Συγκρότησης του Μεταπολιτευτικού Πολιτικού Συστήματος*, Αδημοσίετη Διδακτορική Διατριβή Υποβληθείσα στό Τμήμα Έπικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1996, σ. 34 κ.έ.

5. Τό ίδιο, σ. 91 κ.έ. Βλ. επίσης David Potter, David Goldblatt, Margaret Kiloh, Paul Lewis (eds), *Democratizations* Cambridge: Polity Press, 1997.

6. Βλ. Σπύρος Μακρής, 24/7/74-19/6/1975 ό.π., σ. 3.

7. βλ. Γιάννης Μηλιός, «Ο Μαρξισμός στό Μεσοπόλεμο...», *Θέσεις*, ό.π., σ. 113.

8. Σερραφείμ Μάξιμος, *Κοινοβούλιο ή Δικτατορία*, Αθήνα: Στοχαστής, 1975, σ. 5.

9. Στο ίδιο, σ. 7.

10. Στο ίδιο, σ. 6 κ.έ.

11. Στο ίδιο, σ. 7.

κρίσης: «αὐτός ὁ δρόμος ὁδήγησε τὴν Ἑλλάδα στὴν κρίση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, γιατί μετατόπισε βίαια καὶ ἀναπόφευκτα τὶς τάξεις, ὄξυνε τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες, κλόνισε ἀπὸ τὰ θεμέλια τὸ ἀστικό οἰκοδόμημα καὶ ἔφερε τὴ Δικτατορία σὰν ἀναγκαία καὶ σωτήρια λύση».¹²

Μολονότι ἡ ἀνάλυση τοῦ Μάξιμου ἀποτυπώνει μὲ θεωρητική διαύγεια μία γενική τάση τοῦ καπιταλιστικοῦ κράτους σὲ περιόδους κρίσης, πολὺ πρὶν ὁ Πουλαντζάς διατυπώσει μία συστηματική πολιτική θεωρία γιὰ τὸ κράτος ἐκτάκτου ἀνάγκης,¹³ δὲν μπορεῖ ὡστόσο νὰ ἐφαρμοσθεῖ στὴν πολιτική συγκυρία τῆς Μεταπολίτευσης, παρὰ μόνον ὑπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς διευρυμένης θεωρητικῆς καὶ ἐπιστημολογικῆς, ἄρα καὶ φιλοσοφικῆς, ἀνάγνωσης τῆς σύγχρονης ἀστικῆς δημοκρατίας: μεταπολεμικά, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐμπειρίας τοῦ φασισμοῦ, ἡ ἀστική δημοκρατία ἐπανακτὰ σταδιακὰ τὴ χαμένη τῆς ἀξία, πράγμα πού ἀναγνωρίζεται σχεδὸν ἀπὸ ὅλο τὸ ἰδεολογικὸ φάσμα τῶν πολιτικῶν στοχαστῶν.

Τὴν περίοδο 1965-1967, τὴ στιγμή πού κορυφώνεται ἡ πολιτική κρίση τοῦ μετεμφυλιακοῦ κράτους, τὸ ζεύγος κοινοβούλιο/δικτατορία ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὸ ζεύγος δημοκρατία/δικτατορία. Ἡ μετατόπιση ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο στὴ δημοκρατία, προὶόν μίας δλόκληρης ἐποχῆς, ἀποτελεῖ τὸ σημεῖο ρήξης ἢ διαφορᾶς τοῦ Μεταπολέμου μὲ τὸ Μεσοπόλεμο, τὸ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ γιὰ νὰ κατανοήσουμε ὅτι τὸ καλοκαίρι τοῦ 1974 τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν ἀπλῶς ἡ πολιτική, πολιτειακή καὶ θεσμική ἀποκατάσταση τῆς προδικτατορικῆς κοινοβουλευτικῆς νομιμότητας, ἀλλὰ ἡ ἐγκαθίδρυση μιᾶς δημοκρατίας δυτικῆς τύπου. Ἡ ὑποκατάσταση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπὸ τὸ δημοκρατικὸ αἶτημα, στοιχεῖο φανερό σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Μεταπολέμου ἀπὸ τὴν ποιότητα καὶ τὴν ποσότητα τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων, ὀφείλεται ἀφενὸς στὴν ἐμπειρία τοῦ φασιστικοῦ φαινομένου, ἀφετέρου στὴν ἰδιαίτερη δομὴ τῆς μετεμφυλιακῆς ἐξουσίας: τὸ ζήτημα τῆς ἀνάδειξης τοῦ στρατοῦ σὲ μοναδικὸ κέντρο τῆς πολιτικῆς καὶ κρατικῆς ἐξουσίας. Ἡ μεταφορά τῆς κοινωνικῆς συγκρούσεως ἀπὸ τὸ ἐνδοαστικό στὸ ταξικό ἐπίπεδο, ἡ ἐμφάνιση τοῦ ΕΑΜ καὶ ἡ ἀνάδειξη τοῦ στρατοῦ σὲ ὁμάδα κρούσεως τοῦ συνασπισμοῦ ἐξουσίας, ἐπανακαθόρισαν ριζικὰ τὴν ἰδεολογικὴ στάση τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τοῦ λαϊκοῦ μπλόκ ἀπέναντι στὴν ἀστική δημοκρατία.

Ἡ τομὴ τῆς Μεταπολίτευσης δείχνει κατὰ συνέπεια ὅτι οἱ λαϊκὲς μάξες μεταπολεμικά, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀντικοινοβουλευτικὴ στάση πού ἐπέδειξε ὁ λαὸς στὴν περίπτωση τῆς παγκαλικῆς δικτατορίας, ἀγωνίστηκαν συνειδητὰ γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση ἑνὸς νέου τύπου δημοκρατικῆς νομιμότητας. Ὁ συντηρητικὸς χαρακτήρας τῆς δημοκρατικῆς μετάβασης (ἡ λύση Καραμανλῆ), τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974, μετριάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὴ νίκη τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας. Ἐνας ἱστορικός κύκλος ἐκλείσε ἔστω καὶ μὲ καθυστέρηση γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κοινωνικὸ σχηματισμό.

3. Κοινοβούλιο/Δικτατορία: ἡ λογικὴ τῆς μετάβασης

Τὸ μεταβατικὸ μοντέλο κοινοβούλιο/δικτατορία πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάξιμος στὴν ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς συγκυρίας τοῦ Μεσοπολέμου (Μικρασιατικὴ Καταστροφή, Πλασθηρική Δικτατορία, Δ' Συντακτικὴ Συνέλευση, Παγκαλικὴ Δικτατορία, Οἰκουμενικὴ Κυβέρνηση Ζαΐμη, Τετραετία Βενιζέλου) ἀνασυνθέτει σὲ θεωρητικὸ καὶ μεθοδολογικὸ ἐπίπεδο τὸ ρυθμὸ ἐναλλαγῆς τῶν ἀστικῶν μορφῶν κυριαρχίας, τὶς ἐναλλακτι-

κὲς δηλαδή πολιτικὲς μορφές τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ διαδοχικὴ ἱστορικὴ τους κίνηση, οὕτως ὥστε νὰ φωτίζει τὴ λογικὴ σινέχεια τοῦ ἀστικοῦ κράτους, τὸ «σκληρὸ πυρήνα» του, σύμφωνα μὲ τὸν Πουλαντζά.

Ἀπὸ τὸν Μεσοπόλεμο στὴ Μεταπολίτευση. Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται, ἐν κατακλείδι, εἶναι ἂν ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται. Προφανῶς, κάτι τέτοιο δὲ συμβαίνει. Ἀντίθετα, τὸ συγκριτικὸ πλαίσιο δείχνει καθαρὰ ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις αὐτὸ πού φαίνεται τελικά νὰ διακυβεύεται δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἴδια ἢ sui generis φύση τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Τὸ μοντέλο τοῦ Μάξιμου εἶναι διαχρονικό, στὸ βαθμὸ πού συλλαμβάνει καὶ ἐκφράζει σὰν ἱστορικὸ νόμο τὴν ἐσωτερικὴ δυναμικὴ τῶν μετασχηματισμῶν τοῦ καπιταλιστικοῦ τύπου κράτους.

Ὅπως στὸ Μεσοπόλεμο ἔτσι καὶ στὶς παραμονές τοῦ στρατιωτικοῦ πραξικοπήματος τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 τὸ μετεμφυλιακὸ ἀστικό κράτος εἶχε ἐξαντλήσει ὅλες τὶς κανονικὲς ἐναλλακτικὲς πολιτικὲς λύσεις. Τὸ κοινοβούλιο παραχώρησε τὴ θέση του στὴν ἀπριλιανὴ δικτατορία, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ ἐθνικὸς στρατός, ἐξουδετερώνοντας τὸ ΕΑΜικό μπλόκ, εἶχε ἐπιβάλλει διὰ τῶν ὄπλων τὴ κοινοβουλευτικὴ νομιμότητα τῆς βίας, τῆς νοθείας καὶ τοῦ πολιτικοῦ αποκλεισμοῦ τὴν μη-ἐθνικοφρονῶν. Κάτι πού εἶναι πρόδηλο στὸ Μάξιμο, ἐφόσον παρουσιάζει τὴ μίαν μορφή τοῦ ἀστικοῦ κράτους σὰν πολιτικὴ πράξη τῆς ἄλλης ἢ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἑνὸς ἀστικοῦ καθεστώτος ὡς καθεστωτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ ἄλλου.

Ὁ ρόλος τοῦ στρατοῦ ὑπῆρξε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις καθοριστικός. Ἡ μόνη διαφορὰ ἐγκτεῖται στὸ γεγονός ὅτι στὴν περίπτωση τῆς ἀπριλιανῆς δικτατορίας οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ ἐπιδιώξαν γιὰ πρώτη φορὰ καθαρὰ τὴν πολιτικὴ τους αὐτονομίση ἀπὸ τὸ μπλόκ ἐξουσίας, ἀποσκοπώντας στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν στενῶν ἐπαγγελματικῶν τους συμφερόντων. Νὰ πὼς περιγράφει ὁ Μάξιμος τὴν κατάσταση αὐτὴ μὲ ἀφορμὴ τὴν παγκαλικὴ δικτατορία:

«Τὸ ἴδιο τὸ φιλελεύθερο κόμμα ἀντικατέστησε τὴ δύναμη τῶν μαζῶν μὲ τὴ στρατιωτικὴ δύναμη καὶ χρησιμοποίησε τὴ στρατιωτικὴ βία γιὰ νὰ λύσει τὶς κομματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις μέσα στὴ χώρα (...) Ὅταν ἀργότερα ὁ στρατιωτικὸς παράγοντας ὀργανώθηκε σὲ ἀνεξάρτητη κατάσταση γιὰ νὰ στραφῆ καὶ ἐναντίον τους, μείνανε κατάπληκτοι μπροστὰ στὰ ἀποτελέσματα τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτειακῆς πολιτικῆς τους, θυμηθήκανε τὶς λαϊκὲς ἐλευθερίες καὶ τὴ δημοκρατία καὶ ἐμφανίσθηκε στὴ σκηνὴ μὲ ἀντιδικτατορικὲς διαθέσεις, ἀποφεύγοντας καὶ πάλι μὲ ἐπιμέλεια νὰ ξεσηκώσουν ἀπὸ τὰ κάτω μίαν δημοκρατικὴ ἀντιδικτατορικὴ λαϊκὴ κίνηση».¹⁴

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974, ἡ μετεμφυλιακὴ δομὴ τοῦ ἀστικοῦ κράτους κατέρρευσε. Τὸ κενὸ πολιτικῆς ἐξουσίας πού δημιουργήθηκε ἡ πτώση τῆς ἰωαννινδικῆς δικτατορίας θορύβησε πρὸς στιγμὴν τὶς προδικτατορικὲς συντηρητικὲς πολιτικὲς ἐλίτ καὶ ἀνάγκασε τὸ μετριοπαθὲς τμήμα τοῦ στρατοῦ (soft-liners) νὰ ἀποδεχθεῖ ἐν λευκῷ τὴν «πολιτικοποίηση». Ἡ δημοκρατία δυτικῆς τύπου ἦταν πλέον ἡ μοναδικὴ ἀστικὴ λύση μὲ πολιτικὴ προοπτικὴ, συμφωνητὴ πρὸς τὰ γενικά πολιτικὰ συμφέροντα τοῦ συνασπισμοῦ ἐξουσίας. Ἡ Μεταπολίτευση πέτυχε οὐσιαστικὰ ἐκεῖ πού ἀπέτυχε ὁ Μεσοπόλεμος: στὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς ὀρθολογικῆς/συμβολιακῆς ἀστικῆς δημοκρατίας. Τὴ θέση τοῦ Ἰδιώνυμου κατέλαβαν τὰ νομιμοποιημένα ΚΚΕ. Ἡ ἱστορία δὲν ἐπαναλαμβάνεται, ἢ (μαρξιστικὴ) λογικὴ ὡστόσο τῆς

μετάδρασης από τή μία μορφή άστικής κυριαρχίας στην άλλη, ως μοντέλο άνάλυσης, δείχνει νά μήν έχει άπωλέσει τή μεθοδολογική της άξία. Η περίπτωση του Σεραφεΐμ Μάξιμου είναι διαφωτιστική.¹⁵

4. Μεταπολίτευση: τά όρια, οί προοπτικές και τά άδιέξοδα τής Γ' Έλληνικής Δημοκρατίας

Η λογική τής δημοκρατικής μετάδρασης, ό τύπος και τό περιεχόμενο δηλαδή τής Μεταπολίτευσης, όριοθετήθηκαν από τή λογική τής συνέχειας τής άστικής έξουσίας. Τά όρια και οί προοπτικές του έκδημοκρατισμού προσέκρουσαν τελικά σέ αυτό που ό Πουλαντζάς όνόμασε «θεσμική ύλικότητα» του καπιταλιστικού κράτους.¹⁶ Η μετάδραση τής 24ης Ίουλίου 1974 πραγματοποιήθηκε εκ τών άνω, κεκλεισμένων τών θυρών και χωρίς τήν ενεργό παρουσία του λαϊκού παράγοντα. Οί πρωταγωνιστές τής μετάδρασης, οί συντηρητικές πολιτικές έλίτ τής προδικατορικής κεντροδεξιάς και τό μετριοπαθές τμήμα τών Ένόπλων Δυνάμεων (ή ομάδα τών Στρατηγών), εκμεταλλεύομενοι τήν άντικειμενική άδυναμία του λαϊκού μπλόκ και τήν ιστορική ήττα του εργατικού και φοιτητικού κινήματος, δημιούργησαν τίς προϋποθέσεις μίας όμαλης άστικής έναλλαγής, δίχως νά θίξουν τό σκληρό πυρήνα του κράτους. Η Μεταπολίτευση ως τομή σηματοδοτεί τήν άπαρχή τής άστικής δημοκρατίας δυτικού τύπου στην Ελλάδα, σέ καμία περίπτωση όμως δέ σημαίνει και τήν κατάρρευση τής άστικής έξουσίας έν γενεί.

Είκοσιπέντε χρόνια μετά οί έν δυνάμει προοπτικές τής Μεταπολίτευσης φαίνεται νά άποτελούν τά ένδημικά άδιέξοδα τής Γ' Έλληνικής Δημοκρατίας. Τά άδιέξοδα που έθεσε τό ίδιο τό έγχείρημα τής δημοκρατικής μετάδρασης τής 24ης Ίουλίου 1974. Οί λεγόμενοι «κύκλοι τής μεταπολίτευσης», μολοντί έθεταν κάθε φορά τό χαρακτήρα και τό περιεχόμενο τής μετάδρασης έν άμφιόλω (φαινόμενο ΠΑΣΟΚ, τό πολιτικό 1989, κ.λπ), παρ' ότι διώθηκαν από τό σύνολο σχεδόν του πολιτικού κόσμου ως κρίση του κράτους τής μεταπολίτευσης, δέν κατάφεραν τελικά νά δημιουργήσουν τήν άπαραίτητη δυναμική μετεξέλιξη τής μορφής και του θεσμικού προτάγματος του άστικού κράτους τής μετάδρασης. Τό άπωθημένο μίας «νέας μεταπολίτευσης» άποτελεί πλέον ένα πολιτικό κλισέ που έξυπηρετεί μόνο τήν τρέχουσα ιδεολογική ρητορική. Η Γ' Έλληνική Δημοκρατία έχει στο έξής έπιτακτικό καθήκον νά άντλήσει τήν προοπτική της πέρα από τήν πολιτική κουλτούρα τής Μεταπολίτευσης.

12. Στο ίδιο, σ. 8.

13. Βλ. Σπύρος Μακρής, 24/7/1974-19/6/1975..., ό.π., σ. 39 κ.έ. Βλ. επίσης Γιάννη Μηλιού, «Από τή " συντριβή τής κρατικής μηχανής" στην " κρίση και μετεξέλιξη" του κράτους. (Η θεωρητική τομή στο έργο του Ν. Πουλαντζά)», Θέσεις, τ. 30, Ίανουάριος-Μάρτιος 1990, (59-78).

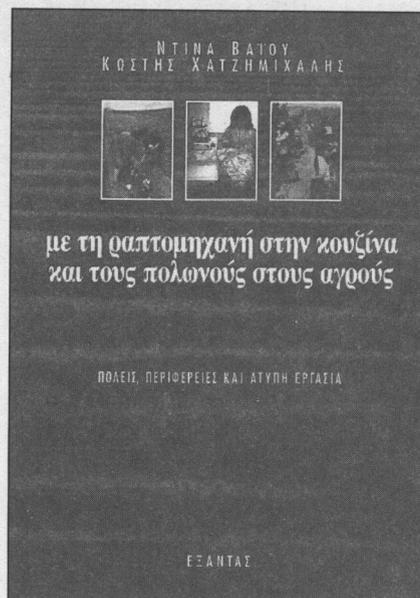
14. Σεραφεΐμ Μάξιμου, Κοινοδούλιο..., ό.π., σ. 102 (δική μου υπογράμμιση).

15. Για τήν έπικαιρότητα τής σκέψης του Πουλαντζά σήμερα, κάτι που είχε ήδη επισημάνει πριν μερικά χρόνια ό Bob Jessop, όλ. Κωνσταντίνος Τσουνκαλάς, «Σκέψεις πάνω στην έπικαιρότητα τής συζήτησης Μίλμπαντ-Πουλαντζά», Έλληνική Έπιθεώρηση Πολιτικής Έπιστήμης, τ. 10, Νοέμβριος 1997, (5-39).

16. Νίκος Α. Πουλαντζάς, Τό Κράτος Η Έξουσία Ο Σοσιαλισμός, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σ. 69 κ.έ.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΞΑΝΤΑΣ

κυκλοφορεί

ΝΤΙΝΑ ΒΑΪΟΥ, ΚΩΣΤΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ
Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα
και τους Ποίωνους στους αγρούς.
Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία.

Κάποιες γειτονίες, πόλεις και περιφέρειες στην Ελλάδα, όπως και αντίστοιχες στη Νότια Ευρώπη, εμφάνισαν έναν ιδιαίτερο δυναμισμό στη δεκαετία του 1980. Φασόν, υπεργολαβίες, παράνομοι μετανάστες, ευελιξίες, φοροδιαφυγή, αθλήματα εισοδήματα αλλά και σκληρή δουλειά, απαράδεκτες συνθήκες εργασίας, ανασφάλεια και ανεργία συνθέτουν ένα πολύπλοκο μωσαϊκό χαρακτηριστικών που παραμένουν αθέατα. Αποτελούν όμως σημαντικούς κρίκους στην προσπάθεια ερμηνείας και κατανόησης των συνθηκών άνισης και περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα.

Στο βιβλίο αυτό περιγράφονται οι σχέσεις της άτυπης οικονομίας με την οργάνωση του χώρου και αποκαλύπτονται οι ενδογενείς αλλά και κρυφές ιδιαίτερες ορισμένων τόπων. Λεπτομερείς έρευνες πεδίου στη Θεσσαλονίκη, την Ημαθία-Πέλλα και την Καστοριά συμπληρώνουν ευρύτερες έρευνες στο βορειοελλαδικό χώρο και τη Νότια Ευρώπη. Στις έρευνες αυτές αναλύεται πώς η εργασία σε όλες τις μορφές της, ιδιαίτερα τις άτυπες, δέν παράγει μόνο προϊόντα και υπηρεσίες, αλλά, μέσα από τις ρουτίνες καθημερινής ζωής, παράγει χρόνους και χώρους. Ο συνδυασμός εργασίας και οργάνωσης του χώρου συμβάλλει στη διαμόρφωση νέων μορφών κοινωνικής αναπαραγωγής.

ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕ

Διδότου 59 - 106 81 Αθήνα - Τηλ.: 38.04.885 - Fax 3813065